

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Eustazio di Tessalonica, La espugnazione di Tessalonica, testo critico, introduzione, annotazioni di Stilpon Kyriakidis, proemio di Bruno Lavagnini, versione italiana di Vincenzo Rotolo. Palermo 1961, 80, σελ. LXIII + 193. [Istituto Siciliano di studi bizantini e neoellenici, Testi e Monumenti, pubblicati da Bruno Lavagnini sotto gli auspici dell'assessorato alla istruzione della regione siciliana, Testi, 5].

Tὸ δημοσίευμα ἀποτελεῖται ἀπὸ πρόλογο (σελ. VII-XIV) τοῦ διευθυντῆ τοῦ Σικελικοῦ Ἰνστιτούτου βιζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν σπουδῶν Bruno Lavagnini, ἀπὸ εἰσαγωγὴ τοῦ ἔκδοτη (σελ. XV - LXIII), ὅπου μελετῶνται πολλὰ ζητήματα σχετικά μὲ τὸ ἔργο ποὺ ἐκδίδεται καὶ τὸ συγγραφέα του, ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Εὑσταθίου τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1185 (σελ. 2 - 159), ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ μετάφραση στὰ ἵταλικά, φιλοτεχνημένη ἀπὸ τὸ νέο Ἰταλὸ φιλόλογο Vincenzo Rotolo, ἀπὸ σημειώσεις γλωσσικὲς καὶ πραγματολογικὲς (σελ. 163 - 183) καὶ ἀπὸ σύντομο πίνακα δνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ. 185 - 191), καταρτισμένο ἀπὸ τὸ μεταφραστὴ τοῦ κειμένου, τὸ V. Rotolo, ποὺ μεταγλώττισε στὰ ἵταλικά καὶ τὸ Ἑλληνικὸ κείμενο τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῶν σημειώσεων. Πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι τὴν ἔκδοση τοῦ κειμένου τὴ συνοδεύει ὅχι μόνο τὸ ἀπαραίτητο κριτικὸ ὑπόμνημα, ἀλλὰ καὶ πραγματολογικὲς (καὶ ἄλλες) παρατηρήσεις, ποὺ σημειώνονται κάτω ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς μετάφρασης.

Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ Κυριακίδη στὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Εὑσταθίου ξεπερνᾷ κατὰ πολὺ μιὰ συνηθισμένη καλὴ εἰσαγωγὴ σὲ ἔνα κείμενο ποὺ ἐκδίδεται. Ὁ Κυριακίδης συζητεῖ ἐδῶ καὶ διαλευκάίνει κάθε ζήτημα σχετικὸ μὲ τὸ κείμενο ποὺ ἐκδίδει, ἀλλὰ καὶ μᾶς δίνει παράλληλα μιὰ σαφέστατη, μιὰ ἔκαθαρισμένη εἰκόνα τῆς προσωπικότητας τοῦ λόγιου Ἱεράρχη εἴτε ἀντιλόντας ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὰ ἔργα του, ὅπου αὐτὰ παρέχουν στοιχεῖα χρήσιμα, εἴτε συζητώντας μὲ σοφία, κρίση καὶ ἀντικειμενικότητα γνῶμες παλιότερων ἔρευνητῶν, ποὺ κατὰ καιροὺς διατύπωσαν ἀβάσιμες ἀπόψεις γιὰ θέματα σχετικὰ μὲ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Εὑσταθίου. Μπο-

ροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ ἀξιοπρόσεκτη καὶ πυκνὴ πραγματεία γιὰ τὸν Εὐστάθιο. Θὰ μποροῦσε νὰ δώσῃ σὲ κάθε μεταγενέστερο μελετητὴ τὴν ἀφορμὴ καὶ τὴν εὐκαιρία νὰ μελετήσῃ ἀναλυτικότερα τὴν καθε πλευρὰ τοῦ πολύπλευρου αὐτοῦ λογίου καὶ ἵεράρχη.

Πρόγυματι στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Κυριακίδη, ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ πληροφορηθοῦμε γιὰ τὶς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου καὶ ἀντιμετωπιστῆ τὸ ζήτημα ἀν τὸ χειρόγραφο ποὺ μᾶς ἔσωσε τὸ Χρονικὸ εἶναι αὐτόγραφο τοῦ Εὐσταθίου ἡ ὄχι (σελ. XV - XIX), ἀντιμετωπίζεται τὸ ἔδιο τὸ ἔργο ποὺ ἐκδίδεται, παρέχεται τὸ περιεχόμενό του, κρίνεται ἡ οἰκονομία καὶ ἡ σημασία του καὶ διατυπώνονται μὲ νηφαλιότητα ὅσες μποροῦν νὰ γίνουν χρήσιμες συναφεῖς παρατηρήσεις (σελ. XIX - XXXIV). Τὸ μέρος τῆς εἰσαγωγῆς ποὺ ἀκολουθεῖ (σελ. XXXIV - LXIII) εἶναι ἀφιερωμένο στὴ συνοπτική, ἀλλὰ συστηματικὴ μελέτη τῆς προσωπικότητας. Ὅπως διαπιστώνει ἥδη ὁ ἀναγνώστης, ὁ ἐκδότης θεωρεῖ ἔργο του—καὶ δὲν ἔχει φυσικὰ ἀδικο---νὰ φωτίσῃ μὲ τὴν εἰσαγωγὴ του ὅχι μόνο τὸ ἔργο ποὺ ἐκδίδει, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλη προσωπικότητα τοῦ συγγραφέα.

Αξίζει ὅμως νὰ δοῦμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὴν εἰσαγωγή, γιὰ νὰ προσέξωμε περισσότερο καὶ νὰ ὑπογραμμίσωμε ὅπως ἐπιβάλλεται τὴν συμβολὴν τοῦ ἐκδότη στὴν προώθηση τῶν ζητημάτων ποὺ ἔξεταζονται. Γιατὶ σὲ καμιὰ περίπτωση ὁ Κυριακίδης δὲ δέχεται χωρὶς βάσανο τὴ γνώμη τοῦ συνεργευνητῆ, ἔκεινώντας φυσικὰ ἀπὸ τὴ σωστὴ ἀποψη, ὅτι ἡ κριτικὴ καὶ μεθοδικὴ ἀναψηλάφηση καὶ τοῦ λεπτομερειακότερου ἀκόμη ζητήματος δὲν μπορεῖ παφὰ νὰ προσκομίσῃ ὅφελος στὴν ἔρευνα.

Ἐν πρώτοις λοιπὸν ὁ Κυριακίδης ἀντιμετωπίζει τὸ ζήτημα, ἀν ἀντίγραφο εἶναι τὸ χειρόγραφο ποὺ μᾶς σώζει τὸ ἔργο τοῦ Εὐσταθίου. Παλιότερα ὁ Paul Maas εἶχε διατυπώσει τὴ γνώμη, ὅτι τὸ χειρόγραφο τῆς «Ἀλώσεως» (Cod. AIII, 20) τῆς Λημόσιας Βιβλιοθήκης τῆς Βασιλείας ἦταν αὐτόγραφο τοῦ Εὐσταθίου, μολονότι διαπίστωνε κάποια διαφορὰ γραφῆς ἐν σχέσει μὲ προηγούμενα χειρόγραφα τοῦ ἱεράρχη. Ὁ Κυριακίδης μὲ πειστικὰ ἐπιχειρήματα ὑποστηρίζει (σελ. XVI) ὅτι «τὸ χειρόγραφο παρουσιάζει μερικὰ σφάλματα ποὺ μποροῦν νὰ ἔξηγηθοῦν σὰ λάθη ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ προέλθουν μόνο ἀπὸ ἀντιγραφέα»¹ καὶ ὅτι «ἡ γραφὴ ἀποκαλύπτει σταθερὸ καὶ ὅχι γεροντικὸ γράψιμο, ὅπως ἔχει τὴν τάση νὰ ὑποθέσῃ ὁ Maas». Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ὁ ἐκδότης ἔχοινε ἀπαραίτητο νὰ παραβάλῃ τὴ γραφὴ τοῦ χειρογράφου ποὺ σώζει τὸ χρονικὸ τῆς «Ἀλώσης»

¹ Κοντὰ στὸ σοβαρὸ λάθος ποὺ ἀναφέρει ὁ Κυριακίδης καὶ ποὺ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Εὐσταθίου (ἴσων πηλὸν ἀντὶ τῶν πυλῶν) ἀναφέρω καὶ τὴν ἀνορθογραφία μυνηκὴ (158, 13) ἀντὶ μυνική. (Γιὰ τὸ ἐπίθετο τοῦτο γίνεται κάποις πλατύς λόγος πιὸ κάτω, ὅποι διατυπώνονται παρατηρήσεις στὸ κείμενο τῆς ἐκδοσης).

μὲ τὴ γηαρὴ τοῦ κώδικα Laur. 59, ποὺ ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Ε. Martini (1907) γενικῶς ἀναγνωρίζεται ως αὐτόγραφο τοῦ Εὐσταθίου.

Κατόπιν (σελ. XIX) δὲ Κυριακίδης δίνει εἰκόνα τῆς «Προθεωρίας» ποὺ ἔβαλε μπροστά ἀπὸ τὸ ἔργο του δὲ Εὐστάθιος. Στὴν «Προθεωρία» αὐτῇ, ὅπως εἶναι γνωστό, ξεχωρίζει δὲ Εὐστάθιος τὰ ίστορικὰ ἔργα μὲ τὸ δικό τους χαρακτήρα ἀπὸ τὴ δική του ίστορικὴ συγγραφή, ποὺ μᾶλλον πρέπει νὰ χαρακτηριστῇ ἀπομνημονευματική. Δίνει ἐπίσης καὶ τὴν οἰκονομία τοῦ ἔργου του. Κατὰ τὴν παρατήρηση τοῦ Κυριακίδη (σελ. XX) «τὸ ἔργο τοῦ Εὐσταθίου, χωρὶς νὰ πάψῃ νὰ εἶναι ίστορικὸ ἔργο, εἶναι γεμάτο πάθος καὶ θρησκικὴ ἔτσι ποὺ ἀποτελεῖ κάτι ἀνάμεσα στὸ θρησκικὸ λόγο καὶ τὴν ίστορια καὶ γι' αὐτὸ πιθανῶς τὸ κύριο μέρος τοῦ ἔργου τὸ τιτλοφορεῖ δὲ Εὐστάθιος «συγγραφικὸ λόγο». Ἡ δική μου γνώμη εἶναι δτὶ δὲ χαρακτηρισμὸς «συγγραφικὸς λόγος» πρέπει μᾶλλον νὰ σημαίνῃ «ίστοριογραφικὴ συγγραφή». Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ δτὶ τὸ οὖσιαστικὸ «συγγραφὴ» ἢ τὸ ἐπίθετο «συγγραφικὸ.» τὰ συναντοῦμε στοὺς τίτλους δρισμένων ίστοριογραφικῶν βιζαντινῶν ἔργων («Χρονικὴ συγγραφὴ» τοῦ Γεωργ. Ἀκροπολίτη, «Συγγραφικὴ ίστορίαι» τοῦ Γεωργ. Παχυμέρη, «Συγγραφὴ χρονογραφίας τὰ κατὰ Λέοντα, νῖὸν Βάρδα τοῦ Ἀρμενίου, περιέχουσα»)¹. Τὸ οὖσιαστικὸ πάλι «λόγος» σημαίνει πιθανῶς «σύγγραμμα».

Βλέπει δὲ Κυριακίδης «κάποια τραγικὴ καὶ θρησκικὴ ὑπερβολή, ἵδιως στὴν περιγραφὴ τῶν δεινῶν ποὺ γνώρισαν οἱ Θεσσαλονικεῖς μετὰ τὴν θλωση τῆς τολιτείας, ἀλλὰ ἡ ὑπερβολὴ του αὐτῆς, νομίζει πάντα δὲ Κυριακίδης, δὲ φαίνεται νὰ ἀλλοιώνῃ τὴν ἀκρίβεια τῆς διήγησης, οὕτε μειώνει τὴ βεβαίωση τοῦ συγγραφέα, δτὶ ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι φιλαλήθης». Ὁ Κυριακίδης δίνει παραδείγματα σχετικὰ μὲ δσα ὑπερβολικὰ ἢ δχι μᾶς παρουσιάζει δὲ Εὐστάθιος. Μὲ ἐπιτυχία μάλιστα χαρακτηρίζει καὶ τὴν ἔλειψη μίσους κατὰ τῶν Λατίνων νὰ Λατίνων καὶ τὴν ὑπαρξη ἀμεροληψίας.

Ο Κυριακίδης δίνει ἐκτενῆ ἀνάλυση τοῦ ἔργου, ποὺ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴ συζητήσωμε.

Κατὰ τὴν παρατήρηση τοῦ Κυριακίδη (XII-XIII), μολονότι δὲ Εὐστάθιος βεβαιώνει δτὶ «βραχυλογικῶς» θὰ μιλήσῃ γιὰ τὰ γεγονότα δρισμένων ἐτῶν ποὺ ἀπὸ τὴν "Αλωση, «ἡ περιγραφὴ τῶν πράξεων τοῦ Ἀνδρονίκου Α' (1183-85) εἶναι ἀρκετὰ πλατειὰ καὶ κατέχει τὸ τρίτο τοῦ ὅλου ἔργου». Στὸ σημεῖο αὐτὸ διαπιστώνει δὲ Κυριακίδης δτὶ δὲ Εὐστάθιος παρέχει στοιχεῖα ἢ ἀγνωστα ἀπὸ ἄλλοῦ ἢ ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὰ κατὰ διαφορετικὴ ἐκδοχή, συμπληρώνοντας ἔτσι τὶς πληροφορίες ποὺ ἀντιλοῦμε ἀπὸ τὸ ίστορικὸ ἔργο τοῦ Νικήτα Χωνιάτη. Ιδιαίτερα ὑπογραμμίζει δὲ Κυριακίδης (σελ. XXIII) τὸ γεγονός, δτὶ δὲ Εὐστάθιος συμμετέχει ψυχικῶς ἀκόμη

¹ Bl. Moravcsik, Byzantinoturcica, τόμ. 1, 1958, σελ. 503.

καὶ στὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1180 - 1185, ποὺ τὰ ξέρει ἀπὸ διηγήσεις φίλων του ποὺ ζοῦν στὴν Κωνσταντινούπολη.

Μπαίνοντας στὴ διήγησή του ὁ συγγραφέας ἀναφέρει πρῶτα τὰ γεγονότα τῆς Σικελίας καὶ δίνει κατόπιν ἀριθμοὺς σχετικοὺς μὲ τὰ σικελικὰ στρατεύματα. Σχετικὰ μὲ τὴν περιγραφὴ τῆς πολιορκίας ὁ Κυριακίδης παρατηρεῖ (XXV) ὅτι «ἡ διήγηση εἶναι σαφῆς καὶ ζωντανή, πλούσια σὲ γιαρακηριστικὰ ἐπεισόδια», καθὼς ἐπίσης ὅτι «περιγράφει μὲ ζωντανὰ χρώματα τὶς θαρραλέες ἔξοδους τῶν πολιορκημένων» καὶ γενικότερα τὴν ἄμυνα.

Μὲ ίδιαίτερη φροντίδα ὁ ἐκδότης διαλέγει τὰ χωρία τοῦ Εὐσταθίου ποὺ μαρτυροῦν τὴν ψυχικὴν κατάσταση ποὺ τὸν κυβερνᾶ ὅταν γράφῃ καὶ ποὺ αὐτὴ δίνει τὸ πάθος στὴ συγγραφή του. «Ἄνθρωπος γάρ, γράφει ὁ Εὐστάθιος (106, 9 - 12), ἐνδεθεὶς τοιούτῳ κακῷ καὶ πρὸς ἑαυτῷ τὰ μάλιστα τὸν νοῦν ἔχων, οὐκ ἀν σχοίη ἀκριβῶς τὸ πᾶν συγγράψασθαι, πλὴν εἰς ὅσον τὰ καίρια ὡν τε ἔμαθε καὶ οἷς αὐτὸς πολυτρόπως ἐπέστησεν»¹. Ἀξιοπρόσεχτη εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ ἐκδότη (XXVII, σημ. 3), ὅτι περιγράφοντας ὁ Εὐστάθιος (114, 2 κε.) τοὺς φόνους πάνω στὴν ἄλωση ἔχει ὑπ’ ὅψη του ὅσα σὲ ἀνάλογη περίπτωση γράφει ὁ Πολύβιος (X, 15, 5). Ὁ Κυριακίδης φυσικὰ δὲν παραλείπει νὰ σημειώνῃ, ὅπου τὴ βρίσκει, τὴν ὑπερβολὴν τοῦ συγγραφέα.

‘Ο ἐκδότης κρίνει (XXXI) τὴ δήλωση τοῦ συγγραφέα (4, 19), ὅτι τὸ ἔργο διαβάστηκε καὶ δημοσιεύτηκε σὲ περίοδο ποὺ γίνονται κηρύγματα στὶς ἐκκλησίες. “Οτι ἴσως δημοσιεύτηκε τότε τὸ πιστεύει ὁ ἐκδότης, ὅτι ὅμως διαβάστηκε τὸ θεωρεῖ ἀπίθανο—ἐκτὸς ἐὰν διαβάστηκε διαφορετικό, ἀσφαλῶς πιὸ σύντομο σχετικὸ κείμενο.

‘Ο ἐκδότης βρίσκει κάποιο σχέδιο στὴ συγγραφὴ καὶ κάποια ταξινόμηση τῆς ὥλης, ὅμως διαπιστώνει πῶς ὑπάρχουν πολλὲς παρεκβάσεις—ἐλάττωμα ποὺ τὸ ἀναγνωρίζει καὶ δὲν ἰδιος ὁ Εὐστάθιος.

Σχετικὰ μὲ τὴ γλώσσα τοῦ Εὐσταθίου σωστὰ παρατηρεῖ (ο. XXXI - XXXII) ὁ ἐκδότης ὅτι εἶναι σκοτεινὴ καὶ δύσκολη. Ἐνδιαφέρον μάλιστα παρουσιάζει καὶ ἡ ἄλλη παρατήρησή του, ὅτι δὲιράρχης χρησιμοποιεῖ καὶ λαϊκὲς ἐκφράσεις, ποὺ ἀξίζει, νομίζω, καὶ ἔδω νὰ τὶς ἀναφέρω καὶ νὰ τὶς σχολιάσω ἴσως περαιτέρω: «Κομνηνέ, στάμα καὶ πέζευμα». (Ἐδῶ ὁ Εὐστάθιος ἀναφέρει τί ἐφώναζαν στὸ Δανὶδ Κομνηνό, τὸν τότε διοικητὴ τῆς Θεσσαλονίκης, οἵ στρατιωτικοὶ «λεωφορούμενη βοῆ»). Ἀναφέρει τὰ ἴδια τους τὰ λόγια, τὴν παρότρυνσή τους. Τοῦ ἔλεγαν: «σταμάτημα καὶ κατέβασμα ἀπὸ τὸ ἄλογο» (=«σταμάτα καὶ κατέβα».) ‘Ο Δανὶδ ἀπαντᾶ καὶ

¹ Τὸ «ἐπέστησεν», νομίζω, πρέπει νὰ εἶναι ἡ πραγματικὴ λέξη τοῦ κειμένου καὶ δηλ. ὁ τύπος «ἐπέστη», ποὺ ἐσφαλιένα ἀσφαλῶς παρέχεται στὴν εἰσαγωγή, σελ. XXVI, σημ. 3.

αὐτὸς μὲ δημοτικὴ λέξη (ιδίην δὲν τὴν καταγράφει ὁ Κυριακίδης στὴ σελ. XXXII) λέγοντας «καβαλλίκενμα»¹.

Ο Κυριακίδης σημειώνει καὶ τὸ ωῆμα ἐκστέλλω, ποὺ τὸ χρησιμοποιεῖ ὁ Εὐστάθιος (ιδί, 27) μὲ τὴ σημασία «στέλνω μαχριά», «ἔξαποστέλλω». Τὴν σημασία αὐτήν, σημειώνει ὁ Κυριακίδης (σ. XXXII, σημ. 3), δὲν τὴν ἔχει ἡ λέξη στὴν ἀρχαία Ἑλληνική. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ ἐκστέλλω ἀπαντᾶ μὲ τὴ σημασία αὐτὴ σὲ ἐπιγραφή. Μνημονεύεται σχετικὸ χωρίο («τοὺς μὲν πολείτας (sic) ἔξεστειλεν εἰς τὴν πόλιν») στὸ Λεξικὸ τοῦ Δημητράκουν, λ. ἐκστέλλω. Ἐπομένως δὲν ἀποκλείεται ὁ Εὐστάθιος νὰ ἔχερε τὴ λέξη ἀπὸ τὴν παράδοση τῶν κειμένων καὶ νὰ μὴ χρειάστηκε νὰ τὴν ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν προφορικὴ διμιλία (τὸ τελευταῖο τὸ ὑποθέτει ὁ Κυριακίδης) ξέροντας τὸ δημοτικὸ ἔστελκω. Πρέπει ὅμως σχετικὰ καὶ μὲ τὸ τελευταῖο τοῦτο ωῆμα ξεστέλνω νὰ σημειώσω ὅτι δὲν ἀναγράφεται τουλάχιστο στὸ Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου.

Λὲ νομίζω ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ ἔκφραση μηδὲ μύρισμα («οὖν δὲ μηδὲ μύρισμα εὐτυχήσαντες», 1:0, 26 · 7) εἶναι μεταφερμένη σὲ ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὴ γνωστὴ νεοελληνικὴ ἔκφρορὰ «οὔτε γιὰ μυρούδιά», ὅπως γράφει (σ. XXXII) ὁ Κυριακίδης. Ἐδῶ ὁ Εὐστάθιος μεταφέρει, νομίζω, αὐτούσια τὴν λαϊκὴ διατύπωση. Τὴν ἀντιστοιχία πάντως τὴν ἔχει ἥδη διαπιστώσει ὁ Φ. Κουκουλές². Ἀλλωστε ἡ λέξη μύρισμα, ὅσο μπορῶ νὰ ἔξαριθμώσω, δὲν ἀπαντᾶ στοὺς ἀρχαίους καὶ τὸ μυρίζομαι μόνο στοὺς μεσαιωνικοὺς ἀρχίζει νὰ σημαίνῃ «δσφράινομαι».

Ἀμφιβάλλω ἐπίσης ἂν ἡ ἔκφραση «χόλῳ διαρραγῆναι», ποὺ ἀπαντᾶ στὸ χωρίο (111, 34): «Καὶ πῶς γάρ ἀν τις γυμνοῦσθαι ἀνθρώπους ἐπ' ἐκκλησίας μαθὼν καὶ ἀχθόμενος ἀνάσχοιτ' ἀν μὴ σὸν χόλῳ διαρραγῆναι,³ γέμνωσιν κειμηλίων θείων ἐγγιωκάς;» εἶναι μεταφορὰ στὸ ἀρχαῖο τῆς δημοτικῆς ἔκφρασης «σκάω ἀπὸ τὸ κακό μον»⁴, ὅπως γράφει ὁ Κυριακίδης (σ. XXXII). Στοὺς Ἰππῆς τοῦ Ἀριστοφάνη (340) βρίσκομε: οἴμοι διαρραγῆσομαι· καὶ ἐδῶ πρόκειται γιὰ διάρρηξη (μεταφορ.) ἀπὸ ὁργῆ.

Οὔτε ἡ ἄλλη ἔκφραση: «οἱ μὴ χωρητὸν αὐτοῖς καὶ ἡμῖν τὸν κόσμον εἶναι κρίνονται» νομίζω ὅτι χρησιμοποιήθηκε (130, 1) ἀπὸ τὸν Εὐστάθιο, ἐπειδὴ θυμιήθηκε τὴ νεοελληνικὴ «δὲ μᾶς χωρᾶ ὁ κόσμος καὶ τοὺς δύο». Βέβαια τὸ νόημα εἶναι οὐσιαστικὰ τὸ ἴδιο καὶ στὶς δύο ἔκφράσεις, ὅμως, ὅταν μεταχειρίζεται ὁ Εὐστάθιος τὸ ωῆμα ἐπίθετο «χωρητόν», δὲν ἔννοει τὸ ωῆμα «χωρᾶ» μὲ τὴ σημασία ποὺ τὸ ξέρομε καὶ ἔμεις σήμερα στὴ

¹ Σχετικὰ μὲ τὸ πένενμα καὶ τὸ καβαλλίκενμα στοὺς Βυζαντινοὺς ἀπὸ πραγματολογικὴ ἀποψη βλ. Φ. Κούκοντα, Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά 2, 81.

² Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ γραμματικά, Ἀθήνα 1953, σ. 145.

³ Ας σημειωθῇ ὅτι ὁ Εὐστάθιος στὸ Χρονικό του (112, 5) γράφει μὲ τὴν ἴδια σημασία καὶ χρήση διερρήγνυτο θυμῷ.

δημοτικὴ γλώσσα (σημασία ποὺ ἀλλωστε ὑπῆρχε καὶ στὸ ἀρχαῖο χωρῶ, Θουκ. 2, 17: «οὐ γάρ ἐχώρησεν ξυνελθόντας αὐτοὺς ἢ πόλις»), ἀλλὰ μὲ τὴ σημασία «κινοῦμαι πρὸς τὰ ἐμπρόσ»; Ὡς πρὸς τὴν ἄλλη ἔκφραση «ἔξεργάσας χρήματα» (134, 2) πράγματι πρέπει νὰ παραβάλωμε τὴν νεοελληνικὴ ποὺ σημειώνει δι Κυριακίδης: «δσα μοῦ καταχράστηκες θὰ τὰ ζεράωης».

Θὰ ἔξιζε ἀλήθεια νὰ ἀναζητοῦσε κανεὶς μέσα στὰ ἔργα τοῦ Εὑσταθίου ὅλα τὰ δημοτικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀπαντοῦν γιὰ τὸν ἔνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο· λ.χ. βρίσκομε τὸ Κεκαλεσμένος ὡς ἐπώνυμο. Ἔδω φυσικὰ ὑπόκειται δι δημοτικὸς τύπος Καλεσμένος, ποὺ ἀπὸ ἀρχαϊστικὴ τάση δέχτηκε τὸν ἀναδιπλασιασμὸ (βλ. Φ. Κούκοντα, Θεσσαλονίκης Εὑσταθίου τὰ λαογραφικὰ 2, 282).

Τὴ γλώσσα τοῦ Εὑσταθίου τὴ χαρακτηρίζει δι ἔκδοτης (σ. XXXI - XXXII) δύσκολη καὶ σκοτεινή. Υπογραμμίζει ἐπίσης τὸ γεγονός, δι τὸ Εὑσταθίος χρησιμοποιεῖ καὶ λαϊκὲς ἔκφράσεις διπού τοῦτο τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο—καὶ τὸ πράγμα παρουσιάζει ἀσφαλῶς ἐνδιαφέρον.

Αξιοπρόσεχτες εἶναι ἀκόμη οἱ παρατηρήσεις τοῦ Κυριακίδη σχετικὰ μὲ σημεῖα τῶν ίστορικῶν γεγονότων ποὺ δι Εὑστάθιος τὰ παρέχει μὲ ἀκρίβεια, ἐνῶ ἀργότερα δι Νικήτας Χωνιάτης μᾶς τὰ ἔκθέτει κατὰ τρόπο διαφορετικό. Φυσικὰ—διαπιστώνει δι ἔκδοτης (σ. XXXIII)—δι Χωνιάτης, δι των διηγῆται γεγονότα ποὺ συμβαίνουν στὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους, εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς δώσῃ πλουσιότερες ἀπὸ δο δι Εὑστάθιος πληροφορίες. Σημαντικὴ εἶναι ἀκόμη ἡ παρατήρηση τοῦ Κυριακίδη, δι τὸ Εὑστάθιος γράφοντας ἐπιδιώκει νὰ ζωγραφίσῃ περισσότερο τὴ νοοτροπία τῶν Βυζαντινῶν παρὰ νὰ μᾶς δώσῃ λεπτομερειακές πληροφορίες γιὰ ίστορικὰ γεγονότα.

Ο Εὑστάθιος εἴχε γράψει τὸ ἔργο του κατὰ τὶς διαπιστώσεις τοῦ ἔκδοτη (σ. XXXIV) μεταξὺ 7 - 10 Νοεμβρίου 1185 (ποὺ ἀπελευθερώνεται ἡ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς) καὶ τοῦ Φεβρουαρίου 1186. Είχε διμως ἀρχίσει τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου του, καθὼς μὲ πειστικότητα ὑποστηρίζει δι ἔκδοτης, πρὸιν ἀκόμη κυριευτῇ ἡ πολιτεία.

Σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Εὑσταθίου δι Κυριακίδης κρίνει τὶς γνῶμες παλιότερων ἐρευνητῶν καὶ δέχεται (σελ. XXXV - XL) μόνο ὅτι μᾶς ἐπιβάλλει μιὰ κριτικὴ τους ἀντιμετώπιση. Κατορθώνει δι ἔκδοτης ἀντλώντας πάντα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κείμενα τοῦ ἱεράρχη νὰ μᾶς δώσῃ ὅχι μόνο τὴν εἰκόνα τοῦ λογίου καὶ τοῦ συγγραφέα, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου· ἐνὸς ἀνθρώπου ποὺ ἀρέσκεται στὶς ἀγροτικὲς ἀπασχολήσεις, ποὺ ἀγαπᾷ τὸν κῆπο του, ποὺ συμπαθεῖ ἰδιαίτερα τὸ μικρὸ ἔξοχικό του καλύβι.

Ως ἀνθρώπο τὸν Εὑστάθιο τὸν βλέπει δι Κυριακίδης (σελ. LIX) ἐγκρατῆ καὶ αὐστηρό. Γιατὶ δι Κυριακίδης τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Εὑσταθίου ὡς «νηστευτῆ», ποὺ τὸν κάνει δι Μιχαὴλ Χωνιάτης, τὸν δέχεται μὲ περιεχόμενο πλατύτερο, ὥστε νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὴν ἔννοια τῆς γενικότερης ἐγκρά-

τειας. Γι' αυτὸν καὶ ἡταν σεβαστὸς στὸ λαὸν καὶ λίγον καιρὸν μετὰ τὸ θάνατό του τὸν τιμοῦσαν τόσο, ὥστε νὰ θεωρηθῇ ἄγιος ἀπὸ τὴν γενικὴν ἀντίληψη, ὅχι δῆμος καὶ νὰ ἀναγνωριστῇ ἄγιος ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία.

‘Ως ἀνθρώπινη ἴδιοσιγκρασία διαπιστώνει ὁ Κυριακίδης (σελ. LXI) ὅτι στάθιμη ἀσθενικός. Σωστὰ ἐπίσης δέχεται (σελ. LXII) ὅτι ὁ Ἱεράρχης «ἔτινας ἐπίμονος καὶ ἀδιάσειστος στὶς θρησκευτικὲς καὶ ἡθικὲς πεποιθήσεις τούς καὶ στὴν ἀκέραιη ἐκπλήρωση τοῦ καθήκοντός του».

‘Ο Εὐστάθιος ὑπῆρξε βέβαια διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὅμως ὁ Κυριακίδης (σελ. XLV) ἀντίθετα πρὸς τὸ Στ. Ἀριστάρχη καὶ τὸ Φ. Κουκούλη ἀμφισβητεῖ ὅτι ἡ χειροτονία του ἔγινε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Μουζάλωνα. ‘Υπῆρξε ἀκόμη καὶ «ἐπὶ τῶν δεήσεων» κοντὰ στὸν πατριάρχη. «Λιδάσκαλος τῆς οητορικῆς» πάλι ἐχρημάτισε μεταξὺ τῶν ἑτῶν 1172 - 74 καὶ ἐκλέγεται μητροπολίτης γύρω στὰ 1175. ‘Ο Κυριακίδης ὑποστηρίζει (XLVII) ὅτι ὁ Εὐστάθιος καὶ προτοῦ γίνη «διδάσκαλος τῆς οητορικῆς» στὴν Πατριαρχικὴν Σχολὴν εἶχε διατελέσει ἀπλὸς διδάσκαλος στὴν ἔδια σχολή, τὸν καιρὸν μάλιστα ποὺ ἡταν ἀκόμη διάκονος. ‘Οτι ὑπῆρξε μοναχὸς στὴ μονὴ «τῶν Φλάρων» δὲν τὸ θεωρεῖ ὁ Κυριακίδης (XXXV) βεβαιωμένο. Μορφώθηκε χωρὶς ἄλλο στὸν τομέα τῶν ἐγκύρων μαθημάτων στὴ μονὴ τῆς ἀγίας Εὐφημίας, ποὺ τὴν δύνομάζει μάλιστα ὁ Ἃδιος «εὐεργέτιδά» του καὶ κάνει εὔφημο λόγο γιὰ τοὺς «καλοὺς συντρόφους» ποὺ εἶχε ἐκεῖ. ‘Ο Κυριακίδης βλέπει ἐπίσης (XXXVI - XXXVIII) δυσκολίες γιὰ νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὑπῆρξε ἐπώνυμο Καταφλᾶρος, ποὺ μάλιστα ἀνήκε καὶ στὴν οἰκογένεια τοῦ Εὐσταθίου.

‘Ως πρὸς τὸν τόπο τῆς γέννησης τοῦ Εὐσταθίου ὁ Tafel¹ θεωρεῖ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Κοινούλες (Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά, τ. 1, σελ. 5) ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν δρθότητα τῆς γνώμης τοῦ Tafel καὶ διατυπώνει ἀναλυτικότερα τὶς ἀντιρρήσεις του καὶ ὁ Κυριακίδης (σελ. XXXVII) δὲ δικαιολογεῖ τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Κουκούλε. Στὸ σημεῖο αὐτὸν θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ μιὰ σύντομη ἔξεταση τῶν σχετικῶν ἀπόψεων τῶν ἔρευνητῶν.

Καὶ ὁ Tafel καὶ οἱ μεταγενέστεροι μελετητὲς στηρίχτηκαν σὲ ἔνα χωρίο τῆς διήγησης τοῦ Εὐσταθίου, τὸ ἀκόλουθο : «Ημεῖς γοῦν φθάσαντες τὴν τῶν πολεμίων ἔφοδον τοὺς ὅσοι μεθ’ ἡμῶν τῆς Κωνσταντινούπολεως ἤσαν τέκνα ἐξεστέλλαμεν εἰς τοὺς ἔαντῶν οὐ μόνον ὁδοιπόριον ἐπιδαψιλευσάμενοι, ἀλλὰ τι καὶ τῶν ἐς χάριν βαθυτέρας γνώμης, ὃς αὐτοὶ θανάτῳ ἀπολούμενοι». ‘Ο μεταφραστὴς Rotolo οωστά, νομίζω, μεταφράζει (σελ. 67) τὸ «ὅσοι μεθ’ ἡμῶν τῆς Κωνσταντινούπολεως ἤσαν τέκνα» ὡς ἔξης : quanti fra noi erano di Costantinopoli». ‘Ο G. Spata ἐπίσης (σελ. 97) μεταφράζει : «tutti quelli che stavano seconoi, figli carissimi di Constantinopoli».

¹ De Thessalonica eiusque agro, 1836, σελ. 351.

‘Ομολογῶ διτὶ δὲν κατανοῶ γιατί ὅσα ἀκολουθοῦν τὸ παραπάνω χωρίο καὶ ἀναφέρονται στὸν ντόπιον Θεσσαλονικεῖς ἐνισχύουν, ὅπως λέει ὁ Κυριακίδης (σελ. XXXVIII), τὴν ἔρμηνεία του καὶ ἀδυνατίζουν τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Κουκουλέ, ποὺ, δπως εἴπα, ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἔρμηνεία ποὺ κατὰ παράδοση δίνουν οἱ μελετητὲς στὴν ἐκφραση. ‘Ο Κυριακίδης (ὅ.π.) νομίζει διτὶ τὸ «ὅσοι μεθ’ ἡμῶν τῆς Κωνσταντινούπολεως ἥσαν τέκνα» δὲ σημαίνει «ὅσοι ἀπὸ τὸν δικούς μας», «ὅσοι ζώντας μαζί μας, στὴ Θεσσαλονίκη», ἀλλὰ σημαίνει «ὅσοι ὅπως ἔγὼ ἥσαν παιδιὰ τῆς Κωνσταντινούπολης». ‘Η δική μου γνώμη, ποὺ συμπίπτει μὲ τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Κουκουλέ, εἶναι διτὶ τὸ «μεθ’ ἡμῶν» στὸ παραπάνω χωρίο εἶναι ἰσοδύναμο μὲ τὸ «μεταξὺ ἡμῶν», γιατὶ κοντὰ στὸ «μεθ’ ἡμῶν» πρέπει νὰ νοήσωμε κάποια μετοχή, λ.χ. «εὐρισκόμενοι» ἢ «γενόμενοι» ἢ «διάγοντες». ‘Ομοια χρήση τοῦ «μεθ’ ἡμῶν» βρίσκω καὶ στὸ παρακάτω χωρίο (112,4) τῆς «Ἀλώσεως» τοῦ Εὐσταθίου: «Καὶ οἱ μὲν μεθ’ ἡμῶν βδελυτόμενοι, ὃς ἔδει, τὸ μυσαρὸν διεργάγγευντο θυμῷ καὶ κατηκονῶντο ἀτίμως ἀπαγαγεῖν τοὺς, εἰς χοὴν Ἑλληνικῶς προσορθῆγαν, Ὁζόδας, ἡμεῖς δὲ ἐπείχομεν τοῦ ἔογον...». Τὸ «μεθ’ ἡμῶν», καθὼς σημειώνεται στὸ κοριτικὸ ὑπόμνημα, βούσκεται στὸ περιθώριο, ἀλλὰ τοῦτο δὲν μπορεῖ νὰ ἔχῃ ἴδιαίτερη σημασία. Πολὺ σωστὰ μεταφράζει ὁ Rotolo: «Εἰ μiei compagni, pauseati...». ‘Η χρήση σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω τοῦ μετὰ εἶναι ἔδω ἀρχαϊστικὴ (βλ. Σοφ. Ο.Τ. 114, «ὅτων οἰκεῖς μέτα», Πλάτ. Φαίδ. 81 A: «μετὰ θεῶν διάγονοςα»). ‘Αλλωστε ὁ Εὐστάθιος δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ μᾶς ἀναφέρῃ ἔδω κατὶ σχετικὸ μὲ τὴ δικὴ του καταγωγῆ, ἐνῶ φυσικὴ ἦταν στὴν περίσταση ἡ ἐκφραση «ὅσοι ἀπὸ μᾶς, ὅσοι στὴ συντροφιά μας» ἀντὶ τοῦ ἀπλοῦ «ὅσοι».

Θεωρεῖ ἐπίσης πιθανὸ δὲ ἐκδότης διτὶ ὁ Εὐστάθιος σπούδαισε τὰ ἔγκυλια μαθήματα στὴ μονὴ τῆς ἀγίας Εὐφημίας στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ ἀνώτερα μαθήματα στὴν Πατοιαρχικὴ Σχολή. Γιὰ τὴν ἐκλογὴν του ὡς μητροπολίτη Μύρων Λυκίας ὑπῆρξε ἀπλὴ πρόταση γιὰ τὸν Εὐστάθιο. Γιὰ τὴν ἐκλογὴν του ἐξ ἄλλου ὡς μητροπολίτη Θεσσαλονίκης δόθηκε ἐντολὴ λίγο μετὰ τὶς 6 Δεκεμβρίου 1174. (Πρόγιατι κάνει ἐντύπωση, γιατὶ ὁ Fuchs τοποθετεῖ τὴν ἐκλογὴν τὸ 1182). Πρέπει λοιπὸν νὰ ἔγινε ἡ ἐκλογὴ του κατὰ τὸν Κυριακίδη (σελ. XLVIII) ἢ πρὸς τὸ τέλος Δεκεμβρίου 1174 ἢ τὸν πρώτους μῆνες τοῦ 1175. Δὲν ἀποκλείει δὲ ἐκδότης (σελ. LIV) ἀπὸ δικό του νὰ παραιτήθηκε ὁ Εὐστάθιος ἀπὸ τὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης. Φαίνεται μάλιστα διτὶ τὴ Μεγάλη Βδομάδα τοῦ 1191 ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, πηγαίνει στὴ Φιλιππούπολη καὶ κατόπιν ἔρχεται στὴν Κωνσταντινούπολη. ‘Οτι τὸ ὕδιο τὸ ποίμνιο του τοῦ ζήτησε νὰ ξαναγυρίση στὸ θρόνο του δὲ φαίνεται μαρτυρημένο (σελ. LVI). Πόσο ἔμεινε μακριὰ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη μένει ἄγνωστο. ‘Ο L. Petit δέχεται διτὶ γύρισε στὴν ἔδρα του πρὶν ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1193, δὲ Ἀριστάρχης καὶ ὁ Λάμπρος το-

ποδετοῦν τὴν ἐπιστροφὴν (κάνοντας ὑπολογιστικὸν λάθος) ποὺν ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1194.

Κατὰ τὸν Κυριακίδην (σελ. XXXIX) τὸ 1143 ὁ Εὐστάθιος δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὕτε παιδί, οὕτε καὶ ὥριμος. Ἡσα σημειωθῆ ὅτι δὲ Κουκουνλές πιστεύει ὅτι τὸ 1174 πρέπει νὰ εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ 52 χρόνων. Ὁ θάνατός του, δέχεται δὲ Κυριακίδης (σελ. XL), ἀκολουθῶντας γνώμην τοῦ G. Stadtmüller, συμβαίνει μετὰ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1193. Τὴν ἀποψήν τοῦ Λάμπρου, ὅτι δὲ θάνατος τοῦ ἱεράρχη πρέπει νὰ τοποθετηθῇ μεταξὺ Σεπτεμβρίου 1194 καὶ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1195, τὴν θεωρεῖ πιθανὴν δὲ Κυριακίδην.

Οἱ ἔκδότης (σελ. LVIII - LIX) ἀντιμετωπίζει καὶ τὸ ζήτημα, ἀν δὲ Εὐστάθιος μπορῇ νὰ χαρακτηριστῇ μεταρρυθμιστὴς τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γνωστοῦ δημοσιεύματός του τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν ἀνόρθωση τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν μοναχῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας του. Σωσιά χαρακτηρίζει τὸν Εὐστάθιο συντηρητικὸν στὸ ζήτημα τοῦτο, γιατὶ ἐκεῖνο ποὺ πράγματι θέλησε καὶ ἐπιδίωξε ἡταν νὰ δοηγήσῃ τοὺς μοναχοὺς στὶς κατὰ παράδοση σωστὲς μοναχικὲς κατευθύνσεις καὶ δὲ ζήτησε καθόλου νὰ εἰσαγάγῃ πραγματικὸν νεωτερισμὸν στὸ βίο τους.

Αντικρύζοντας τὸν Εὐστάθιο ὡς φιλόλογο ὑπογραμμίζει δὲ Κυριακίδης (σελ. LX) μὲ στήριγμα ὅσα γράφει δὲ ιεράρχης στὸ ἔργο του «Περὶ ὑποκρίσεως» κάτι ποὺ δὲν ὑπογράμμισαν προγενέστεροι μελετητές: τὴν σημασίαν ποὺ ἔχει δὲ λόγιος ιεράρχης μέσα στὴν ἴστορία τοῦ βιζαντινοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Γιατὶ πράγματι δὲ Εὐστάθιος δὲν ὑπῆρξε ἀπλῶς ἔνας τεχνικὸς μελετητὴς τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ μάλιστα τῶν ποιητικῶν, ἀλλὰ ἔξερε νὰ ἔκτιμα τὴν μορφωτικὴν ἀξίαν τῆς ἀρχαίας λ.χ. τραγωδίας, ποὺ δὲν τὴν δέχονταν παλιότεροι πατέρες. Γιατὶ αὐτὸν κατὰ τὸν Κυριακίδη (σελ. LXI) θὰ ἔποιετε νὰ χαρακτηριστῇ «ἔνας ἀπὸ τοὺς πρώτους, ἀν δὲ δὲ οἱ πρῶτοι ἀνθρωποτῆτες». Γιὰ τὸν Εὐστάθιο δὲ θεατρικὴ παράσταση ἡταν «μίμησις προσώπων καὶ πραγμάτων ἔλλογος καὶ ἀνθολόγημα τῆς ἐκείνοις ποιότητος ἐπὶ παιδεύσει τῶν ἐντυγχανόντων».

Θὰ ἥθελα τώρα νὰ διατυπώσω δρισμένες σκέψεις ποὺ μοῦ γεννήθηκαν περαιτέρω: Νομίζω ὅτι θὰ διευκόλυνε τὸ φιλόλογο μελετητὴ τοῦ κειμένου δὲ άναγραφὴ πρὸ τὸ κείμενο τῶν κριτικῶν σημείων (*sigla*) ποὺ ζητημοποιεῖ δὲ έκδότης στὸ κριτικό του ὑπόμνημα.

Μολονότι, καθὼς σωστὰ παρατήρησε δὲ Κυριακίδης (σελ. XV), δὲ διάρεση τοῦ ἔργου τοῦ Εὐσταθίου σὲ παραγράφους ἀπὸ τὸν πρῶτο του ἔκδύτη, τὸν Tafel, δὲν εἶναι πάντα ἐπιτυχημένη, νομίζω δὲ δὲ οἱ φιλόλογος μελετητὴς θὰ ἡταν περισσότερο ἵκανοποιημένος, ἀν στὸ περιθώριο τοῦ κειμένου ἔβρισκε δὲ μόνο τὴν ἀντιστοιχία πρὸς τὶς σελίδες τῆς ἔκδοσης Βόνης,

ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντιστοιχίην πρὸς τὶς παραγγάφους τῆς ἔκδοσης Tafel.

Τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τῆς ἔκδοσης εἶναι μὲν ἐπιμέλεια συγκροτημένο καὶ διαφωτίζει τὸ μελετητὴ σχετικὰ μὲν τὴν χειρογραφὴν παράδοσην καὶ τὶς γραφὲς τῶν παλιότερον ἐκδόσεων. Σὲ ἀρκετὰ μάλιστα σημεῖα δὲ ἐκδότης ἦν διαβάζει σωστότερα ἀπὸ τοὺς προηγούμενους μελετητὲς τὸ χειρογράφον ἢ δικαιολογημένα μένει πιστὸς σὲ γραφὲς τοῦ χειρογράφου (20, 26· 24, 30· 38, 18· 9· 40, 13· 44, 1· 46, 31· 58, 11· 64, 5) ἢ προτείνει διορθώσεις ἐπιτυχεῖς: 24, 10· 24, 14· 48, 14 (χοροβατήσοντες ἀντὶ τοῦ χοροβατήσαντες τοῦ χφ). 62, 32· 64, 25· 84, 28· 9· 118, 8, κλπ., κλπ.

Ομως ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις ποὺ ἀπὸ παραδομὴν παραλείπεται νὰ μνημονεύεται διορθώσεις (καμιὰ φορά, εἶναι ἡ ἀλήθεια, προφανεῖς γιὰ τὸν καθένα) ποὺ τὶς εἶχε εἰσαγάγει προηγούμενος ἐκδότης (16, 17· 136, 29· 30· 136, 31· 144, 8· 150, 1· 150, 13· 150, 14· 156, 15· 156, 11· 156, 23· 156, 25· 26· 158, 13· 158, 15· 158, 16· 158, 18· 120, 14).

Σὲ ἀβλεψία ὀφείλεται ἐκεῖνο ποὺ λέγεται ὅτι τὸ Ἰνδόθεν (140, 3) ἐκδόθηκε ἀπὸ ὄλους τοὺς ἐκδότες τοῦ κειμένου ἐνδόθεν. Στὴν ἔκδοση Spata βρίσκω τὴν σωστὴν ἀνάγνωσην τὸν Ἰνδόθεν, ποὺ ὀφείλεται στὴν ὑπόνοια τοῦ Bekker μήπως πρόκειται γιὰ τὸ Ἰνδόθεν¹. Ἡ ἀνάγνωση αὐτὴ ὀδήγησε μάλιστα καὶ στὴ σωστὴ μετάφραση τοῦ συναφοῦς χωρίου («τὸν κατά γε Ἰνδόθεν μύρμηκας= a guisa delle formiche dell' India»).

Καμιὰ φορὰ παραλείπεται ἡ παραπομπὴ στὸ Hunger μὲν ἀφοριμὴ δοτισμένα testimonia ποὺ πρῶτος αὐτὸς τὰ διαπίστωσε (12, 3· 12, 19). Οἱ μικρὲς αὐτὲς ἐλλείψεις ὀφείλονται ἀσφιλῶς στὸ ὅτι δὲ ἐκδότης δὲ θέλησε νὰ ἀφιερώσῃ περισσότερο χῶρο γιὰ τὸ κριτικό του ὑπόμνημα. Κατὰ κανόνα ὅμως παραπέμπει στὶς παρατηρήσεις τοῦ Hunger, ποὺ τὶς χαρακτηρίζει μάλιστα ἔξαιρετες (σελ. XVI).

Στὸ κείμενο θὰ εἴχα νὰ κάμιω τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις. Ἐκδίδεται (14, 22): «Οὐ γάρ τι κατὰ τὸν φαύλους τῶν συφιστῶν ἀναγράφω ἀντίφωνα. Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ γράψωμε: «Οὐ γάρ τοι...» Τὴν διόρθωση τὴν ἔνισχύει κατὰ τὴν γνώμην μου τὸ ὅτι λίγες σειρὲς πιὸ κάτω δὲ Εὐστάθιος γράφει (14, 2i): «Καὶ γάρ τοι καὶ ἐκ περιττωμάτων οὐκ εὐαποφόρων ἐκείνη τιθαιβάσσει».

Δὲ νομίζω ὅτι τὸ τοῖς ἀμφόδοις τοῦ χειρογράφου (ἔκδ. σελ. 120, στ. 14) πρέπει νὰ τὸ διορθώσωμε ταῖς ἀμφόδοις, ὅπως ἔκαμε δὲ Tafel καὶ δέχτηκαν δὲ Bekker, δὲ Spata καὶ δὲ Κυριακίδης τελευταῖος. Τὸ οὐδέτερο

¹ Βλ. καὶ A. M a r i c q (Byzantion 20, 1950, 83) καὶ H. H u n g e r, Die Normannen in Thessalonike, σελ. 162.

ἀμφοδον (τὸ) μαρτυρεῖται στοὺς μεταγενεστέρους, τὸ ξέρει καὶ ὁ Ἡσύχιος, ποὺ σημειώνει: «ἄμφοδα· αἱ δῦμαι, ἀγνιαί, δίοδοι».

Δὲν εἴμαι βέβαιος ὅτι ἡ διόρθωση τοῦ χειρισάμενος σὲ χειρωσάμενος εἶναι ἀπαραίτητη στὸ παρακάτω χωρίο (64, 8): «μόνος ἐδόξαζε τὴν τοσαύτην βασιλείαν ταχὺ καταλήψεθαι, βραχὺ καὶ αὐτῆς παρακαλπάσας τὸν ἵππον καὶ κατακτήσεθαι αὐτὴν χειρωσάμενος ὥσει καὶ στρουθοῦ φωλεόν». Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συχνότατο ἀρχ. χειροῦμαι ἀπαντᾶ καὶ τὸ σπανιότερο χειρίζομαι, ποὺ σημαίνει ὅχι μόνο «χειρουργῶ», ἀλλὰ καὶ «ἔχω στὰ χέρια μου», «κυβερνῶ», «διαχειρίζομαι» (Πολύβ. 1, 20, 4: χειρίζειν τὰ κατὰ τὴν Σικελίαν). Δὲν είναι ἄλλωστε σπάνια ἡ περίπτωση νὰ χρησιμοποιῇ ὁ Εὑστάθιος λέξεις μὲ χρήση ποὺ περιορίζεται στὰ μεταγενέστερα ἢ καὶ μόνο τὰ μεσαιωνικὰ χρόνια καὶ νὰ ἀδιαφορῇ γιὰ λέξεις τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. (Ηαράδειγμα τὸ ωῆμα χοροβατῶ, ποὺ ἀπαντᾶ Ἀλωσις, 48, 14, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλο κείμενο τοῦ Εὑστάθιου,¹ ποὺ δὲ μαρτυρεῖται παρὰ μόνο στὸ Σουΐδα, ἐνῶ τὸ σχετικὸ οὖσιαστικὸ χοροβατία ἡ, είναι ἥδη μεταγενέστερο).

Στὴν ἔκδοση (48, 13 - 16) ἀπαντοῦμε τὸ χωρίο: «ἐν μέρος οὗτοι πρέοντες... ἥκονσι παρὰ τὸν Ἀνδρόνικον τὴν τυραννίδα χοροβατήσοντες, δεινὰ ποιεῖν ἐκεῖνον λογοποιοῦντες κοινῇ, ὃς ἐν ἐπικλήματος λόγῳ, εἰ τοὺς αὐτῷ πιστευθέντας παρὰ Θεοῦ περιόψεται δλομένους...». Ὁ Κυριακίδης σωστά, νομίζω, διόρθωσε τὴν μετοχὴν ἀροίστου ποὺ ἔχει τὸ χειρόγραφο (χοροβατήσαντες) σὲ μετοχὴν μέλλοντα (χοροβατήσοντες). Ὅμως γεννᾶται τὸ ζήτημα· πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ ωῆμα χοροβατῶ ἢ τὸ ωῆμα χωροβατῶ; Λὲν ἀγνοῶ ὅτι στὸν Εὑστάθιο ἀπαντᾶ μερικὲς φορές τὸ ωῆμα χοροβατῶ σὲ χοήσῃ ἀμετάβατη καὶ μεταφορική. Ἰδοὺ τὰ σχετικὰ χωρία «...δι' ὅν ὁ φίλος διακριθήσεται εἰ στερέμυνιος, εἰ ἀληθής, εἰ μὴ χοροβατεῖ σκηνικῶς» (Opusc. ἔκδ. Tafel, σ. 124, 48). «ἔνθα οἱ τῆς ὅντως τρυφῆς λειμῶνες τεθῆλασι καὶ ἀρεταὶ χοροβατοῦσιν» (Opusc., σ. 185, 94). Στὸ ποῶτο ἀπὸ τὰ δύο παραπάνω χωρία σημαίνει «φέρομαι σὰ χορευτὴς ἀπάνω στὴ σκηνὴ» καὶ μεταφορικότερα «φέρομαι μὲ κάποια ἀπρέπεια». Στὸ δεύτερο τὸ ωῆμα ἔχει τὴ γενικότερη σημασία «ἀναπτύσσομαι, ἀποκτῶ ἐλεύθερην ὑπαρξην»². Είναι ἀξιοπαρατήρητο ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ χοήσῃ τοῦ ωῆματος είναι ἀμετάβατη. Στὸ χωρίο ὅμως ποὺ κατὰ κύριο λόγο μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ (σελ. 48, 14) τὸ νόημα τοῦ ωῆματος πρέπει νὰ είναι ἀρκετὰ διαφορετικό· γι' αὐτὸ καὶ δὲν πρόκειται πιὰ γιὰ τὸ χοροβατῶ, ἀλλὰ γιὰ τὸ χωροβατῶ.

Τὸ δεύτερο τοῦτο ωῆμα είναι καὶ αὐτὸ γνωστὸ (ὅπως καὶ τὸ χοροβατῶ) ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα χρόνια καὶ σημαίνει: 1) «βηματίζοντας μετρῶ»·

¹ Βλ. Τα f e 1, Eustathii Opusc. 124, 48· αὐτ. 185, 90.

² Πβ. Ἡρωδιανό, Ἐπιμετρ. 152, ὅπου χοροβατία, ἡ—«πορεύεσθαι εἰς τὸν χορὸν» καὶ Σουΐδα, ποὺ ἔρμηνει τὸ ωῆμα χοροβατῶ «πηγαίνω στὸ χορό».

2) «περιπατῶ». Στὰ μεσαιωνικὰ ὅμως χρόνια τὸ χωροβατῶ ἔχει τὴν περιπατέων σημασία «γίνομαι κύριος ἐνὸς χώρου, κυριεύω κάποιο χῶρο» (Δαμασκηνός, Βενετία 1748, τ. 2, 823β: «ληστής μὲν γὰρ ἦμελλε χωροβατεῖν τὸν παράδεισον», καθὼς τὸ χωροβατοῦμαι σημαίνει (προκειμένου γιὰ χώρα ή χῶρο) «κυριεύομαι, κατακτῶμαι, καταπατοῦμαι» (Κ. Μανασῆς, Χρον. 2537: ἡ τῶν Ῥωμαίων πόλις... βαρβάροις ὑποκύψασα καὶ χωροβατηθεῖσα)¹. Ξεκινώντας τώρα ἀπὸ τὸ γεγονός, διτὶ ἀντίθετα μὲ τὸ χωροβατῶ τὸ χωροβατῶ ἔχει μεταβατικὴ χρήση, καθὼς καὶ ἀπὸ τῇ σημασίᾳ τοῦ φήματος στὰ παραπάνω χωρία τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Μανασῆ (χωροβατῶ=κυριεύω καὶ χωροβατοῦμαι=κυριεύομαι, καταπατοῦμαι) νομίζω διτὶ ἔδω, ὅπου τὸ φῆμα δέχεται ἀντικείμενο («τὴν τυραννίδα»), πρέπει νὰ σημαίνῃ ἀντίστοιχα, «κυριεύω, κατακτῶ». Στὴν περίπτωση τούτη φυσικὰ οἱ χωροβατήσοντες δὲ θὰ γίνονται «κύριοι τῆς τυραννίδος», ἀλλὰ ἔμμεσα, μὲ τὴν ἀνοδο τοῦ Ἀνδρονίκου στὸ θρόνο, γεγονὸς γιὰ τὸ δποῖο ἔχονται νὰ τὸν παρακινήσουν (φυσικὰ πρὸς ὄφελός του, δπότε καὶ θὰ «χωροβατήσουν» τὴν ἔξουσία)².

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ παραπάνω δὲν εἶναι ἀκριβῆς ἡ μετάφραση τοῦ Rotolo στὸ σχετικὸ χωρίο: «Con grande messa in scena lo invitato alla tirannide dicendogli...». Ἀλλωστὲ δὲν ὑπάρχει καὶ ἀνταπόκριση χρόνου μεταξὺ τοῦ μέλλοντα (χωροβατήσοντες) καὶ τοῦ ἀριστον (invitarono). Ἡ σωστὴ μετάφραση θὰ ἔταν: «ἔφτασαν κοντά στὸν Ἀνδρόνικο μὲ τὴν πρόθεση νὰ γίνονται κύριοι τῆς ἔξουσίας, λέγοντάς του ὅλοι ἀπὸ συμφώνου διτὶ φοβερὸ πράγμα θὰ κάμη ἀν...»³.

Πρέπει, νομίζω, νὰ μὲ ἀπασχολήσῃ καὶ τὸ ἐπίθετο μυνηκός (ἔτσι φέρεται στὸ χειρόγραφο), ποὺ ἀπαντᾷ στὸ παρακάτω χωρίο (158, 13): «Ἐν γὰρ ἵστε πάντως ὡς οὐ μίαν πληγὴν Θεὸς ἐντήκειν οἰδε τοῖς ἀνεπιστρόφως κακοτρόποις, οὐδὲ εἰσάπαξ, ἀλλὰ πολλὰ βέλη παρ' αὐτῷ ἡ μυνη-

¹ Καὶ ὁ Φ. Κούκος λέει, Βίος καὶ Πολιτισμὸς 5, 212 σημ. 1, ἐσφαλμένα γράφει χωροβατηθῆσαι.

² Ὁτι τὰ φήματα χωροβατῶ καὶ χωροβατῶ ὑπόκεινται σὲ σύγχυση φαίνεται καὶ ἀπὸ ὅσα σημειώνονται στὸ «Θησαυρὸ» τοῦ Ἐρρ. Στεφάνου, λ. χωροβάτης. Τὸ φῆμα χωροβατῶ δὲν εἶναι ἄγνωστο καὶ σὲ περαιτέρω σύνθεση: ποδοχωροβατῶ, ποὺ ἀπαντᾶ στὸ «Βελθανδρὸ» B 62 καὶ B 264.

³ Ἐσφαλμένα ἐπίσης μεταφράζεται τὸ χωρίο καὶ στὴ λατινικὴ μετάφραση ποὺ συνοδεύει τὸ κείμενο τοῦ Εὐσταθίου στὴν ἔκδοση Βόννης (408): «admittunt...cuncti Andronicum imperium quasi chorūm ducentes injurias scilicet minaturi..., si...». Τὸ ἴδιο ἀποτυχημένη εἶναι καὶ ἡ μετάφραση τοῦ Spata: «vengono tutti da Andronico, conducendo la tirannide, dicendo non poche fiabe in comune, come in forma di accusa...». Ἀλλὰ καὶ ὁ Hunger δὲ νομίζω διτὶ ἐπιτυχάνει μεταφράζοντας (σελ. 53): «Sie begaben sich also zu Andronikos, spielten ihm ein Theater von der Gewaltherrschaft vor und erklärten ihm...».

κὴ φαρέτρα κρύπτει». Ο Tafel εἶχε ἔκδώσει μυνική, ὅμως σὲ μεταγενέστερο δημοσίευμά του¹ νομίζει ὅτι πρέπει νὰ διορθώσωμε μηνική, συνδέοντας τὴ λέξη μὲ τὸ μῆνις, μῆνιο. Θὰ δηλωνόταν ἔτσι ἡ ὁρισμένη φαρέτρα. Καὶ πράγματι δ Spata μεταφράζει «irata faretra». Ο Bekker διατήρησε τὸ μυνικὴ τῆς ἔκδοσης Tafel, ἐνῶ δ Hunger στὴ μετάφρασή του² μεταφράζει «schützender Kōcher» τὸ οὐσιαστικὸ φαρέτρα καὶ τὸ ἐπίθετο ποὺ τὸ συνοδεύει. Ο Κυριακίδης δέχτηκε εἰκασία τοῦ Ἀγ. Τσοπανάκη, ποὺ προτείνει νὰ διορθώσωμε μυνική. Δὲ νομίζω ὅτι ἴκανοποιοῦν οὔτε τὸ μηνικὴ τοῦ Tafel, οὔτε τὸ μυνικὴ τοῦ Τσοπανάκη. Κατὰ τὴ γνώμη μου πρέπει νὰ μείνωμε στὸ μυνικὸς τοῦ χειρογράφου (διορθώνοντας ἀπλῶς τὴν ἀνορθογραφία τῆς κατάληξης). Ο Hunger δὲ σχολιάζει τὸ χωρίο, οὔτε τὸ ἐπίθετο ποὺ μεταφράζει. Δὲν ἀποκλείω ὅμως νὰ συνδέῃ τὸ ἐπίθετο μυνικὸς μὲ τὸ οὐσιαστικὸ μύνη (ἥ), μὲ τὸ δποῖο, φαίνεται, συνδέεται ἐτυμολογικὰ τὸ ἀμύνω³. Μόνη σημαίνει «πρόφαση», καθὼς τὸ μυνάομαι σημαίνει «ἀποτρέπω». Τὸ μυνικός, ποὺ βέβαια δὲ μαρτυρεῖται, ποὺ δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ τὸ ἥξερε δ Εὐστάθιος, θὰ πρέπη νὰ σημαίνῃ κάτι συναφὲς μὲ τὸ «ἀποτρόπαιος» (μὲ τὴν ἀρχαία σημασία). Ας σημειωθῇ ὅτι τὸ ἐπίθετο χοησιμοποιεῖται γιὰ τοὺς θεοὺς (Αριστοφ. Όρν. 61: "Απολλον, ἀποτρόπαιε, κλπ.) μὲ τὴ σημασία «προστατευτικός». Δὲ θὰ ἥταν ἐπομένως περίεργο νὰ ἀποδοθῇ τὸ ἐπίθετο καὶ στὴ φαρέτρα τοῦ Θεοῦ.

Είχα καταλήξει στὶς σκέψεις αὐτές, ὅταν ἀνοίγοντας τὸ «Θησαυρὸ» τοῦ Ερρίκου Στεφάνου, λ. μύνη (ἥ), διαπίστωσα ἀπὸ παρατήρηση τοῦ L. Dindorf ὅτι τὴ λέξη μύνη, ἥ, τὴν ξέρει καὶ δ Χοιροβοσκὸς (σ. 328, 33) καὶ ὅτι καὶ κατὰ τὸ φιλόλογο αὐτὸν τὸ ἐπίθετο μυνικὸς ὑπόκειται στὸ χωρίο τοῦ Εὐσταθίου, ποὺ τὸ παραθέτει δ Dindorf⁴.

Σχετικὰ μὲ τὴ μετάφραση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ V. Rotolo θὰ εἴχα νὰ σημειώσω τὰ ἀκόλουθα: Πρῶτα - πρῶτα γιὰ τὸν ἀναγνώστη δὲν εἴναι πάντα βέβαιο ποιὸς εἶναι δ συντάκτης τῶν σύντομων, ἀλλὰ χρήσιμων ὑποσημειώσεων ποὺ συνοδεύουν τὴ μετάφραση (βλ. λ.χ. σελ. 19 σημ. 1, σελ. 21 σημ. 2, σελ. 21 σημ. 4, σελ. 45 σημ. 1). "Ενα ἄλλο ζήτημα εἴναι, ἀν δ μεταφραστὴς μεταγλωτίζοντας τὸ κείμενο τοῦ Εὐσταθίου συμφωνῇ μὲ ὅσα

¹ Βλ. A. M a r i c q (Byzantion 20, 1950, 87 σημ. 1).

² Die Normannen in Thessalonike, σελ. 146.

³ Βλ. E. B o i s a c q, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, λ. ἀμύνω καὶ μύνη (ἥ). Διαφορετικὴ ἐτυμολογία δέχεται δ I. II ανταξίδης (Φιλίστωρ 3, 1862, 213).

⁴ Θὰ μποροῦσα ἀκόμη νὰ προσθέσω ὅτι μὲ τὸ μύνη αὐτὸν συνδέει δ Ιωάννης ΙΙ ανταξίδης (Φιλίστωρ 3, 1862, 213) τὸ μακεδονικὸ ρῆμα «μυνίζω καὶ κατὰ συγκοπὴν μιᾶσα», ποὺ σημαίνει κατὰ τὸν ἴδιο «σωπῶ, δὲ θέλω νὰ μιλήσω». Άλλα γιὰ τὴν ὁρθότητα τῆς σύνδεσης αὐτῆς δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ εἰναι βέβαιος.

σημειώνει ὁ ἐκδότης στὴν εἰσαγωγή του ἡ ἀνάλογονθή δικές του ἀπόψεις. "Εχω τὴν ἐντύπωση, ὅτι τὸ δημοσίευμα δὲ μᾶς παρέχει σχετικὴ πληροφορία. Ἐξ ἄλλου πρέπει νὰ παρατηρήσω ὅτι σημαντικὴ ὑπηρεσία προσφέρουν στὸν ἀναγνώστη καὶ τὸ μελετητὴ οἱ ἐπικεφαλίδες ποὺ παρέχονται στὸ περιθώριο τῆς μετάφρασης, γιατὶ βοηθοῦν σὲ ἔνα ἀμεσώτερο κατατοπισμὸ στὰ περιεχόμενα τῆς κάθε σελίδας τοῦ κειμένου. Παράλληλα διφείλω νὰ ἀναγνωρίσω ὅτι ἡ μετάφραση ποὺ φιλοτέχνησε ὁ Rotolo, ἀν συγκριθῇ μὲ τὴν παλιότερη Ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ Giuseppe Spata¹, βρίσκεται πολὺ πιὸ κοντὰ στὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου. Ο νεώτερος μεταφραστὴς βρέθηκε φυσικὰ στὴν ἀνάγκη νὰ μεταφέρῃ τὸν ἔξαιρετικὸ μακροπερίοδο καὶ δύσκολο καμιὰ φορὰ λόγο τοῦ Εὐσταθίου σὲ συντομώτερες προτάσεις. Ο Spata ἀντίθετα εἶχε θελήσει νὰ μείνῃ πιὸ κοντὰ στὸ γράμμα τοῦ κειμένου, χωρὶς δῆμως μὲ τοῦτο καὶ νὰ κερδίζῃ ἡ μετάφρασή του.

"Υστερα ἀπὸ τὴν μετάφραση τούτη τοῦ Rotolo, καθὼς καὶ τὴ σχετικὰ πρόσσφατη (1905) γερμανικὴ μετάφραση τοῦ κειμένου ποὺ ἐπιχείρησε ὁ Aνστραιακὸς συνάδελφος H. Hunger², τίθεται, νομίζω, καὶ γιὰ μᾶς τοὺς Ἑλληνες τὸ ζήτημα, ἀν ὅταν ἔπειτε νὰ μεταφράζωνται στὴ νέα γλώσσα μας κείμενα ποὺ μᾶς σώθηκαν σὲ ἀρχαῖστικὴ γλώσσα, ὅπως εἶναι ἡ περίπτωση τῆς μεγάλης πλειονότητας τῶν μεσαιωνικῶν Ἑλληνικῶν κειμένων. Θά ἔλεγα ὅτι εἶναι ἀτοπὸ τὰ κείμενα ἀντὰ νὰ εἶναι προσιτὰ σὲ ἀλλόγλωσσους ἀναγνῶστες καὶ νὰ μὴν ὑπάρχῃ σ' ἐμᾶς ἡ δυνατότητα νὰ τὰ προσεγγίσῃ ἔνα πλατύτερο διανοούμενο κοινὸ ποὺ δὲν ἔχει τὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη ὡς ἀδιαίτερη του ἀπασχόληση. (Ἄσ ἀφήσωμε ποὺ καὶ γιὰ τοὺς φιλολόγους μιὰ μετάφραση δίνει ἀφορμὴ σὲ μελέτη καὶ συζήτηση). Βέβαια ἡ ἀνάγκη προβάλλει ὅχι γιὰ τὰ δημάδη μεσαιωνικὰ κείμενα, ποὺ ἔτσι ἡ ἀλλιῶς εἶναι προσιτὰ στὸ Νεοέλληνα. Πρόσκειται μόνο γιὰ κείμενα ποὺ ἀρχαῖζουν στὴ γλώσσα. Κανεὶς δὲ ὅταν σκεπτόταν ἵσως νὰ μεταφράσῃ τὸν «Καλλίμαχο καὶ τὴ Χρυσορόδη» ἢ τὸν «Ἐρωτόκριτο» στὴν κοινότερη νέα Ἑλληνικὴ γλώσσα. Τὸ ἔγγειόρημα δὲ ὅταν ἐπιδοκιμαζόταν, καθὼς δὲν ἐπιδοκιμάζεται ἡ ἀτυχὴς ἔμπνευση μερικῶν νὰ μεταφέρουν σὲ δημοτικὴ γλώσσα κείμενα τῆς νέας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας γραμμένα στὴν καθαρεύουσα. Ὁμως ἀν μεταφράζονταν κείμενα, ὅπως λ.χ. ἡ «Χρονογραφία» ἢ οἱ «Ἐπιστολές» τοῦ Ψελλοῦ ἢ τὸ «Χρονικὸ γιὰ τὴν ἀλωση τῆς Θεσσαλονίκης» τοῦ Εὐσταθίου, δὲ νομίζω πώς θὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἀνώφελη πρωτοβουλία.

Οἱ σημειώσεις τοῦ ἐκδότη στὸ κείμενο τοῦ Εὐσταθίου εἶναι πολὺ

¹ I Siciliani in Salonicco, Παλέρμο 1892.

² Die Normannen in Thessalonike. Die Eroberung von Thessalonike durch die Normannen, 1185 n. Chr., in der Augenzeugenschilderung des Bischofs Eustathios.

χοήσιμες. Μέσου σ' αυτές διατυπώνονται καὶ πολλές παρατηρήσεις πάνω στὴ γλώσσα του, ποὺ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἀπὸ ποικίλες πλευρές. Σὲ δρισμένες περιπτώσεις θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ διατυπώσῃ ἀντίρρηση. "Ετσι λ.χ. δὲ νομίζω ὅτι γράφοντας ὁ Εὐστάθιος (126, 17) «κατὰ τὰς Τετράδας καὶ Παρασκευὰς» ἀκολουθεῖ τὸ σήμερα δημοτικὸ τύπο «Τετράδη», ὅπως ὑποστηρίζεται στὶς σημειώσεις (σελ. 179): «Τετράδη īnvece di Τετάρτη». Πρέπει μᾶλλον νὰ δεχτοῦμε ὅτι καὶ ἐδῶ ὁ Εὐστάθιος ἀκολουθεῖ ἀρχαϊστικὴ χρήση. "Οπως εἶναι γνωστό, καὶ τὴν τετάρτη ἡμέρα τοῦ κάθημα μηνὸς οἱ ἀρχαῖοι τὴν ἔλεγαν «τετράδα» (ὄνομαστ.: «τετράς») καὶ οἱ Χριστιανοὶ ὅμοια ὀνόμαζαν τὴν τετάρτη ἡμέρα τῆς ἑβδομάδας (Κλήμης Ἀλεξανδρ.).

Νομίζω ὅτι ὁ πίνακας ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ. 185-191), ποὺ τὸν συγκρότησε ὁ μεταφραστὴς τοῦ κειμένου Rotolo, θὰ ἔπειπε νὰ εἴναι περιεκτικότερος. Ἐδῶ καταγράφηκαν μόνο ὀνόματα προσώπων (ἐθνικὰ καὶ ἔλαχιστα προσηγορικά). Θὰ κέρδιζε ὁ ἀναγνώστης, ἀν ὁ συντάκτης τοῦ πίνακα ἀποφάσιζε νὰ περιλάβῃ σ' αὐτὸν καὶ λέξεις ποὺ νὰ δίνουν κατὰ κάποιο τρόπο τὴν λεξιογικὴν ἀτιμόσφαιρα, μέσυ στὴν δροία κινεῖται ὁ λόγιος ἰεράρχης. Θὰ μποροῦσε λ.χ. νὰ περιλάβῃ ἐκεῖ λέξεις παλιότερες (ἀρχαῖες ἢ μεταγενέστερες ἢ καὶ μεσαιωνικὲς ἀκόμη) ποὺ τὶς χρησιμοποιεῖ ὁ Εὐστάθιος μὲ κάπως διαφορετικὴ σημασία ἢ χρήση. Μιὰ πρόχειρη λεξιογικὴ ἀναζήτηση πάνω στὴ γλώσσα τοῦ Εὐσταθίου μοῦ παρέχει ἐνδείξεις νὰ πιστεύω ὅτι ἔνα σημαντικὸ τμῆμα τοῦ λεξιογίου ποὺ χρησιμοποιεῖ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνική, τὴν γλώσσα τῶν δοκίμων χρόνων, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν μεταγενέστερη, καθὼς καὶ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχήν. Πρόχειρα παραθέτω ἐδῶ μερικὲς λέξεις (ἢ καὶ ἐκφράσεις) ποὺ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον: βαθεῖα ἐσπέρα (σελ. 92, στ. 33). ἀνὴρ ἵχθυον τιμῆς μελόμενος (92, 16-7), ἀσκυλτος (82, 22· στὸν Εὐστάθιο καὶ τὸ ἐπίρρο. ἀσκύλτως) σκιατραφία ἢ (82, 22) μεταρρέπω (82, 23· ἵσως μόνο μεσαιων.) βράκα, ἢ (82, 7) κυνηγετοῦμαι (82, 2· ἀρχ.: κυνηγετῶ) ἔκφυλος (82, 8· ἐπιθ.) περίθεσις, ἢ (82, 10) πρηνεύω (82, 11· μόνο στὸν Εὐστάθιο;) τρυφερεύομαι (82, 12) ἀνηλίαστα (82, 12· μόνο στὸν Εὐστάθιο;) μετακαθίζω (82, 22) ἀρεσκος (82, 24· ἀπαντᾶ καὶ στὸν Ἀριστοτ.) καρδιοκολάπτης (82, 27· μόνο στὸν Εὐστάθιο;) πνιγαλεύς, δ (84, 5· μόνο στὸν Εὐστάθιο;) κατάγχω (84, 9) ἀπολεοντοῦμαι (84, 15) δραστηριοῦμαι (84, 17· μόνο στὸν Εὐστάθιο;) παρακλητεύομαι (84, 19) καστροφυλακῶ (84, 22· μόνο στὸν Εὐστάθιο) καστροφύλαξ, δ (84, 23· μόνο μεσαιων.) κάστρον, τὸ (84, 24) ἐγκορδυλοῦμαι (84, 26· τὸ παθητ. μεσαιων.) οἰκουμενῶς (84, 26· μόνο στὸν Εὐστάθιο) οἰκουμενός, μεταγ.) φυγεῖν, τὸ (84, 29· μόνο στὸν Εὐστάθιο) χωροβατῶ¹ (48, 14) ἀρματα (70, 23) μυνικὸς

¹ Βλ. παρατηρησή μου πιὸ πάνω, σελ. 491, σημ. 2.

158, 13¹ μόνο στὸν Εὐστάθιο). Ὁφείλω νὰ σημειώσω ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ λέξεις, ποὺ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον, προέρχονται ἀπὸ ἐλάχιστες σελίδες τοῦ κειμένου τοῦ Εὐστάθιου. Ἀς προσθέσω ἐπίσης ὅτι ἥδη ὁ Τ. Hedberg, καθὼς πραγματεύεται σὲ παράρτημα τῆς μελέτης του γιὰ τὸν Εὐστάθιο ὡς ἀττικιστὴ¹ (=μελετητὴ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου) τὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο χρησιμοποιεῖ τὶς πηγές του, κάνει παρατηρήσεις ποὺ δείχνουν ὅτι ὁ λόγιος ἰεράρχης συχνά ἀντικαθιστᾷ τὴν δόκιμη ἢ ἀρχαῖκη λέξη τοῦ κειμένου ποὺ ἔχει ὑπ’ ὅψη του μὲ λέξη τοῦ μεταγενέστερου ἐλληνισμοῦ.

Ἄλλα καὶ λέξεις ἢ ἐκφράσεις ποὺ τὶς θεωρεῖ δημοτικὲς ὁ ἐκδότης (βλ. σελ. XXXII), ὅπως στάμα, πέζευμα, ἐκστέλλω, μύρισμα, ἐξερεύνω (χρήματα), χόλωρ διαρρήγνυμαι δὲν καταγράφονται στὸν πίνακα, ἐνῶ βρίσκει κανεὶς καταγραμμένες λέξεις ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ λείπουν, ὅπως βασιλίς, πολιοῦχος, ταντάλειος, ταρτάριος, καλ.

Τὸ συμπέρασμά μου ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς ἔκδοσης τοῦ Κυριακίδη εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ πολὺ ἀξιόλογο δημοσίευμα, ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ πρότυπο γιὰ μελλοντικὲς κριτικὲς ἢ κριτικοερμηνευτικὲς ἔκδόσεις κειμένων τῆς μεσαιωνικῆς μας γραμματείας. Πρέπει νὰ συγχαροῦμε τὸ Σικελικὸ Ινστιτοῦτο βυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν σπουδῶν γιὰ τὴν εύτυχη ἔμπνευσή του νὰ ζητήσῃ ἀπὸ ἔναν λαμπρὸ μελετητὴ τῆς ἐλληνικῆς καὶ ἵδιαίτερα τῆς βυζαντινῆς ἴστορίας καὶ φιλολογίας τὴν προπαρασκευὴ τοῦ τόμου ποὺ ἔχομε τώρα στὴ διάθεσή μας καὶ νὰ τοῦ εὐχηθοῦμε ἀγλαοὺς καρποὺς στὴν προσπάθειά του νὰ ἐνισχύσῃ τὴν μελέτη τῆς ἴστορίας τῶν βυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν πραγμάτων γενικῶς, ἀλλὰ καὶ εἰδικότερα τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς νότιας Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας.

Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ

Γεωργίον Χ. Χιονίδου, Ἰστορία τῆς Βεροίας (τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς). Τόμ. Α' (Ι. Εἰσαγωγικὰ ἔννοιαι. ΙΙ. Ἡ Βέροια ἐπὶ Μακεδόνων. ΙΙΙ. Ἡ Βέροια ἐπὶ Ρωμαίων). Σελ. 233. Βέροια 1960.

Ἡδη ἡ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου παρατιθεμένη διγκώδης βιβλιογραφία (33 σελ.) ὄχι μόνον προδίδει τὸ ὑπέροχον τοῦ μόχθου, ἀλλὰ καὶ ἐπιδεικνύει τὸ ἀκατάβλητον τοῦ ζήλου τοῦ νεαροῦ συγγραφέως.

Ο πρῶτος οὗτος τόμος τοῦ συνέχειαν ὑποσχομένου ἔργου, περιέχων τὴν ἴστορίαν τῆς Βεροίας ἀπὸ τῆς ἰδρυσεώς της μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἡρακλινῆς ἐποχῆς, διαιρεῖται εἰς τὰ ἄνω τοία μεγάλα μέρη.

I. Τὸ πρῶτον καὶ εἰσαγωγικὸν μέρος διαιρεῖται εἰς δύο κεφάλαια.

Εἰς τὸ κεφ. Α' δ. σ. ἀσχολεῖται 1. μὲ τὴν θέσιν, 2. μὲ τὸν ἰδρυτὴν καὶ

¹ Eustathios als Attizist, Οὐψάλα 1935, σελ. 194-200.

τὴν δονομασίαν τῆς πόλεως Βεροίας, 3. μὲ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ τοπωνυμίου, 4. μὲ τὴν ὀρθογραφίαν τῆς λέξεως καὶ 5. μὲ τὴν ἐθνολογικὴν γλωσσικὴν προέλευσιν τοῦ δονόματος τῆς Βεροίας.

Εἰς τὸ κεφ. Β' ὁ σ. ἀσχολεῖται 6. μὲ τοὺς προϊστορικοὺς κατοίκους τῆς Μακεδονίας, 7. μὲ τοὺς πρώτους κατοίκους τῆς Βεροίας, 8. μὲ τοὺς μυθολογικοὺς κήπους τοῦ Μίδα καὶ 9. μὲ τὸν χρόνον ἰδρύσεως τῆς Βεροίας.

II. Εἰ τὸ δεύτερον μέρος ἐπιχειρεῖται εἰς τέσσαρα περαιτέρω κεφάλαια ἔξιστορησις τῶν τυχῶν τῆς Βεροίας ἐπὶ Μακεδόνων. Οὕτω :

Εἰς τὸ κεφ. Γ' λέγονται γενικά τινα περὶ Ἡμαθίας καὶ περὶ Μακεδόνων.

Εἰς τὸ κεφ. Δ' ἔξετάζονται τὰ ὄρια καὶ αἱ πόλεις (‘Ἐδεσσα ἢ Αἶγαί, Βέροια, Μίεζα, Κίτιον, Σκύδρα, Βάλλα) «τοῦ βασιλείου τῆς Ἡμαθίας».

Εἰς τὸ κεφ. Ε' ἔκτιθενται αἱ τύχαι τῆς Βεροίας ἐπὶ Μακεδόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντιγονιδῶν, ἥτοι ἡ σειρὰ τῶν Μακεδόνων βασιλέων, τὰ Περσικά, ἡ ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν Μακεδονίαν τὸ 432 π.Χ., τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ Βέροια ἦτο παραμαλασσία πόλις, ἡ ίστορία τῆς Βεροίας ἐπὶ Ἀρχελάου, περιγράφεται τὸ ἀγαλμάτιον «ἡ κόρη τῆς Βεροίας», ἡ κατακτησία τῆς Βεροίας ὑπὸ τῶν Ὁλυνθίων καὶ ἔξιστορεῖται ἡ τύχη τῆς Βεροίας ἐπὶ Φιλίππου Β' καὶ Ἀλεξανδρου τοῦ Μεγάλου.

Εἰς τὸ κεφ. ΣΤ' ἔξιστοροῦνται αἱ τύχαι τῆς Βεροίας ἐπὶ Ἀντιγονιδῶν, ἥτοι ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Δημητρίου Πολιορκητοῦ εἰς Βέροιαν, ἡ κατάληψις τῆς Βεροίας ὑπὸ τοῦ Πύρρου, περιγράφονται τὰ τείχη καὶ ἡ στρατηγικὴ ἀξία τῆς Βεροίας κατὰ τὸν 3ον π.Χ. αἰῶνα, ἡ εἰσβολὴ τῶν Γαλατῶν καὶ ἡ δρᾶσις Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, ἡ δραγάνωσις καὶ ἡ διοίκησις τῆς Βεροίας ἐπὶ Ἀντιγονιδῶν, ἡ θρησκεία ἐν Βεροίᾳ ἐπὶ Ἀντιγονιδῶν καὶ ἡ θέσις τῶν δούλων ἐν Βεροίᾳ ἐπὶ Ἀντιγονιδῶν.

III. Εἰς τὸ τρίτον μέρος ἔξιστοροῦνται εἰς δύο περαιτέρω κεφάλαια αἱ τύχαι τῆς Βεροίας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Ρωμαίων. Οὕτω :

Εἰς τὸ κεφ. Ζ' οἵ ‘Ρωμαῖοι καταλαμβάνουν τὴν Βέροιαν, γίνεται ὁ ἐμφύλιος πόλεμος Πομπηΐου καὶ Καισαρος, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐπισκέπτεται τὴν Βέροιαν, ἐμφανίζεται ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀποστόλου ἄγιος Σάωπος ὁ Βεροιεύς, ὁ Λουκιανὸς ἐπισκέπτεται τὴν Βέροιαν, λαμβάνει χώραν κατὰ τοὺς διωγμοὺς τῶν Χριστιανῶν τὸ μαρτύριον τῆς ἀγίας Ἱερουσαλήμ.

Τέλος, εἰς τὸ κεφ. Η' ἔκτιθεται ἡ διοίκησις τῆς Βεροίας ἐπὶ Ρωμαίων (Βουλή, Δῆμος, Ἀρχοντες, Κοινὸν τῶν Μακεδόνων), ἡ θρησκεία (Θεοί, Ναοί, Ἱερεῖς), αἱ δραγάνωσις τῶν πολιτῶν (Ἐνώσεις ἐφήβων, νέων, πρεσβύτερων, Σωματεῖα), ἡ πνευματικὴ κίνησις, καὶ ἀναφέρονται ἐπιφανεῖς Βεροίεις ἐπὶ Ρωμαιοχριστίας.

‘Ο συγγραφεὺς κατέβαλε τεραστίαν προσπάθειαν, ἐργαζόμενος εἰς τὴν ἐπαρχίαν ὑπὸ δυσμενεῖς ὅρους ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἀπερρόφησεν ἀπλή-

στως πᾶν τὸ ἔχον καὶ μεμακρυσμένην ἀκόμη σχέσιν πρὸς τὸ θέμα του καὶ μετέφερεν ἐπιμόχθως καὶ τὸν πλέον ἀπίθανον κόκκον πληροφορίας. Δὲν εἶναι ὅμως φιλόλογος. Δικηγόρος τὸ ἐπάγγελμα, εἶναι ἐρασιτέχνης εἰς τὴν ἴστορικὴν ἐπιστήμην. "Ἐνεκα τούτον τὸ ἔργον του ὑστερεῖ εἰς μέθοδον ἐργασίας καὶ εἰς κριτικὸν πνεῦμα.

Διὰ τὸν Α' τοῦτον τόμον τῆς 'Ιστορίας τῆς Βεροίας ἡ βιβλιοκρισία θὰ ἔχοιείται περισσοτέρους τοῦ ἐνὸς τόμου, 1. διὰ νὰ ἀπομακρύνῃ τὰ περιττά, 2. διὰ νὰ διορθώσῃ τὰ ἐσφαλμένα, 3. διὰ νὰ ἀποφασίσῃ διὰ τὰ ἀμφισβητούμενα, καὶ 4. διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὰ ἐλλείποντα. Ἀντὶ λοιπὸν μιᾶς μακρᾶς κουραστικῆς λεπτομεροῦς κριτικῆς θὰ περιορισθῶμεν ἐνταῦθα νὰ σημειώσωμεν τὰς ἐλλείψεις, τὰς δύοις παρουσιάζει ἡ ἐργασία τοῦ σ., ἐν τῇ ἐλπίδι, ὅτι θὰ καταβληθῇ προσπάθεια, ἵνα πληρωθοῦν αὗται εἰς τὸν προβλεπόμενον Β' τόμον τοῦ ἔργου.

Οὕτω δ. σ. α) δὲν δξιολογεῖ τὰς πηγάς του. Πρόττει δὲ τοῦτο κατὰ δύο τρόπους: 1. δὲν ἀσκεῖ κριτικὴν τῶν ἀρχαίων πηγῶν, μῆθος π.χ. ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Τημενίδαι λ.χ.) ἢ διασωθεὶς ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου (Βέροης καὶ θυγάτηρ αὐτοῦ λ.χ.) δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ἀξίαν, ὅσην ἔχει π.χ. μία πληροφορία τοῦ Θουκυδίδου, 2. ἀναμειγνύει ὡς ἵσης ἀξίας πληροφορίας ἐξ ἀρχαίων πηγῶν καὶ πληροφορίας ἐξ ἀρχῶν ἐγκυκλοπαιδεῶν, β) παραθέτει κατὰ τρόπον κουραστικὸν πάσας τὰς ἐκφρασθείσας γνώμας ἐπὶ ζητήματός τυνος, καὶ τὰς πλέον ἀπιθάνους ἢ γελοίας, ὡς π.χ. τὴν γνώμην, ὅτι εἰς τὴν λέξιν Βέροια ἐνυπάρχει ὡς δεύτερον συνθετικὸν ἡ λέξις «ὅοιά» τ. ἔ. ὁδιὰ (σ. 54), γ) ἐπιδίδεται εἰς ἀφελεῖς ἐτυμολογίας, πολλάκις καὶ φανταστικάς, ὡς π.χ. ὅτι τὸ ὄνομα Βέροια δυνατὸν νὰ προέρχεται ἐκ (φανταστικῆς) προστακτικῆς «Βερετ» φρυγικοῦ ὄντος «Αβερετ» (σ. 64), ἐνῷ ἡ ἐτυμολόγησις εἶναι ἐκ τῶν δυσκολωτέρων κεφαλαίων τῆς γλωσσολογίας ἀκόμη καὶ διὰ τοὺς εἰδικούς, δ) ἔχει ἐλλείψεις εἰς τὰς ἴστορικάς του γνώσεις, οὕτω π.χ. δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζῃ τὴν ἴστορίαν τῆς καθόδου τῶν μακεδονικῶν φύλων εἰς τὴν ὑπὸ αὐτῶν κατόπιν δονομασθεῖσαν Μακεδονίαν (μεγαλυτέραν τοῦ ὑφ' ἐνὸς ἐκ τῶν φύλων ἰδρυθέντος καὶ βαθμηδὸν ἐπεκταθέντος βασιλείου τῆς Μακεδονίας) καὶ ὅμιλεῖ περὶ παγίου «βασιλείου τῆς Ἡμαθίας» (σ. 91), ε) δὲν διακρίνει τὰ σημαντικὰ ἀπὸ τὰ δευτερευούσης σημασίας, διὰ τοῦτο ἀσχολεῖται εἰς ἰδιαίτερα κεφάλαια μὲ τοὺς μυθικοὺς κήπους τοῦ Μίδα (σ. 72 κ.ε.) καὶ μὲ τὸ ἀγαλμάτιον «ἡ κόρη τῆς Βεροίας» (σ. 134 κ. ε.) καὶ σ) ἀπορρίπτει γνώμας καὶ ἐργασίας εἰδικῶν ἀνευ νέων στοιχείων, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τῆς ἰδικῆς του λογικῆς, τῆς δύοις ἀσφαλῶς δὲν ἐστεροῦντο ἐκεῖνοι, ὡς π.χ. ἐν σ. 117 τὴν διόρθωσιν τοῦ Grote εἰς τὸ χωρίον τοῦ Θουκυδ. I, 61,4 καὶ ὅλην τὴν ἐργασίαν τοῦ Σ. Πελεκίδη, Γύρω ἀπὸ τὰ Ποτει-

δεατικά, εἰς τὸν ΣΤ' τόμ. (1950) τῆς Ε. Ε. Φιλ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Διὰ πάντα ταῦτα παρὰ τὸν μόχθοντος τοῦ σ. ἡ ίστορία τῆς Βεροίας δὲν ἔγραφη ἀκόμη, ἀλλὰ γεγονὸς εἶναι δτὶ δὲν θὰ εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ γραφῇ ποτέ, ἐὰν δὲν ληφθῇ ὅπως ὅψιν καὶ τὸ ἔργον τοῦτο, εἰς τὸ ὅποιον τόσον ὑλικὸν συνεκεντψώθη. Παραμένει λοιπὸν σχεδὸν ἀκεραία ἡ εὐγνωμοσύνη ἡμῶν πρὸς τὸν συγγραφέα, δ ὅποιος ἔμόχθησε τόσον καὶ προελείανε τὴν ὁδὸν διὰ μίαν κριτικὴν ίστορίαν τῆς Βεροίας.

Γ. I. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Γεωργίον Χιονίδη, Σύντομος ίστορία του Χριστιανισμοῦ στὴν περιοχὴ τῆς Βεροίας. (I. Ἐπίσκοποι καὶ μητροπολίτες. II. Ἀγιοι καὶ ἔακουστοι ἀληθικοί. III. Μοναστήρια. IV. Ἐκκλησίες). Βέροια 1961. Σελ. 69. (”Ἐκδοσις τῆς Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος Νεανίδων «δ Πελεκάν»).

”Οπως ἔξηγει εἰς τὰ προλεγόμενα δ συγγραφεὺς (9 - 11), τὸ βιβλίον ἔγραφη διὰ νὰ ἔξυπηρετήσῃ κοινωφελῆ σκοπόν, ἵνα δηλαδὴ ἐκ τῆς πωλήσεώς του ἐνισχυθοῦν οἱ πόροι τῆς Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ Οἰκοτροφείου αὐτῆς. Λόγῳ λοιπὸν τοῦ εἰδικοῦ σκοποῦ τοῦ βιβλίου ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἐκλαϊκευτικὴ μορφὴ ἄνευ παραθέσεως πηγῶν, ἄνευ ἐπιστημονικῆς συζητήσεως γνωμῶν, καὶ ἔγραφη εἰς τὴν ὅμιλουμένην δημοτικήν. Τὸ ὑλικὸν ὅμως τῆς ἔργασίας θεμελειοῦται ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων ἐν μέρει μὲν εἰς τὸν προηγηθέντα Α' τόμον τοῦ σ. «Ιστορία τῆς Βεροίας», ἐν μέρει δὲ εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ἀκολουθήσῃ Β' τόμον τοῦ αὐτοῦ ἔργου.

I. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος δ σ. ἐπισκοπεῖ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βεροίας ἀπὸ τοῦ 50 μ.Χ. μέχρι σήμερον.

’Ομιλεῖ πρῶτον περὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς τὴν Βέροιαν περὶ τὸ 50/1 μ.Χ., περὶ τοῦ λεγομένου «βήματος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου» ἐν Βεροίᾳ, τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ ὅποιον ὑποστηρίζει, καὶ περὶ τοῦ Βεροιέως μαθητοῦ τοῦ Ἀποστόλου Σωπάτρου ἢ Σωσιπάτρου, τοῦ ὅποιον τὸ συναξάριον διηγεῖται.

Κατὰ τὴν ὁμαϊκὴν ἐποχὴν σημειοῖ τέσσαρα ὄνόματα ἐπισκόπων Βεροίας, ἀναφερομένων εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν Συνόδων, καὶ διηγεῖται τὸ μαρτύριον τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλήμ ἐκ τοῦ συναξαρίου της.

Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ἡ ὅποια ἀρχεται κατὰ τὸν σ. ἀπὸ τοῦ Μ. Κων/τίνου, μετὰ τὴν ἔξιστόρησιν τῆς ἰδρύσεως τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ Ἰλλυρικοῦ εἰς τὸ Ἀνατολικὸν ὁμαϊκὸν κράτος ἐπὶ Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου, δ σ. διέρχεται ἐπιτροχάδην τὸν Βασίλειον Β' Βουλγαροκτόνον καὶ τὴν Λ' Σταυροφορίαν καὶ

κατόπιν ἀπαριθμεῖ ἐκ τῶν πρακτικῶν τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἐξ ἐγγράφων καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν τοὺς φερομένους ὡς μητροπολίτας Βεροίας.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοχρατίας μετὰ γενικά τινα περὶ τῆς θέσης τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐντὸς τοῦ Ὁθωμανικοῦ κράτους ὁ σ. συλλέγει ἐκ διαφόρων, ὡς φαίνεται, πηγῶν πλῆθος ὀνομάτων μητροπολιτῶν Βεροίας. Ἐξηγεῖ κατόπιν διατί ὁ τίτλος τοῦ μητροπολίτου Βεροίας ἀναφέρει αὐτὸν καὶ ὡς Ναούσης καὶ καταπολεμεῖ τὴν γνώμην, ὅτι ἡ μητρόπολις Βεροίας ὑπήγετο ποτε ἐπὶ Τουρκοχρατίας εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρίδος, ὑποστηρίζων ὅτι αὗτη ὑπήγετο εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὥπως καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι.

Διὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀπὸ τοῦ 1912 μέχρι σήμερον, ἀπαριθμοῦνται οἱ γνωστοὶ πλέον μητροπολίται τῆς Βεροίας καὶ γίνεται βραχὺς λόγος περὶ τῆς θρησκευτικῆς σημερινῆς κινήσεως ἐν Βεροίᾳ διὰ τῆς ἴδρυσεως διαφόρων χριστιανικῶν συλλόγων.

II. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος βιογραφοῦνται συντόμως εἴκοσι μία θρησκευτικαὶ προσωπικότητες, αἱ δύοινα εἴτε κατάγονται ἐκ Βεροίας εἴτε ἐπεσκέφθησαν τὴν Βέροιαν, ἀπὸ τοῦ Βεροιέως πατριάρχου Νήφωνος (1311 - 1315) μέχρι τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ (1714 - 1779).

III. Εἰς τὸ τρίτον μέρος ἀπαριθμοῦνται μετὰ συντόμου ιστορίας αὐτῶν τριάκοντα ἐν μοναστήρια, κείμενα ἐντὸς καὶ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Βεροίας, γινομένου ἰδιαιτέρου λόγου διὰ τὰ μοναστήρια τῆς Ναούσης.

IV. Εἰς τὸ τέταρτον μέρος ἀπαριθμοῦνται ἔβδομηκοντα δύο ἐκκλησίαι, ἐκ τῶν δύοιων πεντήκοντα τρεῖς ὑπάρχονταν μέχρι σήμερον, καὶ τέσσαρες ἐκκλησίαι τῆς Ναούσης. Περὶ τῶν σφραγίδων δίδονται σύντομοι πληροφορίαι.

Ἡ ἐργασία παρὰ τὸν ἐκλαϊκευτικόν της χαρακτῆρα εἴναι πολὺ ἐπιμελής. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἐκ τοῦ ἀνωτέρω λόγου δὲν σημειοῦνται αἱ πηγαὶ τῶν πληροφοριῶν τοῦ σ., οὖδεμία συζήτησις πρὸς τὸ παρόν περὶ τῆς ἀκριβείας τούτων δύναται νὰ γίνῃ. Ἀσφαλῶς ὅμως, ὅταν δημοσιεύσῃ τὰς πηγὰς του, πολλὰ πληροφορίαι του θὰ ἐλεγχθοῦν ὡς μὴ ἀκριβεῖς.

Ο σ. μὲ δύναμιν ἐργασίας ἀξιοσημείωτον ἔδωκεν οὕτω εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ μέλλοντος διδηγὸν διὰ μίαν ιστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βεροίας, διὰ τοῦτο εἴναι ἄξιος ἐπαίνου καὶ εὐχαριστιῶν, δεδομένου πρὸς τούτοις ὅτι τὸ ἔργον, ἄνευ ἐπιστημονικῶν ἀξιώσεων νέας ἐρεύνης, ὑπηρετεῖ, τόσον μάλιστα ἐπιμελῶς συντεθειμένον, κοινωφελῆ σκοπόν.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Ἄναστασίου Ἐμμ. Χριστοδούλου, Ιστορία τῆς Βεροίας. Βέροια 1960. Σελ. 176. (Μετὰ πολλῶν εἰκόνων ἐντὸς κειμένου).

Ο τίτλος τοῦ βιβλίου εἴναι ὀλίγον παραπλανητικός. Δὲν πρόκειται ἀκριβῶς περὶ συστηματικῆς καὶ κατὰ χρονικὰς περιόδους ταξινομημένης ί-

στιορίας τῆς πόλεως Βεροίας, ἀλλὰ περὶ τοῦ εἶδους, τοῦ λεγομένου «Λεύκωμα», εἰς τὸ δποῖον ἐνυπάρχουν κατὰ τὸ ἡμισυ ἴστορικά, ἀρχαιολογικὰ καὶ λαογραφικὰ στοιχεῖα καὶ κατὰ τὸ ἔτερον ἡμισυ ἀνεκδοτολογία, προσωπικὰ ἀναμνήσεις τοῦ συγγραφέως καὶ προσωπογραφίαι, πάντα «ἄτακτως ἔροιμμένα» εἰς μὴ ἥριθμημένα κεφάλαια.

¹ Η ἐργασία στερεεῖται τελείως ἐπιστημονικοῦ χαρακτῆρος καὶ δὲν είναι πιθανὸν ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς ἔχει, παρὰ τὸν ἐπιστημονικὸν τίτλον τοῦ ἔργου, τοιαύτας ἀξιώσεις. Εἰς τὰ ἴστορικά κεφάλαια οὐδεμία ἀκριβῆς παραπομπὴ εἰς πηγὰς γίνεται, οὐδὲ συγκεντροῦνται κανὶ πληροφορίαι πηγῶν ἐπὶ ὠρισμένων ζητημάτων. Αἱ δὲ ἴστορικαι πληροφορίαι τοῦ σ. είναι ἀνεύθυνοι καὶ λανθασμέναι. ² Ιδοὺ μερικὰ παραδείγματα : Σελ. 9 : «Τὸ 989 μ.Χ. κατελήφθη (ἡ Βέροια) ὑπὸ τοῦ Κρούμμου. Τὸ δὲ 1001 μ.Χ. ἀνακατελήφθη ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου». (Ο Τσάρος τῶν Βουλγάρων Κροῦμμος ἀπέθανε πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν 13^ο Απριλίου 814 μ.Χ., αἱ δὲ ἐπιδρομαί του περιωρίζοντο εἰς τὴν Θράκην μεταξὺ Μεσημβρίας καὶ Ἀδριανούπολεως καὶ μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τί ζητεῖ ὁ Κροῦμμος εἰς τὴν Βέροιαν 175 ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του ;). Πάλιν σελ. 9 : «Τὸ 1185 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Σικελῶν. Τὸ 1186 ὑπὸ τῶν Βλαχοβουλγάρων, οἵτινες ἵδρυσαν Μέγα Βλαχικὸν Κράτος». (Οἱ Νορμανδοὶ τοῦ 1185 κατηγοροῦσαν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ δὲ β' Βουλγαροβλαχικὸν κράτος τῆς Μεγάλης Βλαχίας ἔξετείνετο ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας πρὸς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν. Οὐδεὶς ἔξι αὐτῶν κατέσχε τὴν Βέροιαν). Εἰς τὰ ἀρχαιολογικὰ πάλιν κεφάλαια (σ. 10-26) παρατίθενται μὲν τὰ κείμενα πολλῶν ἐπιγραφῶν τῆς Βεροίας καὶ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Χριστοῦ τῆς Βεροίας καὶ τοῦ ζωγράφου αὐτοῦ Καλιέργη, ἀλλὰ ἡ σοβαρότης τῶν πραγμάτων μειοῦται διὰ παρατηρήσεων, ὡς ἡ ἔξης (σ. 23) : «Παρεμπιπτόντως χρονογραφικῶς ἀναφέρομεν ὅτι οἱ ἐκκλησιαζόμενοι εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Χριστοῦ είχον τὸ προνόμιον, ὅπως μετὰ τὴν ἀπόλυσιν, ἐπιστρέφοντες οἴκαδε, γεύωνται ἐνωρίτερον τῶν ἀλλων τὰ χριστουγεννιάτικα ἐδέσματα, μεταξὺ τῶν ὄποιων πρωτεύουσαν θέσιν είχον οἱ πατροπαράδοτοι «Σαρμᾶδες». ³ Ενας μάλιστα φαγῆσι συμπολίτης μας τόσον πολὺ ἡγχαριστεῖτο ἀπὸ τὸ νόστιμον καὶ τερψιλαρύγγιον τοῦτο φαγητόν, ὥστε κατεβρόγχιζε σαράντα σαρμᾶδες, πρὸς τιμὴν ἵσως τῶν σαράντα ήμερῶν τῆς νηστείας...». Τοιαῦται παρατηρήσεις, ὡς καὶ πλῆθος ἄλλο παραπλησίων (βλ. σ. 25, 40, 59, 115 κ.ά.) ἀφοπλίζουν πᾶσαν κριτικήν.

¹ Αναγνωρίζοντες τὴν ἀναμφισβήτητον ἀγάπην τοῦ σ. πρὸς τὴν γενέτειράν του πόλιν περιορίζόμεθα μόνον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ ἔργον του ὡς μόνην δικαιολογίαν τοῦ κόπου τῆς συγγραφῆς καὶ τῆς ἐκτυπώσεώς του ἔχει, εἰ μή τι ἄλλο, τὸ γεγονός, ὅτι διασώζει ἐκ τῆς λήθης μερικὰ στοιχεῖα τῆς τοπικῆς ἴστορίας τῆς Βεροίας, ἀφορῶντα εἰς πρόσωπα καὶ πράγματα, ὡς

καὶ τινα λαογραφικά, ὡς π. χ. εἰς τὰ κεφάλαια 1) Οἱ εὐεργέται καὶ δωρηταί, σ. 84 κέ., 2) Αἱ ἕορται καὶ πανηγύρεις, σ. 99 κέ.. 3) Ἡ μεγάλη πυρκαϊά τῆς Βεροίας τοῦ 1864, σ. 107 κέ., 4) Τὰ ἀρχαιολογικὰ ἵστορικὰ μνημεῖα (παλαιὰ ἀρχοντικὰ), σ. 115 κέ., 5) Βεργιώτικα ἥθη καὶ ἔθιμα, σ. 141 κέ., 6) Οἱ Βεργιώτικοι τύποι, σ. 149 κέ., 7) Τὰ ἀνέκδοτα, σ. 161 κέ., 8) Τὰ Βεργιώτικα τραγούδια, σ. 165 κέ. κ.ἄ., ὡστε δὲ καταλληλότερος τίτλος τοῦ ἔργου θὰ ἦτο μᾶλλον «Λαογραφικὰ Βεροίας», ἀφοῦ περὶ οὐδεμιᾶς ἵστορίας πρόκειται. Ἀλλὰ καὶ τὰ λαογραφικὰ ἀκόμη ἀπαιτοῦντα αὐστηρὰν ταξινόμησιν κατὰ λαογραφικὰ θέματα καὶ ἀντικειμενικὴν συλλογὴν τοῦ ὑλικοῦ. Ταῦτα ὅμως δὲν τηροῦνται εἰς τὸ ἔργον τοῦ σ., δπου ἀπὸ τὴν ἀπαγωγὴν τῆς ἀνεψιᾶς τοῦ Δεσπότη ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὸ 1887, σ. 109 — θέμα ἵστορικὸν — μεταβαίνομεν εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχήν, εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς μεγάλης πλημμύρας τῆς Βεροίας τὴν 9 Δεκεμβρίου 1935, σ. 111, καὶ ἔπειτα πάλιν ὁπίσσω εἰς τὴν Τουρκοκρατίαν μὲ τὰ Παλαιὰ ἀρχοντικὰ ('Αρχαιολογικὰ ἵστορικὰ μνημεῖα, σ. 115)—θέμα λαογραφικὸν — ἢ ἀπὸ τὴν Ἀπόπειραν ἔξιστα μίσεως κορασίδος, σ. 122,—θέμα πάλιν ἵστορικὸν — εἰς τὴν ἰδρυσιν τοῦ Ὁδείου τῆς πόλεως τὸ 1927, σ. 123, καὶ πάλιν δλίγον κατωτέρω εἰς τὸ λαογραφικὸν θέμα τῆς ἔξαφανίσεως τῶν ἀρχοντικῶν τῆς πόλεως, σ. 133. Ἡ παλινδρομικὴ ὅμως αὕτη κίνησις τοῦ σ. μεταξὺ τῶν θεμάτων του ἔξακολουθεῖ καὶ δημιουργεῖ αἴσθημα ἵλιγγου εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Ἡ ἀποθάρρυνσις βεβαίως τοπικῶν λογίων καὶ ἡ ἀποτροπή των ἀπὸ τῆς χρησίμου ἀπασχολήσεώς των μὲ τὴν ἔρευναν τῆς ἵστορίας τοῦ τόπου των καὶ ἐσφαλμένη εἶναι καὶ ἐθνικῶς ἐπιζημίᾳ, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ μερικοὶ στοιχειώδεις κανόνες τακτοποιήσεως τῆς ὕλης καὶ διακρίσεως τοῦ σοβαροῦ ἀπὸ τοῦ ἀσημάντου ἢ γελοίου, ἀπαραίτητοι διὰ τὴν σοβαρὰν ἐμφάνισιν μιᾶς ἔργασίας, ἵδιως ὅταν φέρῃ αὕτη τὸν βαρὺν τίτλον «Ἴστορία».

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

² Ιωάννον Κ. Βασδραβέλλη, 'Ο λιμὴν τῆς Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1959. Σελ. 92. [Μετὰ ἀγγλικῆς βραχείας περιλήψεως, 3 σχεδιαγραμμάτων ἐντὸς κειμένου, μιᾶς χαλκογραφίας, 4 εἰκόνων καὶ ἐνὸς σχεδιαγράμματος ἐκτὸς κειμένου). Τύποις Ν. Νικολαΐδη.

Τὸ δλον ἔργον ἐν τῇ οὐσίᾳ του διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, εἰς ἓν πρῶτον μέρος ἵστορικόν, περιλαμβάνον τὴν ἵστορίαν τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ λιμένος της μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ 1912 εἰς τὰ κεφ. Α' - Λ', καὶ εἰς ἓν δεύτερον μέρος συγχρόνου ἐποχῆς, περιλαμβάνον τὴν ἵστορίαν μόνον τοῦ λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοῦ 1912 μέχρι σήμερον εἰς τὰ κεφ. Ε' - Θ' καὶ εἰς τὸ Ἐπίμετρον. 'Ο σ. ὅμως ἐπροτίμησε νὰ μὴ κάμῃ τὴν διάκρισιν ταύτην εἰς δύο μέρη, ἀλλὰ νὰ ἀριθμήσῃ μόνον κατὰ κεφάλαια, ἡ διάκρισις ὅμως εἶναι διαφανής καὶ ἐπιβεβλημένη ἐκ τῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰ πλαίσια τῆς βιβλιοκρισίας ταύτης ἐμπίπτει κυρίως τὸ πρῶτον μέρος, τὸ ἴστορικόν. Διὰ τοῦτο τοῦ δευτέρου μέρους, τοῦ τῆς συγχρόνου δηλονότι ἐποχῆς, δπερ ἀνήκει τφόντι εἰς ἄλλας ἀρμοδιότητας, θὰ ἀναφερθοῦν μόνον τὰ περιεχόμενα τῶν κεφαλαίων.

I. Εἰς τὸ κεφ. Α' ('Αρχαία περίοδος) ὁ σ. ἀφηγεῖται τὰ τῆς Ἱδρύσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου τὸ 316 π. Χ. καὶ ἀναπτύσσει τοὺς λόγους τῆς Ἱδρύσεως τῆς νέας πόλεως. 'Ἡ πόλις Ἱδρύθη, ὡς γνωστόν, διὰ συνοικισμοῦ μέρους τῶν κατοίκων 26 πολισμάτων τῶν περιχώρων. Εἰς τὴν θέσιν ποίου πολίσματος δμως; Τοῦτο δὲν καθορίζει ὁ σ., ἀντιπαρερχόμενος τὴν ἐργασίαν τοῦ K. A. P ω μ α ī ο ν , Ποῦ ἔκειτο ἥ παλαιὰ Θέρμη. Μακεδονικὰ Α' (1940), σ.1 - 7, δστις τοποθετεῖ τὴν νέαν πόλιν εἰς τὴν θέσιν τοῦ πολίσματος Θέρμη, κειμένου δπου σήμερον ἥ Θεσσαλονίκη. 'Ο σ. τοποθετεῖ τὴν Θέρμην ἅπαξ μὲν πλησίον τοῦ σημερινοῦ χωρίου Σέδες (σ. 10), ἐπομένως τὴν θεωρεῖ μεσόγειον πόλισμα, ἔπειτα ὅμως ἀναφέρει τὴν πληροφορίαν τοῦ 'Ηροδότου (VII, 121), καθ' ἥν ὁ Ξέρξης ἐχρησιμοποίησε τὴν Θέρμην ὡς ναυτικὴν βάσιν διὰ τὴν περαιτέρω κατὰ τῆς νοτίου 'Ελλάδος ἐκστρατείαν (σ. 13), ἐπομένως θεωρεῖ νῦν τὴν Θέρμην ὡς παράλιον πόλισμα. 'Ο σ. παρουσιάζει οὕτω τὸ ζήτημα, τὸ δποίον ἔχει μακρὰν βιβλιογραφίαν, μόνον μὲνίαν ἀντίφασίν του, τὴν δποίαν θὰ ἡδύνατο νὰ ἀποφύγῃ, ἐὰν ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἀνωτέρῳ ἐργασίαν τοῦ K. A. 'Ρωμαίου, δστις ἔλυσε τὸ ζήτημα, ἀποδείξας ὅτι τὰ ἀρχαῖα ταῦτα πολίσματα δὲν εἶχον τὴν μορφὴν συγκεντρωμένου συνοικισμοῦ, καταλαμβάνοντος μικρὰν σχετικῶς ἔκτασιν, ἀλλ' ἀπετελοῦντο ἀπὸ μικρὰς ὁμάδας καλυβῶν ἥ οἰκίσκων, πολυαριθμούς καὶ διεσπαρμένας εἰς μεγάλην ἔκτασιν, οὕτως ὥστε τὸ πόλισμα Θέρμη ἡδύνατο νὰ ἔξαπλοῦται ἀπὸ τῆς παραλίας μέχρι τῶν θερμῶν πηγῶν τοῦ σημερινοῦ χωρίου Σέδες εἰς τὰ μεσόγεια, ἐνῷ οἱ ἐπὶ μέρους μικροὶ συνοικισμοὶ ἔκ καλυβῶν ἥ οἰκίσκων ἡδύναντο νὰ ἔχουν ἔδια δύναματα. Εἰς τὸν παραλιακὸν δὲ τομέα τῆς ἐκτάσεως ταύτης τῶν συνοικισμῶν τῆς Θέρμης Ἱδρύθη ἥ Θεσσαλονίκη, δπως ὑποδεικνύουν ἀνασκαφικὰ εύρηματα (κορινθιακὰ καὶ ίωνικὰ κιονόκρανα, μελανόμορφα δστρακα κ. ἄ.), τὰ δποῖα χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ δου καὶ 5ου π. Χ. αἰῶνος μαρτυροῦν ὅτι ἥ θέσις τῆς σημερινῆς Θεσσαλονίκης ἥτο κατφορημένη καὶ πρὸ τῆς Ἱδρύσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου τὸ 316 π. Χ. Οὕτως ἔξομαλύνονται δλαι αἱ δυσκολίαι, διότι οὔτε τὸ δνομα Θέρμη ἡδύνατο νὰ δοθῇ εἰς πόλισμα κείμενον μακρὰν θερμῶν πηγῶν οὔτε δ Θερμαϊκὸς κόλπος ἡδύνατο νὰ λάβῃ τὸ δνομα ἀπὸ πόλισμα κείμενον μακρὰν τῆς παραλίας. (Τοῦτο παρὰ τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Μπακαλάκη, δστις παράγει τὸ δνομα Θέρμη, στηριζόμενος δμως εἰς ὀλίγον ἀπομεμακρυσμένας ἐνδείξεις, ἐκ λατρείας Θερμαίου Διονύσου, δίδων εἰς τὸ ἐπίθετον θερμαίος τὴν ἔννοιαν τῆς ζέσεως τῆς διονυσιακῆς λατρείας, παρ' δλον ὅτι ἥ λατρεία θεῶν φερόντων τὸ ἐπίθετον θερμαίος συναντᾶται κατὰ σύμπτωσιν πλη-

σίον θεομῶν πηγῶν. Βλ. Γ. Μ π α κ α λ ἄ κ η, Θεομαῖος. Ἀρχ. Ἐφημ. 1953-1954. Εἰς μνήμην Γ. Π. Οίκονόμου). Ἐπὶ τούτοις ἡ Ph. P a p a z o g l o u, Les cités macédoniennes à l'époque romaine. Skopje 1957. (Antiquité vivante. Monographies Nr. 1). (Σερβιστὶ μετὰ γαλλικῆς περιλήψεως), ἀντικρούουσα γνώμας τοῦ Ch. E d s o n, Notes on the Thracian «Phoros». Class. Philol. 42 (1947), 100 κέ., ὑποστηρίζει, ἐν σελ. 346/1 τῆς γαλλ. περιλήψεως, ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη δὲν κατέχει τὴν θέσιν τῆς Θέρμης, ἀλλὰ πολίσματος «Ἡμαθία», τὸ δόνομα τοῦ ὁποίου ἀνακαλύπτει τροποποιοῦσα εἰς [Ἡ]μαθία] συμπλήρωσιν τοῦ Meinecke [Θέρ]μα.

Ταῦτα πάντα δὲν συζητοῦνται ὑπὸ τοῦ σ., ὅστις δὲν εἶναι φιλόλογος καὶ διὰ τοῦτο ὑποπίπτει εὐκόλως καὶ εἰς τὸ σφάλμα, νὰ συμπεράνῃ περὶ ὑπάρξεως ναυπηγείων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὴν ὁμαϊκὴν ἔποχὴν ἐκ τοῦ ἐπιθέτου τῆς πόλεως «νεωκόρος» (σ. 14 σημ. 2). Τὸ ἐπίθετον τοῦτο τῆς πόλεως, ἀπαντώμενον εἰς νομίσματα καὶ ἐπιγραφὰς τῆς ὁμαϊκῆς ἔποχῆς, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν λέξιν «ναῦς», ἀλλὰ πρὸς τὴν λέξιν «ναὸς» (νεὼς) καὶ δηλοὶ τὸ τιμητικὸν δικαίωμα τῆς πόλεως, νὰ ἔχῃ ναὸν καὶ ἴερατεῖον διὰ τὴν λατρείαν τοῦ ὁμαίου αὐτοκράτορος. Ἀλλωστε τοῦ προνομίου τούτου δοθέντος τὸ δεύτερον εἰς τὴν πόλιν, αὕτη ἀπέκτησε τὸν τίτλον «δὶς νεωκόρος». Τοῦτο δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι ἡ πόλις εἶχε δύο ναυπηγεῖα.

Εἰς τὸ κεφ. Β' ('Ρωμαϊκὴ περίοδος) ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὴν διαδρομὴν τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ ἀπὸ Δυρραχίου πρὸς Βυζάντιον καὶ τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχε διὰ τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης τὸ ἐπὶ τῆς Ἐγνατίας ἀναπτυχθὲν διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον.

Λεδομένου βεβαίως ὅτι τὸ θέμα του εἶναι ὁ λιμὴν τῆς Θεσσαλονίκης δορθῶς δὲν εἰσέρχεται εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς διαδρομῆς τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ καὶ εἰς τὰ προβλήματα τῆς διαδρομῆς ταύτης, σκιαγραφῶν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν διαδρομὴν ἐπὶ τῇ βάσει, ὡς λέγει, τῶν Ὁδοιπορικῶν, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν παραπέμπει, πράγματι ὅμως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς βιβλιογραφίας του, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει (σ. 16 καὶ σημ. 2). Ἀφήνει ὅμως τὴν ἐσφαλμένην ἐντύπωσιν, ὅτι ἡ κυρίως Ἐγνατία ὁδὸς εἰσήρχετο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (πβλ. σ. 16...κατηγορίαν τῆς Θεσσαλονίκην... Ἐκ Θεσσαλονίκης ἐτρέπετο πρὸς Λητὴν...), ἐνῷ ἐκ τοῦ X. Μ α κ α ρ ὄ ν α, Via Egnatia and Thessaloniki, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ἐν ὑποσημειώσει (σ. 16), ἀλλὰ παραλείπει ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ (σ. 6), γνωρίζει ὅτι ἡ κυρίως Ἐγνατία ὁδὸς δὲν εἰσήρχετο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἀλλ' ἀπέστελλε πρὸς τὴν πόλιν διακλάδωσιν αὐτῆς.

Εἰς τὸ κεφ. Γ' (Βυζαντινὴ περίοδος) ὁ σ. ἔξιστορεὶ πρῶτον τὴν κατασκευὴν τοῦ τεχνητοῦ τετραγώνου λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ M. Κωνσταντίνου καὶ ἐπιδίδεται εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ (σ. 18-23). Κατόπιν διατρέχει ὅλην τὴν ἰστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τῆς ἀλώσεως αὐ-

τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1430, ἔξετάζων αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν μετὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Βαλκανικῆς συγκοινωνιῶν τῆς πόλεως καὶ θέτων ὡς κέντροα τῆς ἀφηγήσεώς του τὰ κυριώτερα γεγονότα τοῦ ἴστορικοῦ βίου τῆς πόλεως, ἥτοι τὴν μεταφορὰν τοῦ βουλγαρικοῦ ἐμπορίου ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Θεσσαλονίκην ὡς ἀφοριμὴν τῶν βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Συμεών, τὴν ἄλωσιν καὶ λεηλασίαν τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 904 ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν, τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν τὸ 1185, τὴν κατοχὴν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς Δ' Σταυροφορίας ἀπὸ τοῦ 1204 - 1222 (πράγματι 1224) καὶ τὴν παραχώρησίν της εἰς τὸν 'Ενετοὺς ἀπὸ τοῦ 1423 μέχρι τῆς δριστικῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1430.

'Ο σ. γνωρίζει βεβαίως τὰ πράγματα καὶ ἔχει μέθοδον ἐργασίας ἐπιστημονικήν, διέφυγον ὅμως τὴν προσοχήν του λάθη τινὰ καὶ ταῦτα θὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα. Παρεμπιπόντως πρῶτον σημειοῦμεν ὅτι ἡ παραπομπὴ ἐν σελ. 18 σημ. 2 : «Θ. Μάγιστρος εἰς τὰ Neue Jahrbücher κτλ. XXVIII σ. 6» δὲν ἡλέγχθη ὑπὸ τοῦ σ., ἐλήφθη δέ, ἐσφαλμένως μάλιστα, λίαν πιθανῶς ἐκ τοῦ O. T a f r a l i , *Thessalonique au XIVe siècle*. Paris 1913, σ. XV καὶ σ. 161 σημ. 2, καὶ δὲν κατενοήθη. Πρόκειται περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Θωμᾶ Μαγίστρου (μοναχοῦ Θεοδούλου), τῆς ἐπιγραφομένης : «Πρὸς τὸν ἀγιώτατον καὶ ἰσάγγελόν μου πατέρα κυρὸν Ἰησαὰκ περὶ τοῦ εἰς Βυζάντιον ἐκ Θεσσαλονίκης ἀνάπλου καὶ αὐθῆς εἰς ταύτην κατάπλου», τὴν δποίαν ἔξεδωκεν ἐκ τοῦ κώδικος Vatic.gr. 714 fol. 57v—81v ὁ παλαιὸς Max Treu ὑπὸ τὸν τίτλον : «Die Gesandtschaftsreise des Rhetors Theodulos Magistros» εἰς τὰ Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und Deutsche Literatur für Philologie und Pädagogie τοῦ Fleckeisen. Suppl. Band 27 (1900/2), 1 - 30, ὁ δὲ συμπληρωματικὸς τόμος τῶν Neue Jahrbücher τούτων δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

'Ἐν σελ. 19 ὁ σ. λέγει : «'Ο κατασκευασθὲς τότε τεχνητὸς λιμὴν.. ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς περιοχῆς περίπου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Μηνᾶ... ἔφθανεν ἔως τὸ φρούριον τῆς Σαμάρειας (παρὰ τὸν Λ. Πύργον). Οὕτω ὅμως ὁ λιμὴν θὰ περιελάμβανεν δλόκληρον τὴν Θεσσαλονίκην. 'Ο σ. ἔκαμε σύγχυσιν τῶν δύο σχεδιαγραμμάτων, τοῦ σχεδ. 2 τῆς σελ. 20, δπου ὁ πύργος τῆς Σαμαρείας τοποθετεῖται δυτικῶς τοῦ Ἀγίου Μηνᾶ, εἰς τὴν θέσιν τοῦ κατόπιν τουρκικοῦ Τὸλπ-Χανέ, καὶ τοῦ σχεδ. 3 τῆς σελ. 30, δπου ὁ πύργος τῆς Σαμαρείας τοποθετεῖται βάσει τῶν πηγῶν πολὺ ἀνατολικῶς τοῦ Ἀγίου Μηνᾶ καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ Λευκοῦ Πύργου.

'Ἐν σελ. 19 σημ. 5 ὁ σ. δὲν ἀναφέρει τὰς πηγάς του, ἐνῷ λέγει τόσον ἐνδιαφέροντα πράγματα ἐκ τῆς ἀγιογραφίας, εἰς δὲ τὴν ἐπομένην σημ. 6 τὸ ὄνομα τοῦ λογοθέτου, τοῦ ἐπισκευάσαντος κατὰ εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν

τιμῆμα τοῦ τείχους παρὰ τὴν πύλην τοῦ Γιαλοῦ (αἰγιαλοῦ) εἶναι 'Υαλέας καὶ δχι 'Υάλσον.

*Ἐν σελ. 24 λέγεται : «Ἡ μετατόπισις εἰς τὴν Μακεδονικὴν πρωτεύουσαν τοῦ βυζαντινοβουλγαρικοῦ ἐμπορίου (τὸ 894 ἐπὶ Λέοντος Τ') συνετέλεσεν εἰς νέαν ἀπρόβλεπτον ἔως τότε αὔξησιν τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως καὶ τῆς ἐν γένει οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς πόλεως». Ταῦτα εἶναι τοῦλάχιστον ὑπερβολικά. Διὰ τὰ γεγονότα βλ. G. O str o g o r s k y , Geschichte des Byzantinischen Staates. München 1952, σ. 205/6. βυζαντινοβουλγαρικὸν ἐμπόριον ἐν Θεσσαλονίκῃ δὲν ὑπῆρξε. Τὴν ὑπὸ τοῦ Στυλιανοῦ Ζαούτση ἀνάθεσιν τοῦ βουλγαρικοῦ ἐμπορίου μονοπωλιακῶς εἰς δύο βυζαντινὸν ἐμπόρους, οἵ δποιοὶ μετέθεσαν τὴν ἔδραν των εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ηὕξησαν αἰσχροκερδῶς τοὺς δασμούς, δ Συμεὼν ἐθεώρησεν ἀφορμὴν πολέμου καὶ ἔξεροάγη ἀμέσως πόλεμος.

*Ἐν σελ. 28 σημ. 1 δ σ. φαίνεται νὰ λησμονῇ ὅτι ἡ συνθήκη τοῦ Νυμφαίου (1261) δὲν ἐφηρμόσθη ποτέ. 'Ο Στρατηγόπουλος κατέλαβε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπροόπτως καὶ δὲν ἐχρειάσθη ἡ βοήθεια τῶν Γενουατῶν. Ἐπομένως αἱ προβλεπόμεναι παραχωρήσεις πρὸς αὐτὸνς ἐν Θεσσαλονίκῃ δὲν ἐπραγματοποιήθησαν ποτέ.

Μικρότεραι τινες ἀβλεψίαι εἶναι αἱ ἔξῆς : Εἰς σελ. 21 καὶ σημ. 4 δ ἀναγνώστης παραπέμπεται εἰς τὰ δύο σχεδιαγράμματα (σ. 20 καὶ σ. 30) διὰ τὴν θέσιν τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς σκάλας», ἥ δποια ἀμφισβητεῖται, ἐνῷ εἰς τὴν σελ. 31 δ σ. συμφωνεῖ ἀνενδοιάστως πρὸς τὸ σχεδ. τῆς σελ. 30.—Εἰς σελ. 21 σημ. 4 ἡ παραπομπὴ εἰς τοὺς τόμους τῆς Patr. gr. γίνεται κακῶς μὲ λατινικοὺς ἀριθμούς, ἀντὶ μὲ ἀραβικούς.—Εἰς σελ. 29 ἀναφέρεται διὰ δευτέρου φορὰν (βλ. καὶ σελ. 27 σημ. 2) πληροφορία τοῦ Fallmerayer (ῶς σπουδαίας πηγῆς!), ἐνῷ ἡ σχετικὴ παραπομπὴ εἰς τὴν σημ. 3 γίνεται εἰς τὸν Κυδώνην !

Εἰς τὸ κεφ. Δ' (Περίοδος Τουρκοκρατίας) δ σ., μετὰ σύντομον ἔξιστόρησιν τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1430, περιγράφει τὴν κατάστασιν τοῦ πληθυσμοῦ, τῶν ὀχυρώσεων καὶ τοῦ λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας. Κατόπιν ἀφηγεῖται τὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν πρώτων ξένων προξενείων καὶ ἐμπορικῶν πρακτορείων εἰς τὴν πόλιν καὶ διεξέρχεται διὰ βραχέων τὴν διὰ τοῦ λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης ἐμπορικὴν καὶ ναυτιλιακὴν κίνησιν κατὰ τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα, παραθέτων καὶ στατιστικοὺς πίνακας τῆς κινήσεως ταύτης (σ. 40, 41, 42, 43 καὶ 50).

Αἱ πληροφορίαι του ἐκ τῆς περιόδου ταύτης, συλλεγεῖσαι ἐπιμελῶς ἐκ τῶν 'Ιστορικῶν Ἀρχείων καὶ ἔξ ἀλλων πηγῶν, εἶναι χρήσιμοι καὶ σημαντικοί. Μικράς τινας παρατηρήσεις ἔχομεν νὰ κάμωμεν ἐπ' αὐτῶν.

Εἰς τὴν σελ. 32 σημ. 1, γενομένου λόγου περὶ τῆς πρώτης προσωρι-

νῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Βαγιαζήτ τὸ 1387, δὲν ἔπειτα νὰ ἀγνοηθῇ ἡ διαφωτιστικὴ ἐργασία τοῦ Ἀπ. Βακαλόπουλού, Οἱ δημοσιευμένες διμιλίες τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου ὡς ἴστορικὴ πηγὴ κ.τ.λ. Μακεδονικὰ 4 (1956), σ. 20 - 34.

Εἰς τὴν σελ. 35 δ. σ. φαίνεται δίδων τελείαν πίστιν εἰς τὰς πληροφορίας τοῦ εὐφαντάστου καὶ καταπληκτικοῦ μυθοπλάστου Τούρκου περιηγητοῦ Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ, τὸν διποῖον χρησιμοποιεῖ ὡς σοβαρὰν πηγήν.

Τέλος, εἰς τὴν σελ. 36 τὸ τρίτον «φρούριον Βαρδαρίου, κείμενον ἐπὶ τῆς παραλίας καὶ δεσπόζον τῆς περιοχῆς Μπεξινάρ· Βαρδαρίου», ἐὰν δὲν είλεται τὸ αὐτὸν μὲν τὸ δεύτερον «φρούριον Τόπ· Χανέ, δεσπόζον τῆς Ἀποβάθρας», τότε εἴναι ἀνύπαρκτον.

II. Ἀπὸ τοῦ κεφαλαίου Ε' ἀρχεται τὸ δεύτερον μέρος, εἰς τὸ διποῖον ἔκτιθεται ἡ ἴστορία τοῦ λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς ἐμπορικῆς αὐτοῦ κινήσεως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Οὕτως εἰς τὸ κεφ. Ε' ἔκτιθενται : 1) τὰ τῆς ἰδρυσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθέρας Ζώνης, ἦτοι α) οἱ ὅροι, ὅποιοι εἰναὶ εὐδόκειοι διαφέρουν διαφοραὶ τῆς Θεσσαλονίκης τόσον μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ τὴν συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ 1913 (μείωσις τῆς ἐνδοχώρας), δύον καὶ μετὰ τὸν α' παγκόσμιον πόλεμον (διαρροὴ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου διὰ τῶν νέων ἐθνικῶν Γιουγκοσλαβικῶν λιμένων τῆς Ἀδριατικῆς), καὶ β) οἱ λόγοι, διὰ τοὺς διποίους τὸ 1914 ἰδρυθη ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἥ Ἐλευθερα Ζώνη ὡς Ν.Π.Δ.Δ. (συγκράτησις ἀρχικῶς καὶ αὔξησις μελλοντικῶς τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου) καὶ περιγράφονται λίαν διαφωτιστικῶς τὸ καθεστώς καὶ αἱ προνομιακὰ διατάξεις, αἱ διέπουσαι τὴν E.Z. καὶ δίδουσαι εἰς αὐτὴν κατὰ μοναδικὸν τρόπον ἐμποριομηχανικὴν μορφήν, 2) τὰ τῆς ἰδρυσεως τῆς Γιουγκοσλαβικῆς Ἐλευθέρας Ζώνης, ἦτοι: α) ἡ κατάστασις τοῦ ἐμπορίου τῆς Πλαταιᾶς Σερβίας μέχρι τοῦ α' παγκόσμιου πολέμου, β) αἱ μετὰ τῆς Ἐλλάδος συμβάσεις τῆς νέας Γιουγκοσλαβίας μετὰ τὸν α' παγκόσμιον πόλεμον, ἵδιως ἥ ἐν Γενεύῃ τὴν 17 Μαρτίου 1929 ὑπογραφεῖσα τετάρτη σύμβασις, ἥτις καθώρισε τὸ καθεστώς τῆς ἐν τῷ λιμένι τῆς Θεσσαλονίκης ἰδρυθείσης καὶ ἔκτοτε λειτουργούσης Ἐλευθέρας Γιουγκοσλαβικῆς Ζώνης, γ) τὸ καθεστώς, ὁπότε δὲ ἐλειτούργησε ἀπὸ τοῦ 1929 καὶ ἐπαναλειτουργεῖ ἀπὸ τοῦ 1950 ἥ Γιουγκοσλαβικὴ Ἐλευθέρα Ζώνη, καὶ 3) ἡ κατὰ τὴν 30 Ιαν. 1930 σύστασις τοῦ Λιμενικοῦ Ταμείου ὡς Ν.Π.Δ.Δ., τὸ διποῖον ἐξηγόρασε τὰ δικαιώματα τῆς Γαλλικῆς Ἐταιρείας Ἐκμεταλλεύσεως τοῦ λιμένος Θεσσαλονίκης, τῆς ἔχούσης προνόμιον ἐκμεταλλεύσεως τοῦ λιμένος μέχρι 1 Ιουλίου 1944, παροδοθὲν τὴν 19 Φεβρ. 1930 κατόπιν ἀποζημιώσεως διὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 1930 μέχρι 1944 διαστήμα.

Εἰς τὸ κεφ. Τ' δ. σ. α) ἀναφέρει τὰς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ β' παγκόσμιου πολέμου ἐκ τῶν βομβαρδισμῶν τῶν Συμμάχων ἐπελθούσας καὶ τὰς

μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν στρατευμάτων κατοχῆς δι' ἀνατινάξεων γενομένας καταστροφὰς εἰς τὰς ἐγκαταστάσεις τοῦ λιμένος Θεσσαλονίκης, ἀνελθούσας εἰς τὰ 80% αὐτῶν, καὶ β) περιγράφει τὰ ἔκτοτε μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν γενόμενα καὶ σήμερον διὰ τὸ προσεχὲς μέλλον σχεδιαζόμενα ἔργα ἀποκαταστάσεως καὶ συμπληρώσεως τοῦ ἔξοπλισμοῦ τοῦ λιμένος, δίδων ἀκριβῇ ἐμβαδά, χωρητικότητας καὶ μήκη, ἀτινα βοηθοῦντος τοῦ εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου παρατιθεμένου λεπτομεροῦς σχεδιαγράμματος τῶν σημερινῶν ἐγκαταστάσεων, εἶναι λίαν διαφωτιστικὰ καὶ ἐκπλήσσουν εὐαρέστως, ἵδιως ἐκείνους τῶν ἀναγνωστῶν, οἵτινες εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν ζῶντες ἥγνοιον μέχρι τοῦδε πόσον μέγα εἶναι τὸ ἔργον τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Θεσσαλονίκης.

Εἰς τὸ κεφ. Ζ' δ σ. α) καταδεικνύει τὴν σπουδαιότητα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ λιμένος αὐτῆς ὡς κόμβου σιδηροδρομικῶν καὶ ἀτμοπλοϊκῶν συνδέσεων πρὸς δῆλας τὰς κατευθύνσεις, β) ἀπαριθμεῖ τὰς τακτικὰς καὶ ἐκτάκτους συγκοινωνίας ἀτμοπλοϊκῶν Ἐταιρειῶν μὲ τὸν λιμένα Θεσσαλονίκης, καὶ γ) ὑποδεικνύει τὰς συντομωτέρας καὶ συμφερωτέρας συνδέσεις μὲ τοὺς βορείους ἥμαντα γείτονας, δταν ἐπιτρέψουν ταύτας νέαι πολιτικαὶ καταστάσεις εἰς ἕνα εἰρηνικὸν μέλλον καλῆς γειτονίας εἰς τὰ Βαλκάνια.

Εἰς τὸ κεφ. Η' δ σ. ἀναπτύσσει α) τὰ τῆς διοικήσεως καὶ διαχειρίσεως τοῦ λιμένος ἀπὸ τῆς ἀπελευθέρωσεως τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ ἔτους 1953, δπότε ἀπεφασίσθη ἡ συγχώνευσις τῶν δύο ὁργανισμῶν, Ε.Ζ. καὶ Λ.Τ., ἀπαριθμῶν τὰ Ν.Π.Δ.Δ. καὶ τὰς Δ.Υ., αἱ δποῖαι ἥσκουν ἔξουσίαν ἢ ἀνεμειγγύνοντο κατά τινα τρόπον εἰς τὴν διοίκησιν ἢ τὴν διαχείρισιν αὐτοῦ, δημιουργοῦντα οὕτω πολυαρχίαν καὶ σύγκρουσιν ἀρμοδιοτήτων, λίαν ἀνασταλτικὴν τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας καὶ μελλοντικῆς ἀναπτύξεως τοῦ λιμένος, καὶ β) τὰ τῆς συστάσεως καὶ διοικήσεως τοῦ νέου Ὁργανισμοῦ τοῦ 1953 ὡς Ν.Π.Δ.Δ. καὶ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἐλευθέρα Ζώνη καὶ Λιμὴν Θεσσαλονίκης, δ δποῖος συνεστήθη διὰ συγχωνεύσεως τῆς Ε.Ζ. καὶ τοῦ Λ.Τ. καὶ δ δποῖος ἐπέτυχε νὰ ἀπαλλαγῇ βαθμηδὸν τῶν παρασιτικῶν ἐργολάβων ἐργασιῶν λιμένος, οἱ δποῖοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας είχον ὑπεισέλθει εἰς τὸν λιμένα, ἀπομιζῶντες εἰσπράξεις καὶ ἐπιβαρύνοντες τὸ κόστος τῶν ἐμπορευμάτων, καὶ νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν λύσιν τοῦ πολυπλόκου θέματος τῶν φροτηγίδων, ἀντικαταστήσας τὰς ἄλλοτε ἀπαραιτήτους, ἀλλ' ἐπαχθεῖς, ὑπηρεσίας τῶν διὰ νέων τεχνικῶν μέσων.

Εἰς τὸ κεφ. Θ' δ σ. παραθέτει στατιστικοὺς πίνακας α) τῆς εἰσαγωγικῆς κινήσεως τοῦ λιμένος τῶν ἑτῶν 1925 - 1958, β) τῆς διαμετακομιστικῆς κινήσεως, καὶ γ) τῶν καταπλευσάντων εἰς τὸν λιμένα Θεσσαλονίκης σκαφῶν κατὰ τὰ ἔτη 1940 - 1958, καὶ κάμνει τὰς παρατηρήσεις του, ἔξάγων τὰ σχετικὰ συμπεράσματα ἐπὶ τῶν αὐξομειώσεων τῆς λιμενικῆς κινήσεως.

Τέλος εἰς τὸ Ἐπίμετρον δ σ. ἔξαγει ἐκ τῆς ὅλης μελέτης τὰ γενικά του

συμπεράσματα καὶ προβαίνει εἰς σχετικὰς ὑποδείξεις διὰ τὴν μελλοντικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λιμένος.

‘Η μελέτη ἐν τῷ συνόλῳ τῆς εἶναι ἀξιόλογον ἔργον. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τὸ ἴστορικόν, δ. σ. δὲν εἶχε βεβαίως τὴν πρόθεσιν νὰ προβῇ εἰς ἔρευναν καὶ νὰ παρουσιάσῃ νέα πράγματα, ἀλλὰ διεῖηλθε τὴν εἰς αὐτὸν γνωστὴν βιβλιογραφίαν, βιαζόμενος νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ δεύτερον μέρος, δπερ εἶναι περισσότερον τῆς εἰδικότητός του. Γνωρίζει ὅμως, ὡς ἐλέχθη, ἐπαρκῶς τὰ πράγματα καὶ ἔχει μέθοδον ἐργασίας ἐπιστημονικήν. Αἱ δλίγαι παρατηρήσεις, αἱ δποῖαι ἐγένοντο ἐπὶ τυχὸν παραλείψεων ἢ σφαλμάτων, οὐδόλως μειώνουν τὴν ἀξίαν τῆς μελέτης, ὡς μονογραφίας εἰδικῆς, συγκεντρούσης ἐπὶ τοῦ θέματός της τὰς κυριωτέρας γνώσεις μας. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος, συντεταγμένον ὑπὸ εἰδικοῦ ἀνθρώπου, αἱ συγκεντρωθεῖσαι καὶ κατὰ τρόπον εὐάρεστον εἰς ζωηρὰν ἀφήγησιν συντεθεῖσαι πληροφορίαι περὶ τῆς παλαιοτέρας καταστάσεως, τῶν ἔξελίξεων, τῶν καταστροφῶν, τῶν ἀναδιοργανώσεων καὶ τῶν μελλοντικῶν σχεδίων ἀναπτύξεως τοῦ λιμένος τῆς Θεσσαλονίκης δίδουν καὶ εἰς τὸν μὴ εἰδικῶς διὰ τὸ θέμα ἐνδιαφερόμενον ὅχι μόνον γλαφυρὰν εἰκόνα τοῦ βίου τοῦ ζωτικοῦ αὐτοῦ χώρου τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ ἀπηκούσαν ἀναποφεύκτως τὰς περιπετείας τοῦ “Ἐθνους κατὰ τὴν νεωτέραν αὐτοῦ ἴστορίαν καὶ ἐνσταλάζουν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγνώστου τὴν ἐκ τοῦ παρελθόντος μελαγχολίαν καὶ τὴν ἐκ τῶν ἐλπίδων τοῦ μέλλοντος παρηγορίαν.

‘Ο σ. ἐπέτυχε διὰ τοῦ πολλοῦ μόχθου του, διὰ τῆς καλῆς μεθόδου ἐργασίας του καὶ διὰ τοῦ ἀναπαυτικοῦ του ὑφους, μέσῳ ἐνὸς εἰδικοῦ καὶ φαινομενικῶς περιωρισμένου ἐνδιαφέροντος θέματος, τὴν ἀναπόλησιν ἐθνικῆς ἴστορίας, ἀρρήκτως συνδεδεμένης μὲ τὰς περιπετείας τοῦ Λιμένος, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἴστορικοῦ πνεύματος.

Γ. I. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

F a n o u l a P a p a z o g l o u : a) Héraclée des Lyncestes à la lumière des textes littéraires et épigraphiques I, Bitola 1961 (Musée national de Bitola), σ. 7-33 καὶ πίν. 1-19. b) Septimia Aurelia Heraclea ἐν BCH 85 (1961), σ. 162-175. c) Héraclée et Pelagonie (σερβιστὶ) ἐν Z'iva Antika 4 (1954), σ. 308-345. Bl. REG 69 (1956) 137, ἀρ. 149.

‘Η F. P. ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀσχολεῖται μὲ τὴν μελέτην τῆς ἴστορίας καὶ ἀρχαιολογίας τῶν πόλεων τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας καὶ ἔχει δημοσιεύσει κατὰ καιροὺς ἀρκετάς πραγματείας καὶ μικρομελέτας εἰς διάφορα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ αὐτοτελῶς. ‘Η σημαντικωτέρα καὶ πλέον ἐμπεριστατωμένη μελέτη, εἰς τὴν δποίαν ἔχουν περιληφθῆ τὰ προϊσματα τῶν πολυετῶν ἔρευνῶν της, εἶναι ἐκτενὲς ἔργον, δημοσιευθὲν πρὸ πενταετίας εἰς

τὴν σερβικὴν (μετάφρασις εἰς τὴν Ἑλληνικήν, γενομένη τῇ ἐπιμελείᾳ τῆς ‘Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, δὲν ἔχει δημοσιευθῆ εἰσέτι), περὶ τῶν μακεδονικῶν πόλεων κατὰ τὴν ὁμοιϊκὴν ἐποχὴν (Les cités macédoniennes). Εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν ἀνάγονται καὶ αἱ τρεῖς, ὡς ἄνω, πραγματεῖαι, αἵτινες περιστρέφονται περὶ τὸ αὐτὸν θέμα, τὴν ἴστορίαν δηλονότι τῆς λυγκηστικῆς πόλεως Ἡράκλειας. Τούτων αἱ δύο πρώται εἶχον γραφῆ ἐις τὴν γαλλικήν, ἡ τρίτη εἰς τὴν σερβικήν. Τῆς τελευταίας, δυστυχῶς, τὸ περιεχόμενον μοῦνον εἶναι γνωστὸν μόνον ἐκ τῆς συνημμένης εἰς τὸ τέλος τῆς πραγματείας γαλλικῆς περιλήψεως.

α) Εἰς τὴν πρώτην ἡ συγγραφεὺς ἐν ἀρχῇ κάμνει σύντομον γεωγραφικὴν ἐπισκόπησιν τῆς Λυγκηστίδος, τῆς ὁποίας πρωτεύουσα πόλις ἦτο ἡ ‘Ἡράκλεια, καὶ ἔξαρτε τὴν στρατηγικὴν καὶ ἐμπορικὴν σημασίαν τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀκολούθως μὲν βάσιν τὸ ὑπάρχον σήμερον φυλολογικὸν καὶ ἐπιγραφικὸν ὑλικὸν διαγράφει τὴν ἔξελιξιν τῆς πόλεως ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της μέχρι τοῦ δου μ.Χ. αἰῶνος. Στηριζομένη εἰς τὸ ἀρχόντιον τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου «Ἡράκλεια» καὶ εἰς ἓν χωρίον τοῦ α' Φιλιππικοῦ τοῦ Δημοσθένους (§ 48) παραδέχεται καὶ αὐτὴ (βλ. Beloch III², 1, 528, ὑποσημ. 2) ὅτι ἡ ‘Ἡράκλεια ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Β’ ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας του καὶ δὴ μετὰ τοὺς νικηφόρους ἀγῶνας του ἐναντίον τῶν Ἰλλυριῶν. Ἐκ τριῶν ἄλλων πηγῶν, τοῦ Στράβωνος (VII, 323), ὅστις τὴν πληροφορίαν ἀντλεῖ ἐκ τοῦ Πολυβίου, τοῦ Καίσαρος (De bell. civ. 79,3) καὶ μιᾶς ἐπιγραφῆς τῆς Διονυσοπόλεως (Ditt. Syll. I², 342,11.34/5), ἡ ὁπία ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν συγχρούσεων τοῦ Καίσαρος καὶ Πομπηίου εἰς τὴν Ἀνω Μακεδονίαν, συμπεραίνει ὅτι ἡ ‘Ἡράκλεια κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Μακεδονίας εἰς τοὺς Ρωμαίους (148 π.Χ.) χρόνους ἦτο εἰς τῶν σημαντικωτέρων σταθμῶν ἐπὶ τῆς Ἑγγατίας, κατὰ δὲ τοὺς πολέμους τοῦ Καίσαρος καὶ Πομπηίου ἐν Μακεδονίᾳ ἐχρησίμευσεν ὡς στρατηγικὴ βάσις ἐπὶ τῆς Ἑγγατίας, ὑποθέτει δὲ ὅτι δ τύπος: ‘Ἡράκλεια ἡ ἐπὶ τοῦ Λύκου (=Λύγκου), τὸν δποῖον μᾶς δίδει ἡ ἐπιγραφή, ὡς καὶ δ ἔτερος τύπος: ‘H. ἡ πρὸς Λύγκουν (Ἡράκλειτην τῆς πρὸς Λύγγον), τὸν δποῖον συναντῶμεν εἰς λαρισαϊκὴν ἐπιγραφήν, ἀντικαθιστοῦν ἐπίθετον, τὸ δποῖον θὰ εἴχε τὸ ἐπίσημον ὄνομα τῆς πόλεως καὶ τὸ δποῖον θὰ εἴχε σχέσιν μὲ τὸ ὄνομα τῆς χώρας. Ἐν συνεχείᾳ ἐκ μὲν τοῦ Πλινίου (N.h. I, 35), ὅστις ἀντλεῖ ἐξ ἐπισήμου τινὸς πηγῆς, διαπιστώνει ὅτι ἡ Λυγκηστίς κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἀπετέλει ἵδιαν διοικητικὴν ἐνότητα, civitas, τῆς δποίας τμῆμα ἦτο καὶ ἡ ‘Ἡράκλεια, ἐκ δὲ τοῦ γεωγράφου Κλαυδίου Πτολεμαίου (III, 12, 30), ὅστις μίαν μόνον λυγκηστικὴν πόλιν, τὴν ‘Ἡράκλειαν, γνωρίζει, συμπεραίνει ὅτι ἐκτὸς ταύτης οὐδεμία ἄλλη ἀξιόλογος διοικητικὴ διμίας ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς Λυγκηστίδος. Ἐπιβεβαίωσιν τῆς πρώτης διαπιστώσεως ἀποτελεῖ ἐπιγραφὴ τιμωμένου ὑπὸ

τῆς πόλεως πολίτου, τοῦ Παύλου Καιλιδίου Φρόντωνος, ἐνθα πλὴν τῶν ἀξιωμάτων τῆς πόλεως σημειώνεται καὶ ἀξίωμα τοῦ ἔθνους, δηλ. τοῦ κοινοῦ τῶν Λυγκηστῶν (γνηματιάρχης τῆς πόλεως καὶ τοῦ Λυγκηστῶν ἔθνους). Ἡ πόλις Ἡράκλεια, κατὰ τὴν ἐπιγραφήν, πρέπει νὰ ἦτο ταυτοχρόνως τὸ κέντρον τῆς τοπικῆς ἐνώσεως, ἡ ἔδρα τῶν διοικητικῶν δργάνων της. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης (τιμητικαί, ἐπιτύμβιοι, millaria), αἵτινες εἶναι ἀρκεταὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας πηγάς, καὶ ἐκ τῶν ὅδοι πορικῶν (itineraria) ἡ σ. συνάγει ποικίλα συμπεράσματα περὶ τῆς ἔθνολογικῆς συνθέσεως τῆς πόλεως, περὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς σημασίας αὐτῆς, περὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τοὺς αὐτοχράτορας (Σεβήρους) καὶ τὴν ἐπαρχιακὴν δργάνωσιν τῶν Μακεδόνων, περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ territorium τῆς πόλεως καὶ τῶν χιλιομετρικῶν ἀποστάσεων τῶν περὶ αὐτὴν σταθμῶν ἐπὶ τῆς Ἑγγατίας, περὶ τῆς ἐν αὐτῇ ὁμαϊκῆς κοινότητος καὶ τῶν πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου ἐπ' αὐτῆς κλπ. Στηριζομένη εἰς τιμητικὴν ἐπιγραφὴν κάποιου Γαῖου Ἀρβεινιανοῦ Σεκούνδου (L. Heuzey, Miss. archéol. de Macéd., Paris 1876, 301, ἀρ. 122. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία I, ἀρ. 234 κ.ἄ.) τοῦ Ιου μ.Χ. αἰῶνος (ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου), περιέχουσαν κατάλογον 49 ὀνομάτων, κατὰ τὸ πλεῖστον ὁμαϊκῶν (tria nomina), συμπεραίνει ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγκατεστημένων ἐν Ἡράκλειᾳ Ῥωμαίων πρέπει νὰ ἦτο σημαντικός. Εἰς τὸ αὐτὸν συμπέρασμα ἀγεταὶ καὶ ἀπὸ τὴν ἔξετασιν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν Ῥωμαίων βετεράνων καὶ στρατιωτικῶν τοῦ Ιου καὶ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, εἰς τὰς ὅποιας σημειώνεται τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος Heraclea καὶ συνηθέστατα τὸ τῆς ὁμαϊκῆς φυλῆς Fabia. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταὶ παλαιότερον ἀπεδίδοντο κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν Ἡράκλειαν τὴν Σιντικήν, ἐπειδὴ μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον δύο, φέρουσαι τὸ ὄνομα Heraclea Sintica καὶ τὸ τῆς φυλῆς Fabia. Ἐν τούτοις ἡ συγγραφεύς, λαμβάνουσα ὑπὸ ὅψιν τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βετεράνου C. Vetilius C. f. Fab(ia) Her(aclea) εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν τῆς λυγκηστικῆς Ἡράκλειας, πιστεύει ὅτι ἡ μνημονευομένη ἐν αὐτῇ Heraclea δὲν εἶναι ἡ Σιντική, ἀλλὰ ἡ Λυγκηστική, καὶ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι τῆς Ἡράκλειας αὐτῆς ἥσαν ἐγγεγραμμένοι δομοίως εἰς τὴν Φαβίαν φυλῆν. Ἐπὶ πλέον, ἐπειδὴ εἰς τὰς δύο ἐπιγραφὰς μὲ τὸν τύπον Heraclea Sintica οἱ μνημονευόμενοι στρατιῶται εἶναι Ῥωμαῖοι πολῖται νέοι, ἐνῷ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς μὲ τὸν βραχὺν τύπον Heraclea σημειώνονται μόνον ὁμαϊκὰ ὄνόματα καὶ κατ' ἀκολουθίαν πρόκειται περὶ παλαιῶν Ῥωμαίων πολιτῶν, ἔχει τὴν γνώμην ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδωμεν ὅλας τὰς ἐπιγραφάς, εἰς τὰς ὅποιας σημειώνεται ὡς τόπος καταγωγῆς ἡ Heraclea καὶ ἡ φυλὴ Fabia, εἰς τὴν Ἡράκλειαν τὴν Σιντικήν, μᾶλλον δ' ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας Ἡράκλειας. Τὸ ὁμαϊκὸν τοῦτο στοιχεῖον, καίτοι ἵσχυρόν, ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος καὶ προσηρμόσθη εἰς τὰς συνηθείας καὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου. Ὁπωσδήποτε ἡ πόλις οὐδέ-

ποτε ἔχασε τὸν ἐλληνικὸν τῆς χαρακτῆρα. Εἰς ἄλλην ἐπιγραφὴν τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, εἰς τὴν δυοῖναν διὰ πρώτην φορὰν ἀπαντᾷ τὸ δυναστικὸν ὄνομα: Σεπτίμιοι Ἀνδρῆλοι Ἡρακλεῶται, διαπιστώνει ὅλως εἰδικὴν εὔνοιαν τῶν Σεβήρων πρὸς τὴν πόλιν. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, ἡ δυοία εὐδέθη ἐπὶ τόπου, ἐπιβεβαιοῦται ἀκόμη ὅτι ἡ πόλις ἔφερε τὸ ὄνομα Ἡράκλεια καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους. Ἀκολούθως ἀπὸ τὴν ἔξετασιν τῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων, Ἰδίως τῶν ἐπιτυμβίων, καταλήγει πράγματι εἰς ὅλως ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα περὶ τῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ, περὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς καταστάσεως αὐτοῦ, περὶ τῶν πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῶν ἥμερων καὶ τεχνῶν τῆς χώρας, περὶ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ ὁδωμαϊκοῦ στοιχείου καὶ τάναπαλιν.

Κατὰ τοὺς ὑστέρους όδωμαϊκούς χρόνους παρὰ τὴν πενιχρότητα τῶν πηγῶν γίνεται μνεία τῆς Ἡρακλείας τρὶς εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ ἀπαξ εἰς τὸν Συνέκδημον τοῦ Ἱεροκλέους (βος μ.Χ.). Ἡ Ἡράκλεια κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἦτο ἔδρα ἐπισκοπῆς, μνημονεύεται δὲ εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Σαρδικῆς (347 μ.Χ.) ὁ ἐπίσκοπός της Euagrius a Macedonia de Heraclea Lynco (Heraclealineo), εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Ἐφέσου (349 μ.Χ.) ὁ Quintillus Heracleae καὶ εἰς τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 553 μ.Χ. ὁ Benignus Heracleae. Εἰς τὸν τίτλον τοῦ τελευταίου προστίθεται τὸ ἐπίθετον Pelagoniensis (ἢ ἡ γενικὴ Pelagoniae), τὸ δυποῖον καὶ ἔδωσε λαβὴν πρὸς ταύτισιν τῆς Ἡρακλείας μὲ τὴν Πελαγονίαν. Εἰς τὰς δύο τελευταίας συνόδους ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἡρακλείας ἐμφανίζεται ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης. Ἐκ τούτου δικαίως ἡ σ. ἔξαγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἡράκλεια ἦτο μία τῶν λαμπροτέρων ἐπισκοπῶν τῆς Μακεδονίας.

β) Εἰς τὴν δευτέραν ἡ σ. δημοσιεύει τιμητικὴν ἐπιγραφήν, εὐδεθεῖσαν τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1959 παρὰ τὸ Μοναστήριον. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει εἰς τὰ τιμητικὰ ἐκεῖνα μνημεῖα (βωμοί), τὰ δυοῖα συναντῶμεν συχνὰ εἰς τὴν Μακεδονίαν (Θεσσαλονίκην, Βέροιαν) κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, καὶ δὲν θὰ εἶχεν ἰδιαιτέραν σημασίαν, δὲν δὲν ἐγίνετο εἰς αὐτὴν μνεία τοῦ δνόματος τῆς πόλεως ὑπὸ τὸ ἐθνικόν: Σεπτίμιοι Ἀνδρῆλοι Ἡρακλεῶται, τὸ δυποῖον διὰ πρώτην φορὰν συναντῶμεν. Δικαίως λοιπὸν ἡ σ. συμπεραινεῖ ὅτι ἡ Ἡράκλεια ἔκειτο παρὰ τὸ Μοναστήριον καὶ ὅχι παρὰ τὴν Φλώριναν, ὅπως ὑπέθετόν τινες τῶν ἐρευνητῶν, ὅτι τὸ ἐπίσημον ὄνομα αὐτῆς κατὰ τὴν ὁδωμαϊκὴν ἐποχὴν ἦτο Ἡράκλεια καὶ ὅχι Πελαγονία καὶ ὅτι δ τίτλος Σεπτίμιοι Ἀνδρῆλοι Ἡρακλεῶται ἀναμφιβόλως εἶχε σχέσιν μὲ τοὺς δύο πρώτους Σεβήρους, τὸν Σεπτίμιον Σεβῆρον καὶ τὸν υἱόν του Μ. Αὐρῆλιον Ἀντωνίνον Καρακάλλαν, ὀφειλόμενος εἰς εὔνοιαν αὐτῶν πρὸς τὴν πόλιν. Τέλος μετὰ ἐνδελεχῆ καὶ ἐπισταμένην ἔξετασιν ὅλων τῶν σφραγίδων ἐν Μακεδονίᾳ ἐπιγραφῶν καὶ μνημείων τῶν δύο αὐτοκρατόρων καταλήγει εἰς τὸ

συμπέρασμα, ότι ή ἐκδήλωσις τῆς εύνοιας αὐτῆς καὶ ή ἀπονομὴ τοῦ τίτλου εἰς τὴν πόλιν θὰ πρέπει νὰ ἔγινε κατὰ τὸν χρόνον τῆς συναρχίας αὐτῶν (198 - 208 μ.Χ.) καὶ δὴ τὸ 202 μ.Χ., δηλ. κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Σεπτιμίου Σεβῆρου ἐκ τῆς δευτέρας Παρθικῆς ἐκστρατείας, καὶ ὑποθέτει ὅτι ή πορεία αὐτοῦ ἔγινε διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἡρακλείας καὶ ὅχι διὰ τῆς Θράκης, ὅπως μέχρι τοῦδε γενικῶς ἐπιστεύετο. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀγεται, διότι παρατηρεῖ ὅτι μνημεῖα τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῶν, σύγχρονα μὲ τὴν πορείαν, εὑρέθησαν κατὰ μῆκος τῆς Ἑγγατίας καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Ἡρακλείας πρὸς βορρᾶν, δηλ. ἀνὰ ἓν εἰς τὴν Νεάπολιν (Καρβάλα), τὴν Ἀμφίπολιν καὶ τὴν Λυχνιδὸν ('Οχοῖς) καὶ δύο εἰς τὴν Ἡράκλειαν, ἓν εἰς τὸν Περιλεπέν, εὑρισκόμενον ὅχι ἐπὶ τῆς Ἑγγατίας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ή δποία ἔφερεν ἀπὸ Ἡρακλείας πρὸς τοὺς Στόβους καὶ συνέδεε τὴν via Egnatia μὲ τὴν μεγάλην ὁδικὴν ἀρτηρίαν Θεσσαλονίκης—Σιγγιδούνου, ἔτερον εἰς τὸν ἀρχαίους Σκούπους (Bardovce) καὶ τρία τοῦ ἔτους 202 μ.Χ., τὰ δποία ἀνηγέρθησαν πρὸς τιμὴν τοῦ Σεπτιμίου Σεβῆρου, τοῦ νιοῦ του Καρακάλλα καὶ τῆς συζύγου Ἰουλίας Δόμνας ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τῆς Μοισίας Κ. Ἀνικίου Φαύστου εἰς τὴν Remesiana (Bela Palanka), ή δποία ἡτο ἵσως τότε διοικητικὸν κέντρον τῆς ἐπαρχίας. Δηλαδὴ κατὰ τὴν σ. δ Σεπτιμίου Σεβῆρος ἐπιστρέψων εἰς τὴν Ῥώμην ἐκ τῆς ἐκστρατείας του ἥκολούθησε τὴν Ἑγγατίαν ὅδὸν μέχρι τῆς Ἡρακλείας, ἐκεῖ ἥλλαξε κατεύθυνσιν καὶ ἐπορεύθη πρὸς βορρᾶν μέχρι τοῦ Δουνάβεως. 'Η Ἡράκλεια, κατ' αὐτήν, ἀπετέλεσε σημαντικὸν σταθμὸν τοῦ ταξειδίου του καὶ τότε, πιθανῶς ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος, ἔλαβε τὸν ἀνωτέρῳ τίτλον.

γ) Εἰς τὴν τρίτην πραγματείαν ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐπίμαχον ζήτημα περὶ τοῦ ταυτισμοῦ τῆς Ἡρακλείας μὲ τὴν Πελαγονίαν καὶ τῆς θέσεως αὐτῆς. 'Η σ. τάσσεται ἐναντίον τῶν ἀπόψεων τῶν Heuzey καὶ Κεραμοπούλλου, οἵ δποίοι ἐταύτιζον τὰς δύο πόλεις, παρατηροῦσα δτι αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ πάντοτε διακρίνουν τὸν Λυγκηστὰς ἀπὸ τὸν Πελαγόνας, τὴν Λύγκον ἀπὸ τὴν Πελαγονίαν, καὶ οὐδεμίαν βάσιν παρέχουν περὶ ταυτισμοῦ τῶν πρωτευούσῶν τῶν δύο αὐτῶν βιορειμακεδονικῶν περιοχῶν. 'Εξ ἀλλού τὰ itineraria καὶ δύο ἐπιγραφαὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, μία τοῦ Παύλου Καιλιδίου Φρόντωνος καὶ ἐτέρα τοῦ βετεράνου C. Vetilius C. f. Fab(ia) Her(aclea) Sedatus (ή ἐπιγραφὴ μὲ τὸν τίτλον Σεπτιμίοι Αὐδρήλιοι Ἡρακλεῶται δὲν εἶχεν ἔλθει εἰς φῶς ἀκόμη), αἱ δποίαι εὑρέθησαν ἐπὶ τόπου, καὶ εἰς ἀμφορεὺς μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΛΥΓΚΕΣ οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀφήνουν, δτι ή πόλις ἔκειτο παρὰ τὸ Μοναστήριον καὶ ὅχι παρὰ τὴν Φλώριναν, ὅπως ὑπέθετον οἱ Κεραμόπουλος, Honigmann κ. ἄ. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κεραμοπούλλου, τὸ δποίον οὗτος ἔξαγει ἐκ τοῦ γεγονότος, δτι ή 'Ἡράκλεια εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Λιονυσοπόλεως ὀνομάζεται ή ἐπὶ τοῦ Λύκου (Λύγκου), ἐνῷ, ἐὰν ἔκειτο εἰς τὸ Μοναστήριον θὰ ἐκαλεῖτο «ἡ ἐπὶ τοῦ Ἐριγῶνος», ὁρθῶς

παρατηρεῖ, ἀναιρεῖται ἀπ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Κεραμοπούλου, ὅτι τὸ ὄνομα τῆς Ἡράκλειας μετεβιβάσθη εἰς τὴν ἐγγὺς Πελαγονίαν (παρὰ τὸ Μοναστήριον κατ' αὐτὸν), ὅταν τὸ 48 π.Χ. κατεστράφη ἡ παλαιομαχεδονικὴ πόλις παρὰ τὴν Φλώριναν. Ἐν τούτοις καὶ ἡ ὑπόθεσις τῆς σ., ὅτι ἡ γραφὴ «ἡ ἐπὶ τοῦ Λύκου» εἶναι σφάλμα τοῦ μακρυνοῦ λιθοξόου, ἐνῷ θὰ ἔπειρε νὰ ὑπάρχῃ ἀπλῶς «ἡ Λύκου», δηλ. τῆς Λυγκηστίδος, δὲν εἶναι δρᾶ. Ἐπιβεβαίωσιν τῆς γραφῆς «ἡ ἐπὶ τοῦ Λύκου» ἀποτελεῖ δὲ παρεμφερῆς τύπος «II. ἡ πρὸς Λύγκον», τὸν ὄποιον συναντῶμεν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Λαρίσης καὶ τὸν ὄποιον βέβαια ἡ σ. δὲν ἥτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ τότε ὑπ' ὅψει. Δι' ἀμφοτέρων ὅμως τῶν τύπων αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δηλώνεται ἡ περιοχή, ἡ Λύγκος, ἀλλὰ ποταμός, καθὼς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀρθρον «τὸν» τοῦ πρώτου τύπου (βλ. καὶ Κεραμόπουλον), ἐνῷ ἡ περιοχὴ Λύγκος, ὅπως βλέπομεν εἰς τὸν Θουκυδίδην IV, 83, 2, ἥτο γένους θηλυκοῦ. Ἀλλ' ἀν ὑπὸ τὸν ποταμὸν Λύγκον δὲν κρύπτεται δὲ ἀνώνυμος τῆς Φλωρίνης, ὅπως ἵσχυρίζετο ὁ Κεραμόπουλος, τί μᾶς ἐμποδίζει νὰ ἐννοήσωμεν τὸν παραρρέοντα σήμερον τὸ Μοναστήριον Dragor, παρὰ τὸν ὄποιον θὰ ἔκειτο ἡ ἀρχαία Ήράκλεια; Ὁτι δὲ καὶ ὁ Ἰεροκλῆς εἰς τὸν Συνέκδημόν του (639) διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ Λαούκου (=Λύγκου), τὸν ὄποιον προσθέτει εἰς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως (Πράκλεια Λαούκου), ἔχει ὑπ' ὅψει τὸν ποταμὸν καὶ ὅχι τὴν περιοχήν, καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ τὴν ἑτέραν μακεδονικὴν Ἡράκλειαν, τὴν Σιντικήν, διαστέλλει (639,9) διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ὀνόματος ποταμοῦ «Ἡράκλεια Στρόμνου» (=Στρυμόνος) καὶ ὅχι τῆς περιοχῆς. Ὁμώνυμος μὲ τὴν Λύγκον ποταμὸς βεβαίως δὲν μαρτυρεῖται ἀλλοθεν, ἡ ὑπαρξίς ὅμως τοιούτου ὀνόματος δὲν φαίνεται ἀπίθανος, ἀφοῦ καὶ εἰς ἄλλην μακεδονικὴν περιοχὴν, εἰς τὸν Ἀνθεμοῦντα, μᾶς παραδίδεται ὅχι μόνον ποταμὸς ὅμώνυμος, ἀλλὰ καὶ πόλις (Ἡσύχ. 169, στ. 16/7 ἐν λ. Ἀνθεμοῦς: Ἀνθεμοῦς, πόλις, χώρα, ποταμός). Ἰσως μάλιστα καὶ οἰκισμὸς μὲ τὸ ὄνομα Λύγκος νὰ ὑπῆρχε προηγουμένως εἰς τὸν χῶρον, δπου ἴδρυσεν δὲ Φίλιππος τὴν Ἡράκλειαν.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος τῆς πραγματείας ἡ σ. ἀσχολεῖται εἰδικῶς μὲ τὴν Πελαγονίαν, χώραν καὶ πόλιν. Πιστεύει ὅτι οἱ Πελαγόνες, καθ' ᾧ ἐποχὴν ἡ Λύγκος ἥτο βασίλειον, εἶχον καὶ αὐτοὶ ἰδίαν πολιτικὴν κοινότητα, ἀν καὶ πολλοὶ ἐπιφανεῖς ἐρευνηταί, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένην παραδόσιν, ὅτι ἡ Ἡράκλεια ἐκαλεῖτο Πελαγονία, ἐταύτιζον τοὺς Πελαγόνας μὲ τοὺς Λυγκηστίδας. Τοῦτο συνάγει ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων πηγῶν. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Τίτου Λιβίου ἡ Πελαγονία ἐξετίνετο βορείως τῆς Λυγκηστίδος καὶ δὲν περιελάμβανε τὴν περιοχὴν τοῦ σημερινοῦ Μοναστηρίου, εἰς δὲ τὸν Στράβωνα (VII, 326.327 καὶ ἀπόσπ. 20) ὅχι μόνον ἡ χώρα σαφῶς διαστέλλεται τῆς Λυγκηστίδος, ἀλλὰ καὶ ὅμώνυμος πόλις, ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ τοῦ Ἐριγώνος κειμένη, μαρτυρεῖται. Ἐπιβεβαίωσιν τῆς τελευταίας μαρτυρίας ἀποτελεῖ ἐπιγραφὴ τοῦ βετεράνου C.

Julius Bassus, ή δποία εύρεθη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μοριχόβου, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὅχθης τοῦ Ἐριγῶνος, καὶ εἰς τὴν δποίαν ή Pelagonia σημειώνεται ως πατρὸς αὐτοῦ. Πόλις Πελαγονία, διάφορος τῆς Ἡρακλείας, μᾶς παραδίδεται καὶ κατὰ τὸν ὑστέρους ὁμαϊκὸν χρόνον, ὅταν δηλ. οἱ Γότθοι τὸ 268 μ. Χ. κατὰ τὸν βυζαντινὸν ἴστορικὸν Ζώσιμον 1,43 ἐλεγάτησαν «τὰ περὶ Λόβηρον καὶ Πελαγονίαν». Ἡ Πελαγονία αὐτή, δπως καὶ ή Δόριηρος, πρόπει κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην νὰ εὑρίσκετο ὅχι μακρὰν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ, εἰς θέσιν δηλ. διάφορον τῆς Ἡρακλείας. Ἐπίσης εἰς τὸν Συνέκδημον τοῦ Ἱεροκλέους (641) ή Πελαγονία ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς Macedonia Secunda μετὰ τὸν Στόβους (*Σιόλοι*), τὸ Ἀργος καὶ τὸ Ἀστραῖον (*Ἐντράτιον*), πρᾶγμα ποὺ ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀνωτέρω τοποθέτησιν αὐτῆς. Ἡ Πελαγονία τὸν 5ον αἰῶνα πιθανῶς ἔξηφανίσθη.

Ἡ σ. κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν πραγματειῶν περισυνέλεξεν ἐπιμελῶς ὅλον τὸ ὑπάρχον φιλολογικὸν καὶ ἐπιγραφικὸν ὑλικόν, τὸ δποίον εἴχε σχέσιν μὲ τὴν λυγκηστικὴν Ἡράκλειαν, καὶ ἐχρησιμοποίησε τοῦτο καταλλήλως πρὸς ἔξαγωγὴν ὁρθῶν συμπερασμάτων. Ἡ ὅλη ἐργασία διακρίνεται διὰ τὴν μεθοδικότητα, τὴν ἐπιστημονικὴν ἐμβρίθειαν καὶ τὴν πρωτοτυπίαν. Προβλήματα, πολὺ ἀμφισβητηθέντα κατὰ τὸ παρελθόν, δι’ αὐτῆς εὔρον τὴν τελικὴν λύσιν. Οὕτως οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει πλέον ὅτι

α) ή Ἡράκλεια ἔκειτο παρὰ τὸ Μοναστήριον καὶ ὅχι παρὰ τὴν Φλώριναν,

β) οἱ Λυγκησταὶ καὶ οἱ Πελαγόνες, ή Λύγκος καὶ ή Πελαγονία, ή Ἡράκλεια καὶ ή πόλις Πελαγονία διεστέλλοντο πάντοτε μεταξύ των,

γ) ή Ἡράκλεια διετηρήθη μέχρι τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ᾧτο ἔδρα ἐπισκοπῆς, ή Πελαγονία μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος,

δ) ή προσθήκη τοῦ ἐπιμέτου Pelagoniensis (Pelagoniae) εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν τίτλον τῆς Ἡρακλείας δὲν σημαίνει ταύτισιν τῶν δύο πόλεων, ἀλλ’ ἐπέκτασιν τῆς ἐπαρχίας Πελαγονίας καὶ εἰς τὸ τμῆμα ἔκεινο τῆς Λυγκηστίδος, ὅπου εὑρίσκετο ή Ἡράκλεια καὶ

ε) ή Ἡράκλεια κατὰ τὸν ὁμαϊκὸν χρόνον ήτο ἔδρα τοῦ ἔθνους τῶν Λυγκηστῶν, εἴχεν δῆμος αὐτόνομον κοινοτικὴν δογάνωσιν.

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ

B. Ferjancić, Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama. Posebna izdanja Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. CCCXXVI, Vizantolski institut, knj. 8. Beograd 1960, str. XV+226.

(Οἱ δεσπότες στὸ Βυζάντιο καὶ στὶς Νοτιοσλαβικὲς χῶρες. Εἰδικὲς ἐκδόσεις τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, βιβλ. 336, Βυζαντινολογικὸν Ἰνστιτοῦτο, βιβλ. 8. Βελιγράδι 1960, σελ. XV καὶ 226).

Πολλοὶ ἴστορικοὶ τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἵδιαιτερα διάσημος Γάλλος

βυζαντιολόγος R. Guillant, μας έχουν δώσει μιά πλούσια σειρά άπο μελέτες, ποὺ ἀναφέρονται στὰ βυζαντινὰ ἀξιώματα τοῦ θου καὶ 10ου αἰώνα. Οἱ ἐργασίες ὅμως, οἱ σχετικὲς μὲ τὰ βυζαντινὰ ἀξιώματα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου, εἶναι λίγες καὶ γι' αὐτὸν ἔξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν πολλὰ προβλήματα.

Ἐνα μέρος τοῦ κενοῦ αὐτοῦ θέλησε νὰ καλύψῃ μὲ τὴν παραπάνω ἐργασία του δ. κ. B. Ferjancic', ὑφηγητὴς σήμερα τῆς βυζαντινῆς ἴστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Βελιγραδίου. Ἡ ἐργασία του αὐτῆς, ποὺ ὑπῆρξε ἡ διδακτορική του διατριβὴ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Βελιγραδίου, ἀναφέρεται στὰ προβλήματα, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἀξιώμα τοῦ «δεσπότου» στὸ Βυζάντιο καὶ στὶς Νοτιοσλαβικὲς χῶρες.

Ἡ μελέτη, ἔκτὸς ἀπὸ τὸν πίνακα περιεχομένων, τὸν πίνακα βιβλιογραφικῶν συντμήσεων καὶ τὸν πρόλογο, ποὺ παρατίθενται στὴν ἀρχή, διαιρεῖται σὲ δύο τὰ κεφάλαια.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο (σ. 3 - 8) ὁ συγγραφέας ἐρευνᾷ τὴν σημασία τοῦ ὄρου «δεσπότης» στὶς βυζαντινὲς πηγὲς ἀπὸ τὸν 4ο ὥς τὸν 15ο αἰῶνα. Κατὰ τὴν ἄποψή του δ τίτλος αὐτὸς στὶς παλαιότερες βυζαντινὲς πηγὲς χρησιμοποιεῖται ὡς προσηγορία γιὰ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου καὶ τοὺς συνάρχοντές του. Ἀπὸ τὸ 1163 ὅμως καὶ ἔξῆς δ ἔδιος ὄρος εἰσάγεται στὴ βυζαντινὴ αὐλή, γιὰ νὰ δηλώσῃ ἔνα νέο ἀξιώμα, τὸ ἀνώτερο ἀμέσως μετὰ τὸ ἀξιώμα τοῦ αὐτοκράτορα, ἀν καὶ σὲ δῆῃ τὴν περίοδο τῶν ἐτῶν 1163 - 1453 οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, δπως φαίνεται ἀπὸ σειρὰ ἐπιστολῶν τους, ἔξακολουθοῦν νὰ αὐτοποκαλοῦνται «δεσπόται». Ὁ συγγραφέας διαπιστώνει ἀκόμη ὅτι κατὰ τὴν ἔδια περίοδο οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὴν λέξη «δεσπότης» καὶ ὅταν μιλοῦν γιὰ ἡγεμόνες γειτονικῶν χωρῶν ἦ καὶ γιὰ ἀνώτερους ἐκκλησιαστικοὺς ἀρχοντες. Βλέπουμε δηλαδὴ ὅτι ἡ σημασία τοῦ ὄρου εὑρίσκεται ἀρχετά.

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο (σ. 9 - 26) ὁ συγγραφέας ἔχεταί τον πολιτειακὸ καὶ νομικὸ χαρακτῆρα τοῦ ἀξιώματος τοῦ «δεσπότου» καὶ καταλήγει στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα. Τὸ ἀξιώμα τοῦ «δεσπότου» δινόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, ἦ ἀπονομὴ τῶν διασήμων τοῦ ἀξιώματος γινόταν στὴν αἴθουσα τῶν ἀνακτόρων, ποὺ βρισκόταν δ ἀυτοκρατορικὸ θρόνος (τρικλίνιον), ἀλλά, σὲ ἔξαιρετικὲς περιπτώσεις, δ ἀυτοκράτορας μποροῦσε νὰ ὀνομάσῃ κάποιον δεσπότη στέλνοντάς του τὰ σχετικὰ διάσημα μὲ εἰδικὸ ἀποσταλμένο. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι μαζὶ μὲ ἄλλα δικαιώματα μεταβιβάστηκε ἀπὸ τὸν κύριο ἀρχοντα (αὐτοκράτορα) στὸν συνάρχοντά του (βεσιλέα) καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ὀνομάζῃ δ τελευταῖος τοὺς δεσπότες. Κατὰ τὴν συνήθεια τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς τὸ ἀξιώμα αὐτὸν δινόταν κυρίως σὲ μέλη ἦ σὲ συγγενεῖς τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας. Καμμιὰ φορὰ ὄμως (ὅπως π.χ. ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων) δ αὐτοκράτορας ὄνομαζε δεσπότες καὶ

πρόσωπα, ποὺ δὲν εἶχαν κανένα συγγενικὸ δεσμὸ μὲ τὴν οἰκογένειά του. Τὸ ἀξίωμα δὲν ἦταν κληρονομικὸ καὶ σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις μποροῦσε νὰ ἀφαιρεθῇ. Ὁ δεσποτικὸς τίτλος δὲν σήμαινε ὅτι τὸ πρόσωπο ποὺ τὸν ἔφερε ἀσκοῦσε καμμὶ ἴδιαίτερη ἔξουσία στὴ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ διοίκηση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἐπρόκειτο γιὰ ἐναν καθαρὰ προσωπικὸ τίτλο καὶ δὲν μποροῦμε νὰ λογοιστοῦμε ὅτι δρισμένες βυζαντινὲς ἐπαρχίες, ποὺ οἱ διοικητές τους δημοάζονταν δεσπότες, ἦταν καὶ ἀπὸ καθεστωτικὴ ἄποψη δεσποτᾶτα. Ἡ διοίκηση μιᾶς ἐπαρχίας ἦταν ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ δεσποτικὸ ἀξίωμα καὶ πολλὲς φορὲς οἱ δεσπότες ἔπαιρναν τὸν τίτλο ἀρκετὸ χρόνο πρὶν ἀναλάβουν τὴ διοίκηση τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς.

Οἱ πηγὲς δὲν ἀναφέρουν τίποτε σχετικὰ μὲ τὰ δικαιώματα τοῦ «δεσπότου», παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ τὰ γραφεῖα τῶν βυζαντινῶν δεσποτῶν, μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὰ διπλώματα, ποὺ ἔξεδιδαν αὐτοῖ. Οἱ δεσπότες εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδίδουν διπλώματα, ἐπικυρωμένα μὲ ἀργυρὴ σφραγίδα (ἀργυρόβεντλα), τὰ δποῖα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα καὶ ἔξῆς ὑπέγραφαν μὲ κόκκινη μελάνη. Πάντως δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ κόβουν δικά τους νομίσματα καὶ γι' αὐτὸ τὰ ὑπάρχοντα νομίσματα μερικῶν ἔνων ἡγεμόνων·δεσποτῶν δὲν ἔχουν καμμὶ σχέση μὲ τὸ δεσποτικὸ ἀξίωμα, ποὺ εἶχαν πάρει αὐτοὶ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο (σ. 27 - 48) ὁ συγγραφέας ἔξετάζει τοὺς δεσπότες τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ἀκόλουθη σειρά: α) δεσπότες πρὶν ἀπὸ τὸ 1204, β) δεσπότες κατὰ τοὺς χρόνους τῆς λατινικῆς κυριαρχίας (1204 - 1261) καὶ γ) δεσπότες κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων (1261 - 1453).

Ἐξετάζοντας τὴν ἴστορία τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος στὴν Κωνσταντινούπολη, λέγει ὁ συγγραφέας, παρατηροῦμε ὅτι αὐτὸ στὴν ἀρχὴ σήμαινε τὸν διαδόχο τοῦ θρόνου. Ἀκόμη, ὅταν ὁ αὐτοκράτορας δὲν εἶχε ἀρρενες ἀπογόνους, ἀπένεμε τὸν τίτλο τοῦ «δεσπότου» στὸ σύζυγο τῆς μεγαλύτερης κόρης του. Μὲ τὴ σημασία αὐτὴ ὁ θεσμὸς διατηροῦθηκε μόνον ὡς τὸ 1204. Ἀπὸ τὸ 1261, ὅταν ὁ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος ἀνακατέλαβε τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ δεσποτικὸς στέφανος δινόταν καὶ στοὺς νεωτέρους γυνιοὺς τοῦ αὐτοκράτορα, ἀκόμη καὶ σὲ συγγενεῖς τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας, ἐνῶ ὁ πρωτότοκος γυνὶς καὶ διάδοχος τοῦ θρόνου ἔπαιρνε τὸ ἀξίωμα τοῦ «βασιλέως».

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο (σ. 49 - 88) ὁ συγγραφέας πραγματεύεται: α) θέματα, ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν πηγῶν, σχετικὰ μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ Μιχαὴλ Α' καὶ τοῦ Θεοδώρου Α' Ἀγγέλων, β) τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς δεσπότες, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὶς οἰκογένειες Ἀγγέλων καὶ Ὁρσίνη (1225-1347) καὶ γ) διαφορᾶ τοὺς ὑπόλοιπους, ἐλληνικῆς ἢ ἔνης καταγωγῆς δεσπότες, ποὺ εἶχαν κτήσεις στὸ δεσποτᾶτο τῆς Ἡπείρου.

Στηριζόμενος στίς βυζαντινές και δυτικές πηγές δ συγγραφέας άποδεικνύει ότι τόσο διδρυτής του κράτους της Ήπειρου Μιχαήλ Α' Αγγελος (1204 - 1215), δσο και διδελφός και διάδοχός του Θεόδωρος Α' Αγγελος (1215 - 1230), δὲν ἔφεραν ποτὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ «δεσπότου», ἀποψη, ποὺ ἐσταλμένα ἐπικρατοῦσε ὡς σήμερα. Πρῶτοι δεσπότες στὴν Ήπειρο εἶναι διεθνανούηλ και δικαστήνος Αγγελοι, διδελφοὶ τοῦ Θεοδώρου Α', ἀπὸ τὸν διποῖο και πῆραν τὸ ἀξίωμα αὐτό. Μετὰ τὸ 1230 δμως, δταν διεθνανούηλ νικήθηκε στὴν Κλοκοτινίτσα και αἰχμαλωτίστηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ή ἀπονομὴ τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος στὰ μέλη τῆς δυναστείας τῶν Αγγέλων στὴν Ήπειρο γινόταν μόνον ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας. Μετὰ τὸ 1261 τὸ δικαίωμα αὐτὸ περιῆλθε στὴν αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης.

Τὸ πέμπτο κεφάλαιο τῆς μελέτης (σ. 89 - 103) ἀναφέρεται στοὺς δεσπότες τῆς Θεσσαλονίκης. Κατὰ τὸν κ. Ferjancic' τὴ διοίκηση τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὸν 14ο και 15ο αἰώνα ἀναλάμβαναν γυιοὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ποὺ ἔφεραν τὸν τίτλο τοῦ «δεσπότου», διχαστήρας δμως τῆς ἔξουσίας τους δὲν ἦταν διδιος σὲ δλη τὴν περίοδο αὐτή. Οἱ δεσπότες Κωνσταντίνος και Δημήτριος, γυιοὶ τοῦ Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου, στάλθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν τρίτη δεκαετηρίδα τοῦ 14ου αἰώνα μόνον ὡς διοικητές, μὲ ἀποστολὴ νὰ ἐνισχύσουν τὴν κεντρικὴ αὐτοκρατορικὴ ἔξουσία σὲ μιὰ περίοδο, ποὺ τὸ Βυζαντιο περνοῦσε ἐσωτερικὴ κρίση ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα, δταν ἀρχίζη ή περίοδος τῶν σπουδαίων μεταβολῶν στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βυζαντίου, ἀλλάζει και διχαστήρας τῆς αὐτοκρατορικῆς ἔξουσίας στὴ Θεσσαλονίκη και ή πόλη μαζὶ μὲ τὴν περιφέρειά της δίνεται ὡς προσωπικὴ κτήση σὲ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Πρῶτος κύριος τῆς προσωπικῆς κτήσης τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι δ δεσπότης Μανουήλ Παλαιολόγος, γυιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ιωάννου τοῦ Ε'. Τὸ γεγονὸς δμως, δτι κατὰ τὸν 14ο και 15ο αἰώνα δὲν συναντοῦμε ἀποκλειστικὰ δεσπότες ὡς διοικητές τῆς Θεσσαλονίκης, μᾶς πείθει ότι, ἀπὸ καθεστωτικὴ ἀποψη, ή πόλη αὐτὴ δὲν ὑπῆρχε ποτὲ δεσποτᾶτο. Εξ ἄλλου δλοι οἱ δεσπότες τῆς Θεσσαλονίκης είχαν πάρει τὸν τίτλο αὐτὸ ἀρκετὸ χρόνο πρὶν πάνε στὴ Θεσσαλονίκη.

Τὸ ἔκτο κεφάλαιο (σ. 104 - 140) πραγματεύεται τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς δεσπότες τοῦ Μορέως. Η Θεσσαλονίκη, λέγει δ συγγραφέας, δὲν εἶναι ή μοναδικὴ ἐπαρχία τοῦ Βυζαντίου, ποὺ είχε τὸν διχαστήρα προσωπικῆς κτήσης. Τὰ ὄδια διχαστηριστικὰ ἔχει ἔντονα και ή Πελοπόννησος ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα. Εκεῖ ἀπὸ τὸ 1383 και ἔξῆς τὴ διοίκηση τῶν βυζαντινῶν ἐδαφῶν τὴν ἀναλαμβάνουν μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας (γυιοὶ ή ἀδελφοὶ τοῦ αὐτοκράτορα), ταυτόχρονα δμως διατηροῦσαν σημαντικὴ ἀνεξαρ-

τησία στήν ἐσωτερική καὶ ἔξωτερική τους πολιτική.

Συνοψίζοντας τὰ συμπεράσματά του δι συγγραφέας καταλήγει στὴ γνώμη, ὅτι εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἄποψη, ποὺ ἐπικρατοῦσε ὡς τώρα, ὅτι οἱ βυζαντινὲς κτήσεις στὴν Πελοπόννησο εἰχαν καθεστώς δεσποτάτου, δηλαδὴ ὅτι ἡ ἀνάληψη τῆς ἔξουσίας στὴν Πελοπόννησο ἀπὸ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας εἶχε ὡς ἀμεσοῦ ἐπακόλουθο καὶ τὴν ἀπονομὴν σ' αὐτοὺς τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος. Ὁλα σχεδὸν τὰ μέλη τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων παίρονταν τὸ δεσποτικὸ ἀξιώματα ἀρκετὸ χρόνο πρὶν ἀναλάβουν τὴ διοίκηση τῶν κτήσεων τῆς Πελοποννήσου. Ἐξ ἀλλου τὰ ἵδια πρόσωπα εἰχαν κτήσεις καὶ σὲ ἄλλες βυζαντινὲς ἐπαρχίες, γιὰ τὶς διποῖς δύμας δὲν μποροῦμε καν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν δεσποτάτα. Ὁλες αὐτές οἱ βυζαντινὲς ἐπαρχίες, ποὺ διοικοῦνταν ἀπὸ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς δυναστείας (Μανουὴλ Β', Θεόδωρος Α', Ἀνδρόνικος, Θεόδωρος Β', Κωνσταντῖνος, Θωμᾶς καὶ Δημήτριος Παλαιολόγος), ἔχονταν μεταξύ τους τὸ ἔξης κοινὸ χαρακτηριστικό: εἶναι κτήσεις μὲ προσωπικὸ χαρακτήρα, ποὺ παραχωροῦνται σὲ γυιοὺς ἢ ἀδελφούς τοῦ αὐτοκράτορα. Τέτοιο χαρακτήρα εἰχαν καὶ οἱ βυζαντινὲς κτήσεις στὴν Πελοπόννησο.

Στὸ ἔβδομο κεφάλαιο (σ. 141-155) ἔξετάζεται δι θεσμὸς τοῦ «δεσπότου» στὴ Βουλγαρία.

«Ολοι οἱ δεσπότες στὴ Βουλγαρία κατὰ τὸν συγγραφέα ἔπαιρονταν τὸ ἀξιώμα τους ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Ἡ πενιχρότητα τῶν βυζαντινῶν καὶ βουλγαρικῶν πηγῶν δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσουμε σαφῆ εἰκόνα γιὰ τὴν ἔξελιξη τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος στὴ Βουλγαρία, μποροῦμε δύμας νὰ ποῦμε ὅτι καὶ ἐδῶ τὸ δεσποτικὸ ἀξιώματα δινόταν σὲ μέλη ἢ σὲ συγγενεῖς τοῦ οἴκου, ποὺ κυβερνοῦσε. Τὸ δεσποτικὸ ἀξιώματα στὴ Βουλγαρία εἶχε καθαρὰ τὸ χαρακτήρα προσωπικοῦ τίτλου καὶ δὲν σήμαινε ταυτόχρονα καὶ τὴν ἔξασφάλιση διοισμένων δικαιωμάτων.

Τέλος στὸ ὅγδοο κεφάλαιο (σ. 156-204) ἔξετάζονται οἱ δεσπότες στὴ Σερβία μὲ τὴν ἀκόλουθη σειρά: α) δεσπότες τοῦ 14ου αἰώνα, β) δεσπότες τοῦ 15ου αἰώνα καὶ γ) δεσπότες ποὺ δινομάστηκαν ἀπὸ βασιλεῖς τῆς Οὐγγαρίας.

Γιὰ τὸ θεσμὸ τοῦ «δεσπότου» στὴ μεσαιωνικὴ Σερβία μπορεῖ νὰ γίνη λόγος μετὰ τὴν στέψη τοῦ Στεφάνου Δουσάν τοῦ αὐτοκράτορα 1346, γιατὶ αὐτὸς ἀρχίσει νὰ ἀπονέμῃ τίτλους σὲ Σέρβους εὐγενεῖς ἀνώτερους αὐλικούς· ἔνας ἀπὸ τοὺς τίτλους αὐτοὺς ἦταν καὶ δι δεσποτικός. Οἱ δεσπότες τοῦ 15ου αἰώνα (ἀπὸ τὶς οἰκογένειες Λαζάρεβιτς καὶ Βράνκοβιτς) παίρονταν τὸν τίτλο αὐτὸς ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βυζαντίου (1453) τὸ δικαίωμα τῆς ἀπονομῆς τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος μεταβιβάζεται στοὺς Οὐγγρους βασιλεῖς, ποὺ καὶ μετὰ τὴν πτώση τοῦ μεσαιωνικοῦ σερβικοῦ κράτους (1459) ἔξακολουθοῦν νὰ δινομάζουν «δεσπότες» Σέρβους εὐγενεῖς, ποὺ εἶχαν καταφύγει στὴν νότια Οὐγγαρία.

Τὴν μελέτη κλείνει ἡ γερμανικὴ περίληψη (σ. 205-218) καὶ τὸ εὑρετήριο (σ. 219-226).

Κλείνοντας τὴν ἀνάλυση τοῦ ἔργου τοῦ κ. Ferjancic' ἐπιθυμοῦμε νὰ τονίσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα λαμπρὸ ἐπίτευγμα, ποὺ θὰ ἀποτελέσῃ ἀσφαλῆ δῆμογὸ γιὰ δύοιον θελήση νὰ προωθήσῃ περισσότερο τὴν ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὰ ἀξιώματα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΣ
Βελιγράδη

Άλεξη Άρού, Οἱ Βαλκανικοὶ γείτονές μας. Ἀθῆναι 1962. 8ον σ. VIII + 246.

Οἱ Βαλκανικοί μας γείτονες ὑπῆρξαν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετρίας ἐπανειλημένως ὑποκείμενον εἰδικῶν πραγματειῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων καὶ μὴ κυρίως ἔνεκα τῶν πολιτικῶν γεγονότων, τὰ δόποια συνετάραξαν τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἥδη ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἔξακολουθοῦν δυστυχῶς ἀκόμη νὰ τὴν συνταράσσουν. Εἶναι πολὺ γνωστὰ τὰ ἔργα τοῦ Κ. Ἀμάντου, Οἱ Βόρειοι γείτονες τῆς Ἐλλάδος, τοῦ Ἀντ. Κεραμοπούλλου, Οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, τοῦ Στ. Γναλίστρα, Οἱ Ἑλληνισμὸς καὶ οἱ βαλκανικοὶ γείτονες του κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους. Περὶ τῶν ἵδιων ἐπραγματεύθην καὶ ἐγὼ εἰς μακρὰν σειρὰν διμιλιῶν ἀπὸ τοῦ Ῥαδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ Θεσσαλονίκης, αἱ δοποῖαι ὅμως παραμένουν ἀκόμη ἀδημοσίευτοι. Εἰς τὰς πραγματείας ταύτας προστίθεται τώρα καὶ ἡ παροῦσα. Αὕτη εἶναι λίαν ἐπίκαιρος καὶ εὐπρόσδεκτος. Ἐπίκαιρος μέν, διότι δυστυχῶς οἱ Βαλκανικοί μας γείτονες ὑπὸ τὴν νέαν λεοντῆν τῶν δῆθεν Μακεδόνων ἥρχισαν πάλιν νὰ ἐπαναφέρουν ὑπὸ νέαν μιօρφὴν τὰς παλαιάς των ἀδηφάγους ἀξιώσεις εἰς βάρος μας, εὐπρόσδεκτος δέ, διότι ἔφερει ὡς συμπλήρωμα καὶ ἐπιστέγασμα τῶν παλαιοτέρων. Αὕται εἶναι μᾶλλον ἴστορικαί, ἀνατρέχουσαι κυρίως εἰς τὸ παλαιότερον παρελθόν, ἐν ᾧ ἡ κρινομένη, προερχομένη παρὰ δοκίμου διπλωμάτου, ὅστις λαβὼν ἐν πολλοῖς ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς διπλωματικὰς ἐνεργείας τῶν τελευταίων ἐτῶν ὡς πρεσβευτὴς ἐν Βελιγραδίῳ καὶ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἐλλάδος εἰς τὰ Ἡνωμένα Ἐθνη, προσκομίζει αὐτούσια διπλωματικὰ στοιχεῖα, ἀτελῶς μέχρι τοῦδε γνωστὰ εἰς τοὺς πολλούς.

Σκοπὸς τοῦ συγγραφέως, ὅπως καθορίζεται εἰς τὸν πρόλογον, δὲν εἶναι ἡ συγγραφὴ πλήρους ἴστορίας τῶν βαλκανικῶν γειτόνων, ἀλλ' ἡ διδασκαλία τῶν παλαιοτέρων ἐνεργειῶν τῶν ἔνεινων κρατῶν, τῶν δοποίων ἡ πληρεστέρα γνῶσις θὰ συνεπιφέρῃ κατ' ἀρχήν, ἀν δχι πάντοτε τὴν συμπάθειαν, ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει τὴν συναγωγὴν περισσότερον ἀντικειμενικῶν συμπερασμάτων, ὡς καὶ τὴν προσπάθειαν ὅπως γίνεται χρῆσις ὁρθοτέρων κριτηρίων. Θὰ παραμερίσῃ πρωτίστως τὸ μῆσος, τὸ δοποῖον εἰς τίποτε δὲν ὀφελεῖ, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀπλῶς δεῖγμα συμπλέγματος κατωτερότητος.

‘Ο συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τριῶν κυρίως κρατῶν, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἀφήνει δὲ ἔξω τὴν Τουρκίαν, τὴν δποίαν δρυθῶς θεωρεῖ ὡς κράτος κυρίως τῆς Ἐγγύς Ἀνατολῆς. Χρονικῶς αἱ πληροφορίαι, τὰς δποίας παρέχει, αἱ προισσότεραι ἀναφέρονται εἰς τὴν προπολεμικὴν περίοδον, πολὺ δὲ διλγώτεραι εἰς τὴν πολεμικὴν καὶ τὴν μεταπολεμικήν, διὰ τὸν ἔξης κατὰ τὸν συγγραφέα λόγον. «Τὰ στοιχεῖα, τὰ δποῖα ὑφίστανται διὰ τὴν πρώτην, ἡμποροῦν νὰ θεωρῶνται ὡς θετικὰ καὶ ἀναμφισβήτητα, ἐνῷ δὲ ἔξετάζων τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην διφείλει, ἐὰν θέλῃ νὰ παραμείνῃ μέχρι τέλους ἀντικειμενικός, νὰ εἴναι εἰς ἄκρον ἐπιφυλακτικὸς καὶ προσεκτικός».

Τὸ πρόλογον ἀκολουθεῖ ἡ πραγμάτευσις τῆς ἴστορικῆς ὥλης, ἥτις κατανέμεται εἰς τρία μέρη: Ἀλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, ἔκαστον τῶν δποίων κατανέμεται εἰς διάφορα κεφάλαια. Οὕτως εἰς τὸ περὶ Ἀλβανίας χωρίζονται τὰ ἔξης κεφάλαια: Α'. ‘Η Ἀλβανία μέχρι τοῦ 1912. Β'. ‘Η πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τοῦ 1912 μέχρι τοῦ 1939. Γ'. ‘Ιταλο-αλβανικὴ «προσωρινὴ ἔνωσις», πόλεμος καὶ μεταπολεμικὴ ἔξελιξις. Δ'. Αἱ ιταλικαὶ ἐνέργειαι εἰς τὸ Ἀλβανικὸν ζήτημα. Ε'. Αἱ ἐλληνογιουγκοσλαβικαὶ συμφωνίαι ἢ διαφοραὶ ἐπὶ τοῦ Ἀλβανικοῦ. Ζ'. ‘Αλβανία καὶ ‘Ελλάς. Εἰς τὸ περὶ Βουλγαρίας τὰ ἀκόλουθα. Α'. Συμπεριφορὰ πρὸς τὸν ‘Ελληνα. Ι. ‘Εθνικοθρησκευτικὴ ἀναγέννησις καὶ ἵδρυσις Ἐξαρχίας. ΙΙ. Πρῶτοι διωγμοὶ ἐλληνικοῦ στοιχείου ἐν Βουλγαρίᾳ. ΙΙΙ. Προδοσία Τρικούπη ὑπὸ Σταμπούλωφ. ΙV. ‘Αγὼν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ. V. Διωγμοὶ 1906 εἰς Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν. VI. Πρῶτος Βαλκανικὸς πόλεμος. VII. Δεύτερος Βαλκανικὸς πόλεμος. VIII. Πρῶτος Εὐφωπαϊκὸς πόλεμος. IX. Ἀπὸ τοῦ 1920 μέχρι τοῦ 1940: Διπρόσωπος πολιτεία Σταμπολίνσκυ. ‘Εξοδος εἰς τὸ Αίγαιον. Μειονότητες καὶ κομιταζῆδες. ‘Αλλα ζητήματα. X. Δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος καὶ μεταπολεμικαὶ ἔξελιξεις. Κεφάλαιον Β'. Συμπεριφορὰ πρὸς τὸν Σλάβους. Εἰς τὸ περὶ Γιουγκοσλαβίας τὰ ἀκόλουθα. Α'. Αἱ ἐλληνοσερβικαὶ σχέσεις μέχρι τοῦ 1913. Β'. ‘Η συνθήκη συμμαχίας τῆς Ιονίου 1913. Γ'. ‘Η ἔξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Γιουγκοσλαβίας. Λ'. Ψύχρανσις ἐλληνογιουγκοσλαβικῶν σχέσεων. Ε'. ‘Η τελευταία προπολεμικὴ φάσις (1937-1941). Ζ'. ‘Επικράτησις τοῦ Τίτο καὶ ἔξωτερικὴ πολιτικὴ του. Ζ'. Αἱ ἐλληνογιουγκοσλαβικαὶ σχέσεις καὶ τὸ «Μακεδονικόν». Τὰ μέρη ταῦτα ἀκολουθεῖ ἴδιον κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον «Συμπεράσματα», ἐν ᾧ ἔκτιθενται τὰ ἐκ τοῦ συνόλου προκύπτοντα συμπεράσματα, καὶ τοῦτο «Βιβλιογραφία».

Καὶ μόνη ἡ ἀπαρίθμησις τῶν κεφαλαίων δεικνύει τὴν σπουδαιότητα τῆς ὥλης, τὴν δποίαν πραγματεύεται δ συγγραφεύς. ‘Η πραγμάτευσις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως διπλωματικῶν ἔξηκοιβωμένων στοιχείων, παρέχει δὲ πλήρη καὶ σαφῆ εἰκόνα τῶν διαδραματισθέντων. ‘Ο συγγραφεὺς παρου-

σιάζει λίαν εύστόχως πρόσωπα καὶ λαούς, ἐνεργείας καὶ γεγονότα, τῶν διποίων ἔξιχναίζει ἐπιτυχῶς τὰ ἐλατήρια. Οἱ χαρακτηρισμοὶ ἵδια τῶν λαῶν εἰναι λίαν διδακτικοὶ καὶ διὰ τὴν εἰς τὸ μέλλον τηρητέαν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος ἔναντι αὐτῶν. Οὕτω προκειμένου περὶ τῶν Ἀλβανῶν δρόθῶς (σ. 15) παρατηρεῖ ὅτι «Πραγματικὸν ἐθνικὸν φρόνημα ἦτο ἀνύπαρκτον εἰς τὰς εὑρυτέρας λαϊκὰς μάζας». Προκειμένου δὲ περὶ τῆς μοναδικῆς διὰ τὴν ἴδιορρυθμίαν της «κωμικοτραγικῆς» ἴστορίας τῆς Ἀλβανίας, εὔστοχώτατα ἀπεικονίζει τὴν ἐξ αὐτῆς ἐντύπωσιν φράφων (σ. 32) τὰ ἔξης: «'Ἄλλα καὶ γενικώτερον ενδρέθημεν κατὰ τὴν σύντομον ταύτην ἀνασκόπησιν τῆς ἀλβανικῆς ἴστορίας ἐνώπιον δλοκλήρου ἵσως τῆς κλίμακος τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, τῆς φιλαργυρίας, τοῦ ἐγωΐσμοῦ, τῆς φιλοχρηματίας, τοῦ μίσους, τοῦ φανατισμοῦ κτλ., τὸν πατριωτισμὸν ὅμως οὐδαμοῦ συνηντήσαμεν». Πράγματι τὰ κύρια ἐλατήρια τῶν πράξεων τῶν Ἀλβανῶν δὲν εἰναι ἡ ἔξυπηρέτησις τῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος, ἀλλ' ἡ φιλοχρηματία. Πρὸ τοῦ χρήματος πάντα τὰ ἄλλα ὑποχωροῦν. Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ γνωστοῦ τούτου ἐλαττώματος τῶν Ἀλβανῶν δ συγγραφεὺς ἀνιψέρει ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Τσιάνο τὰ ἔξης (σ. 36): «'Ἐχω μακρὰς συνομιλίας μὲ πολλοὺς ἀρχηγοὺς τῆς χώρας... Παρὰ ταῦτα ἐπιτυγχάνω εὐχερῶς νὰ τοὺς πείσω, διανέμων πολλὰς δεσμίδας ἀλβανικῶν φράγκων, ποὺ εἶχα τὴν πρόνοιαν νὰ φέρω μαζί μου. Τὰ πάντα τερματίζονται κατὰ θαυμάσιον τρόπον' εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν ψηφίζουν διμοφώνως καὶ μὲ ἐνθουσιασμόν... 'Η ἀλβανικὴ ἀνεξαρτησία ἔπαυσεν ὑφισταμένη'. Εἰς 1.837.880 λιρετῶν ὑπολογίζει δ Gayda τὰ δαπανηθέντα ὑπὸ τοῦ φασιστικοῦ καθεστῶτος εἰς τὴν Ἀλβανίαν, δὲ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὥφαιράτα (σ. 67) ὅτι αἱ διενέξεις μεταξὺ Ἰταλίας καὶ Ζώγου διελύοντο ἑκάστοτε «εἰς νέαν χρυσῆν βροχὴν ἐπὶ τῆς βασιλικῆς συντροφιᾶς».

Προκειμένου περὶ τῶν Βουλγάρων δ συγγραφεὺς προσκομίζει ἄφθονα παραδείγματα ἀγνωμοσύνης, ἀπιστίας, δολιότητος καὶ κακουργίας, πρὸς χαρακτηρισμὸν δ' αὐτῶν παραθέτει εὔστοχώτατα (σ. 102) ἐν μεταφράσει αὐτολεξὲι τὰ συμπεράσματα τῆς Διεύθυνσις Ἐπιτροπῆς, εἰς τὴν δποίαν εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ ἔρευνα τῶν βουλγαρικῶν κακουργιῶν, τῶν διαπραχθεισῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ ἔναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.¹ «Πῶς νὰ χαρακτηρισθῇ Κυβέρνησις, ἡ δποία δεικνύει τόσον βαθεῖαν διποσωπίαν, ἡ δποία παραβαίνει τόσον εὐκόλως τὰς ὑποσχέσεις της, ἡ δποία παραβιάζει τοὺς κανόνας τοῦ διεύθυνσις δικαίου καὶ τὰς πλέον στοιχειώδεις ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπίνου δικαίου, ἡ δποία καταδικάζει εἰς μαρτύριον μυριάδας ἀθώων προσώπων, ἡ δποία δὲν δροδεῖ πρὸ οὐδενὸς μέτρου, δσονδήποτε βαρβά-

¹ Enquêtes de la Commission Interalliée sur les violations du droit des gens commises en Macédoine Orientale par les armées bulgares 1919.

ρου, πρὸς ἵκανοποίησιν τῶν ἐπιδιώξεών της, τῆς πλεονεξίας καὶ τῶν φιλοδοξιῶν της; Περιοριζόμεθα νὰ εἰπωμεν δι τοι εἶναι ἐπικίνδυνος, δχι μόνον διὰ τοὺς ἀμέσους γείτονάς της, ἀλλὰ καὶ δι' ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα. Πρέπει νὰ καταδικασθῇ εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ κακοῦ, τὸ δποῖον ἐπορένησεν, ἐν ῥ μέτρῳ ἡ τοιαύτη ἐπανόρθωσις τυγχάνει ἐφικτή. Καθ' δσον ἀφορῷ τὴν τιμωρίαν, τὴν δποίαν ἀξίζει, θὰ πρέπει αὕτη πρωτίστως νὰ συνίσταται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν μέτρων, ἵκανῶν νὰ προλάβουν τὴν ἐπανάληψιν τῶν ἐγκληματικῶν ἐγχειρημάτων της!» Καὶ ἐπιλέγει δροθότατα δ συγγραφεύς: «Σοφαὶ συμβουλαί, στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς στοιχειωδεστέρας δικαιοσύνης καὶ πηγάζουσαι ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς πικρᾶς πείρας ἐπιβαλλομένης προνοητικότητος, συμβουλαὶ δμως, τὰς δποίας οἱ Μεγάλοι δὲν ἦθέλησαν νὰ λάβουν ὑπ' ὅψιν». Οἱ Βούλγαροι ἔμειναν καὶ τότε, δπως καὶ μετὰ τὸν Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον, ἀτιμώρητοι. Είχον κατορθώσει ἔκτοτε δι' ἀναιδοῦς προπαγάνδας νὰ καλλιεργήσουν τὴν δημοσίαν γνώμην εἰς τε τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀμερικὴν ούτως, ὥστε νὰ μὴ ἀποκρούῃ τὴν παράλογον ἀξίωσιν τῶν Βουλγάρων, τῶν Πρώσσων αὐτῶν τῆς Ἀνατολῆς, δπως ἀσκῶσιν ἡγεμονίαν εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου.

Ἡ αὐτὴ δημοσία γνώμη ἐπέβαλε καὶ εἰς τὸν Βενιζέλον ἐπανειλημμένας ὑποχωρήσεις πρὸς τοὺς Βουλγάρους, αὶ δποῖα εὔτυχῶς δὲν ἐγένοντο δεκταί. Ὁ ἴδιος ἐν ὑπομνήματι πρὸς τὴν «Ἐλληνικὴν Ἐπιτροπὴν» τῆς διασκέψεως εἰρήνης τῶν Παρισίων (1919) ἀναγνωρίζει δι της διαλλακτικότης του εἰς οὐδὲν ὠφέλησε. Κατὰ τὸ παρατιθέμενον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀπόσπασμα (σ. 85) δ ἴδιος δ Βενιζέλος, ἐκ τῆς πείρας διδαχθείς, ἀναγνωρίζει δι της ἐπίδειξις συμπαθείας πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἀποτελεῖ νοσηρὸν αἰσθηματισμὸν καὶ μεγάλην ἀδικίαν. «Δὲν ἐπαυσα ἀλλοτε, γράφει, νὰ φαίνωμαι κατ' ἔξοχὴν διαλλακτικὸς πρὸς αὐτούς, ἐλπίζων δι της θὰ ἐπείθοντο νὰ συμμετάσχουν καλοπίστως εἰς Βαλκανικὴν συνομοσπονδίαν· τελικῶς δμως ἀντελήφθην δι της θὰ ἤτο π αρ α φ ρ ο σ υ ν η τὸ νὰ ἐλπίζεται δι της θὰ ἐδέχοντο εἰλικρινῶς πᾶν δι της δὲν θὰ τοὺς ἔδιδε τὴν ἡγεμονίαν, τὴν δποίαν ἐπιδιώκουν».

Τὰ προσκομιζόμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως σαφῆ καὶ ἀναντίρρητα διπλωματικὰ στοιχεῖα, εἰς τὰ δποῖα θὰ ἥδυναντο νὰ προστεθῶσι καὶ τὰ ἐν τῇ Βουλῇ «περὶ σπονδυλικῆς στήλης τῆς Ἐλλάδος» λεχθέντα, βεβαιοῦν ἀπολύτως τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ δποῖον βραδύτερον ἐκ πείρας πλέον κατέληξεν δ Βενιζέλος. Θὰ ἤτο παραφροσύνη νὰ πιστεύῃ τις δι της δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν πρὸς τοὺς Βουλγάρους.

Ἐρχόμεθα εἰς τοὺς Γιουγκοσλάβους. Ὁ συγγραφεὺς δροθότατα θέτει ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν μέρους (σ. 133) τὸν τίτλον τοῦ περὶ τῶν ἐλληνογιουγκοσλαβικῶν σχέσεων κεφαλαίου τοῦ Αὐστριακοῦ δημοσιολόγου Gilbert in der Maur «Die wahre Freundschaft war

es nicht=Δὲν ἐπρόκειτο περὶ πραγματικῆς φιλίας». Πράγματι ἀληθής καὶ εἰλικρινῆς φιλία μεταξὺ Γιουγκοσλαβίας καὶ Ἑλλάδος οὐδέποτε ὑπῆρξε. Τὸ γεγονός ἀποδεικνύουν τὰ ἄφθονα καὶ ἀδιαφιλονίκητα διπλωματικὰ στοιχεῖα, τὰ δποῖν προσκομίζει ὁ συγγραφεύς. ‘Η πρώτη ἐκδήλωσις τῶν ἀνθελληνικῶν αἰσθημάτων τῶν διοικούντων τὴν Σερβίαν εὐθὺς μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ Βουκουρεστίου ὑπῆρξε, πρᾶγμα τὸ δποῖον δὲν ἀναφέρει ὁ συγγραφεύς, ἡ πλήρης κατάργησις τῶν ἀνθούντων ἔλληνικῶν ἐκπαιδευτηρίων τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῶν ἄλλων ἔλληνικῶν κοινοτήτων, αἱ δποῖαι εἶχον περιέλθει εἰς τὴν Σερβίαν, πρᾶγμα τὸ δποῖον ὑπεχρέωσε πολλοὺς “Ἐλληνας τῆς περιοχῆς νὰ μεταναστεύσουν εἰς τὰ ἔλευθερα ἔλληνικὰ ἔδαφη.

Βραδύτερον κατὰ τὸν Α' παγκόσμιον πόλεμον ἡ μὴ συμμόρφωσις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς συμμαχικὰς ὑποχρεώσεις τῆς ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Πάσιτς νὰ λάβῃ σαφῶς ἀνθελληνικὴν στάσιν. Μετὰ τῆς Ἰταλίας διεξῆγε συνεννοήσεις πρὸς διανομὴν τῆς Ἀλβανίας εἰς βάρος, ἐννοεῖται, τῶν ἔθνων βλέψεων τῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ δὲ ὁ ἀντιβασιλεὺς καὶ ἡ σερβικὴ βουλὴ ἐφιλοξενεῖτο ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἔβυσσοδόμει μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Sarraił διὰ τὴν ἐγκατάστασιν σερβικῆς διοικήσεως ἐν αὐτῇ, πρᾶγμα τὸ δποῖον προουκάλεσε τὴν κατὰ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπανάστασιν καὶ τὸν ἔλληνικὸν διχασμόν, τοῦ δποίου τὰ ψυχικὰ ὑπολείμματα εἶναι ἀκόμη αἰσθητά.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὸν πόλεμον καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς μεγάλης Γιουγκοσλαβίας ἡ πολιτικὴ τοῦ Πάσιτς δὲν ἔπαισε νὰ στρέφεται κατὰ τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι διὰ τῆς Ἰταλικῆς βοηθείας θὰ ἥτο δυνατή, ὅπως λέγει ὁ συγγραφεύς, ἡ βαθμιαία καὶ κατὰ διαδοχικοὺς σταθμοὺς πραγμάτωσις τῶν παλαιῶν ἐπὶ τῆς Θεσσαλονίκης βλέψεων. ‘Ως ἀφορμὴ καὶ πρόφασις ἔχοησίμευε πάντοτε ἡ ἀπαίτησις τῆς διεξόδου εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τῆς Θεσσαλονίκης. “Οταν δὲ οἱ Βούλγαροι κατώρθωσαν διὰ τοῦ ἀτυχοῦς πρωτοκόλλου Πολίτου - Καλφώφ, τοῦ πανηγυρικῶς ἀπορριφθέντος ὑπὸ τῆς ἔλληνικῆς βουλῆς, νὰ ἀναγνωρισθῶσιν οἱ Σλαβόφωνοι τῆς Μακεδονίας ὡς βουλγαρικὴ μειονότης, οἱ Γιουγκοσλάβοι ἔζητησαν οὕτε δλίγον οὕτε πολὺ τὴν μεταβολὴν αὐτῶν εἰς σερβικὰς παροικίας γιουγκοσλαβικῆς ὑπηκοότητος, πυρῆνας διὰ μεταγενέστερον ἐντατικὸν ἐκ Γιουγκοσλαβίας ἀποικισμόν.

Κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον, καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἑλλὰς ἥγωνίζετο κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀξονος, οἱ κυβερνῶντες τότε τὴν Γιουγκοσλαβίαν δὲν ἔδιστασαν νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸ Τοιμερές μὲ τίμημα τὴν γερμανοϊταλικὴν ἀναγνώρισιν τῶν γιουγκοσλαβικῶν ἀξιώσεων ἐπὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁλίγας δύμας ἡμέρας βραδύτερον ἡ κυβέρνησις ἀνετράπη διὰ τῆς ἐξεγέρσεως τῆς 27ης Μαρτίου, ἥκολονθησεν ὁ βομβαρδισμὸς τοῦ Βελιγραδίου ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, ἡ διάλυσις τοῦ γιουγκοσλαβικοῦ στρατοῦ καὶ ἡ κατάληψις τῆς χώρας ὑπὸ τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων. Ἡ κατοχὴ ἔδη-

μιούργησε τὴν ἐθνικὴν ἀντίστασιν, ἡ δποία ἐν τέλει περιῆλθεν, ὡς γνωστόν, εἰς χεῖρας τῶν κομμουνιστῶν, ἔχόντων ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Τίτο. Ποῖαι ἦσαν αἱ ἀπέναντι τῆς Ἑλλάδος διαθέσεις τῆς μετὰ τὸν πόλεμον συσταθείσης «Ομοσπονδιακῆς λαϊκῆς δημοκρατίας τῆς Γιουγκοσλαβίας» ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν ἔκτην λαϊκὴν δημοκρατίαν, τὴν δημοκρατίαν τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὸ σχέδιον θὰ προσηρτάτο οὐ μόνον ἡ βουλγαρικὴ Μακεδονία τοῦ Πιλίν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλληνικὴ Μακεδονία τοῦ Αίγαίου μὲ τὴν Θεσσαλονίκην. Ἡ Δυτικὴ Θράκη παρεχωρεῖτο ὡς ἀντιστάθμισμα εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ βοήθεια, τὴν δποίαν παρέσχον οἱ Γιουγκοσλάβοι εἰς τὸν «Ἐλληνας κομμουνιστάς. Τὰ πράγματα ἐκθέτει ὁ συγγραφεὺς μὲ πολλὰς διδακτικὰς λεπτομερείας εἰς τὸ Ζ' κεφάλαιον, τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἐλληνογιουγκοσλαβικαὶ σχέσεις καὶ Μακεδονικόν», τὸ δποίον εἶναι καὶ τὸ ἐπικαιρότατον πάντων. Τὸ κεφάλαιον τελειώνει ὁ συγγραφεὺς μὲ τὴν ἔξης ὁρθοτάτην παρατήρησιν (σ. 220): «Διὰ τῆς συμβάσεως τῆς 5ης Οκτωβρίου 1954 ὁ στρατάρχης Τίτο παρηγήθη δριστικῶς κάθε ἀξιώσεως ἐπὶ τοῦ λιμένος τῆς Τεργέστης, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ δποίου ενδισκετο οὐχ ἡττον ἀξιόλογος Νοτιοσλαβικὸς (Ἴστριος) πληθυσμός. Καιρὸς εἶναι ἐπὶ τέλους νὰ ἐγκαταλείψῃ δριστικῶς καὶ τὴν τόσον παραλόγον καὶ ἀστήρικτον διεκδίκησιν ἐπὶ τῆς «Μακεδονίας τοῦ Αίγαίου».

Τὸ βιβλίον εἶναι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως διδακτικὸν καὶ ἀξιανάγνωστον, ἵδιως διὰ τὸ ἐπίκαιον τῶν γεγονότων, τὰ δποία ἔξιστορεῖ καὶ τὰ δποία ὑπὸ οὐδενὸς ἔξετέθησαν μετὰ τόσων λεπτομερειῶν καὶ σαφηνείας, κοι πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ὑφ' ὅλων τῶν Ἑλλήνων, δσοι ἐνδιαφέρονται διὰ τοὺς ἀγῶνας, τοὺς δποίους διεξάγει ἀκόμη ἡ 'Ἑλλάς. Εἰς ἐν μόνον σημεῖον διαφωνῶ πρὸς τὸν συγγραφέα. Εἰς τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ὁ ἐλληνικὸς λαὸς παρ' ὅλα δσα ὑπέστη καὶ ὑφίσταται ἐκ τῆς ἀδηφαγίας καὶ κακουργίας τῶν βορείων γειτόνων εἰς τὰς σκέψεις καὶ ἐνεργείας αὗτοῦ οὐδόλως ἔλαυνεται ὑπὸ τοῦ μίσους, τοῦ δποίου οὗτοι εἶναι ἀξιοί, χρησιμοποιεῖ τὸ τοῦ Σοφοκλέους «Οὕ τοι συνέχθειν, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔψυν». Ἀντὶ τούτου συμφωνοτέρα πρὸς τὰ ἔξιστορούμενα ἐν τῷ βιβλίῳ θὰ ᾧτο ἡ συμβουλὴ τοῦ 'Ἐπιχάρμου «Νᾶφε καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν. "Αρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν».

Πλουσία εἶναι καὶ ἡ ἐπιτασσομένη εἰς τὸ ἔργον βιβλιογραφία ἐλληνικῶν καὶ ἔνων βιβλίων. Νομίζω δμως ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθοῦν μερικὰ ἀκόμη, σχετικὰ πρὸς τὸ θέμα τοῦ βιβλίου, ἐλληνικά, δπως π.χ. τὰ βιβλία τοῦ 'Αθ. Χρυσοχόου διὰ τὰς κακουργίας τῶν Βουλγάρων κατὰ τὴν κατοχήν, ἡ ἔκθεσις, ἡ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῆς ἐκ καθηγητῶν τῶν δύο Πανεπιστημίων, 'Αθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀειμνήστου Δημ. Χόνδρου ἐπιτροπῆς ἔρευνης διὰ τὰς κακουργήματα τῶν Βουλγάρων ἐν 'Ανατολικῇ Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ κατὰ τὸν Β'. παγκόσμιον πόλεμον, τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Δυτικὴ Θράκη καὶ οἱ Βούλγαροι» βιβλιάριον τοῦ γράφοντος,

δημοσιευθὲν ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐθνικῶν Δημοσιευμάτων ὑπὸ τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, τοῦ ἰδίου «Τὰ βύραια ἐθνολογικὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ», «Βούλγαροι καὶ Σλάβοι εἰς τὴν ἐλληνικὴν Ἰστορίαν», «Θεσσαλονίκια μελετήματα» καὶ εἴ τι ἄλλο.

‘Η τυπογραφικὴ ἐμφάνισις τοῦ βιβλίου εἶναι πολὺ καλή, ὁ τυπογραφικὸς ὅμως διορθωτῆς φαίνεται ἀγνοῶν τὴν χρῆσιν τῆς βαρείας καὶ τῆς δέξιας.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Πέτρον Ἰ. Ἀγγελῆ, Νεστόριον, μία ἐθνικὴ ἐπαλξις τοῦ Γράμμου. Ἰστορία - μυθολογία - λαογραφία. Νεστόριον, Αὔγουστος 1959. 8ον σ. 59.

‘Ο συγγραφεὺς, διδάσκαλος ἐν Νεστορίῳ, προσεπάθησεν εἰς τὸ παρὸν βιβλίον νὰ δώσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ ὥραίου τούτου χωρίου τοῦ Γράμμου, τὸ δόποιον, μολονότι σλαβόφωνον, ὑπῆρξεν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας πρόδιμαχος τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων, συμμετασχόν ἐνεργῶς καὶ ἀξιεπαίνως εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου συμμοριτοπολέμου. Ἀξιόλογος εἶναι ἡ περιγραφὴ τοῦ χωρίου καὶ τῶν ἐκπαιδευτηρίων αὐτοῦ, εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν δοπίων πολλὰ συνεισφέρον οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου καὶ οἱ ἐν Ἀμερικῇ ἀπόδημοι. Ἀξιοσημείωτα καὶ ἀληθῆ φαίνονται ὅτι εἶναι δσα λέγονται περὶ τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ χωρίου ἐκ διαφόρων πέριξ χωρίων, ἀντιθέτως νεώτερα ἡμιλόγια πλάσματα εἶναι τὰ δσα λέγει ἡ τοπικὴ μυθολογία περὶ Ἀγαμέμνονος, Αἰγίσθου, Νέστορος, Ὁρέστου, Κάστορος, Ἡφαίστου, Κυκλώπων κλπ. Τὰ μυθεύματα ταῦτα εἶναι δυστυχῶς ἀγνωστον ὑπὸ τίνος ἐπλάσθησαν, πάντως εἶναι κατὰ τοῦτο ἀξιοσημείωτα, καθ' ὅσον ἀποτελοῦν τεκμήριον ὅτι ὑπῆρχον εἰς τὸ Νεστόριον ἀνθρώποι, γνωρίζοντες τὰ ὀνόματα τούλαχιστον τῶν ἡρώων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μυθολογίας, ἀνθρώποι οὓχι ἀμοιδοὶ ἐλληνικῆς μορφώσεως.

‘Αξιοσημείωτα ἐπίσης εἶναι δσα γράφει ὁ συγγραφεὺς διὰ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν τῶν κατόκων εἰς τὸν Μακεδονικὸν καὶ τοὺς κατόπιν ἀγῶνας τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὴν δοπίαν καὶ ἐπισήμως ἔξεφράσθησαν εἰς αὐτοὺς ἔπαινοι.

Εἰς τὸ περὶ λαογραφίας κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς συγκεντρώνει διαφόρους πληροφορίας, ἀναφερομένας εἰς τὴν λατρείαν, τὴν ξενιτείαν, τὰς οἰκογενειακὰς σχέσεις, τὸν γάμον καὶ τὴν κηδείαν. Αἱ πληροφορίαι εἶναι μᾶλλον σύντομοι καὶ πενιχραί, οὐδεμίαν δὲ διαφορὰν παρουσιάζουν πρὸς τὰ γενικῶς ἐν Ἑλλάδι κρατοῦντα.

‘Ακολουθεῖ πίνακες τῶν δωρητῶν καὶ εὑρεγετῶν τοῦ χωρίου, μεταξὺ τῶν δοπίων ἔξεχουσαν θέσιν κατέχει ὁ ἐν Ἀμερικῇ ἐγκατεστημένος Ζήσης Βασιλειάδης, ἀνὴρ φιλόπατρος, τοῦ δοπίου καὶ δημοσιεύονται διάφορα ἐπιτυχῆ πατριωτικὰ ποιήματα, ἀποπνέοντα τὸ ἀρωμα τῆς νοσταλγίας.

Πλὴν τούτων ὁ συγγραφεὺς ἐκ σημειώσεων καὶ ἐνθυμήσεων εἰς ἐκκλησιαστικὰ βιβλία καὶ ἄλλων πληροφοριῶν κατήριτε καταλόγους ἰερέων, διδασκάλων καὶ προυχόντων Νεστοριωτῶν.

'Ο ἀναγινώσκων τὸ βιβλίον θαυμάζει πράγματι τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὰ ἔντονα ἑλληνικὰ φρονήματα τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου. Εὐτυχῶς τελευταῖως ἡρισαν νὰ ἐκδίδωνται παρόμοια ἔργα καὶ δι' ἄλλα μακεδονικὰ χωρία, τὰ δποία δὲν ἔπαυσαν νὰ διεκδικοῦν οἱ ἀδηφάγοι γείτονες, οἱ ἴδιοποιηθέντες τελευταίως καὶ τὸ ἐνδοξὸν ὄνομα τῶν Μακεδόνων. Τὸ βιβλίον κοσμοῦσι ἐπιτυχεῖς εἰκόνες.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Σ τέργιον Ἄ θ. Τριανταφυλλίδη, 'Ιστορικά Βεύης (Νομὸν Φλωρίνης) κατὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα. Φλώρινα, 1958. 80ν σ. 54.

Τὸ φυλλάδιον εἶναι ἀνατύπωσις διαφόρων ἀρθρῶν, δημοσιευθέντων εἰς συνεχείας εἰς τὸ ἐν Φλωρίνῃ ἐκδιδόμενον περιοδικὸν «Ἀριστοτέλης» ὅπο τοῦ συγγραφέως, συνταξιούχου δημοδιδασκάλου, ἐκ τούτου δ' ἔξηγοῦνται αἱ παρατηρούμεναι ἐπαναλήψεις, εἰς τὰς δποίας συχνὰ προσκρούει ὁ ἀναγνώστης.

Τὰ ἀρθρα ἀφορῶσιν εἰς τὰ συμβάντα ἐν Βεύῃ κατὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα, ἥτο δ' εὐτυχῆς ἡ ἐμπνευσις τῆς συγκεντρώσεως αὐτῶν εἰς ἐν φυλλάδιον, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον γίνονται προσιτώτερα εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὴν ἴστορίαν τοῦ ἀγῶνος τούτου, εἰς τὸν δποῖον ὀφείλεται ἡ ἀπόκρουσις τῶν Βουλγάρων καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις κατόπιν τῆς Μακεδονίας μετὰ τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς πολέμους τοῦ 1912 καὶ 1913.

Χάριτες ὀφείλονται εἰς τὸν συγγραφέα διὰ τοὺς κόπους, εἰς τοὺς δποίους ἐπεβλήθη διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῆς ἴστορικῆς ὥλης καὶ τὴν ἀκριβῆ ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων. Ταῦτα ἀποδεικνύουν σαφῶς καὶ ἀναντιρρήτως ὅτι τὰ λεγόμενα περὶ τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας, ὅτι δὲν ἡρκεῖτο εἰς λόγους καὶ διανομάς χρημάτων, ἀλλ' ἐχρησιμοποίει καὶ τρομοκρατικὰ μέσα, ἐμπρησμοὺς οἰκιῶν καὶ ναῶν καὶ δολοφονίας τῶν ἐχόντων ἑλληνικὴν συνείδησιν χωρικῶν καὶ μάλιστα προκρίτων καὶ ἰερέων, δὲν εἶναι σχήματα λόγου, ἀλλὰ στηρίζονται εἰς ἔξηριβωμένα γεγονότα.

Αἱ κακουργίαι αὗται τῶν Βουλγάρων κομιτατῆδων ἥτο φυσικὸν νὰ ἔξεγειρωσι τοὺς Ἑλληνας εἰς ἄμυναν καὶ συχνὰ καὶ εἰς ἐκδικήσεις.

'Η ἀνάγνωσις τοῦ φυλλαδίου εἶναι ἴστορικῶς λίαν διδακτική, διότι τὰ διὰ τὴν Βεύην ἐκτιθέμενα ἀποτελοῦσι τὴν τυπικὴν εἰκόνα τῶν συμβανόντων τότε εἰς τὰς ἐπιμάχους μακεδονικὰς κοινότητας καὶ δὴ τὰς σλαβοφώνους.

Τὸ τεῦχος κοσμοῦσιν εἰκόνες τῶν μακεδονομάχων τῆς Βεύης.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Νικόλαον Γ. Φίστα, Τὸ Νυμφαῖον. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν Βλάχων. Θεσσαλονίκη 1962. Σύνδεσμος τῶν ἀπανταχοῦ Νυμφαιωτῶν «Ο Ἀγιος Νικόλαος». 8ον σ. 61.

Τὸ φυλλάδιον εἶναι προϊὸν πλημμυρούσης ἀγάπης τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν ὁδοιάν δρεινὴν πατρίδα του καὶ ζωηροῦ Ἑλληνικοῦ πατριωτισμοῦ. Τὸ φυλλάδιον διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ὅν τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Π ε π ρ α γ μ ἐ ν α» εἶναι κυρίως λόγος τοῦ συγγραφέως, ἀντιπροσέδρου τοῦ «Συνδέσμου τῶν ἀπανταχοῦ Νυμφαιωτῶν», ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς ἴδρυσεως αὐτοῦ, τὸ δὲ δεύτερον, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀναμνήσεις», περιλαμβάνει ποικίλας σκέψεις καὶ πληροφορίας, σχετικὰς πρὸς τὸ χωρίον καὶ τὸν κατοίκους του. Ἐκ τῶν τίτλων εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν πρόκειται περὶ συστηματικῆς μελέτης διὰ τὸ χωρίον καὶ τὸν Βλάχον, ἀλλὰ περὶ ἐκφράσεως ἐντυπώσεων, ἀναμνήσεων καὶ συναισθημάτων τοῦ συγγραφέως. Ἐν τούτοις μεταξὺ αὐτῶν ἐγκατασπείρονται καὶ διάφοροι ἐνδιαφέρουσαι πληροφορίαι, αἱ δποῖαι θὰ ἡδύναντο νὰ εἶναι χρήσιμοι διὰ μίαν συστηματικωτέραν μελέτην. Ἐκ τούτων ἀναφέρομεν δείγματος χάριν τὰς κατωτέρω.

‘Ως πρὸς τὸ κατὰ παράδοσιν ὄνομα τοῦ χωρίου «Νέβεσκα» ὁ συγγραφεὺς ἀποκρούων παλαιοτέρας ἐτυμολογίας δέχεται ὅτι τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ νιάο (=χιλὸν) καὶ σημαίνει τόπον χιονοσκεπῆ ἢ πρὸς τινα ἄλλην λέξιν, σημαίνονταν «ἀθέατος». ‘Ως πρὸς τὸν χρόνον τῆς κτίσεως αὐτοῦ οὐδεμία κατὰ τὸν συγγραφέα ὑπάρχει ἔγγραφος μαρτυρία. Πάντως κατὰ τὸ 1670 τὸ χωρίον ὑπῆρχε, ἐφ’ ὅσον εἰς αὐτὸν κατέφυγον πρόσφυγες ἐκ Νικολίτσας, Μοσχοπόλεως κτλ. Τὸ χωρίον ἀρχικῶς ἔκειτο εἰς τὸ πεδινὸν Ζάζαρι, ἔνεκα ὅμως τῶν τουρκαλβανικῶν ἐπιδρομῶν καὶ δημόσεων αἱ κάτοικοι ἥναγκάσθησαν νὰ μετοικήσουν εἰς τὰ δρεινά.

Τὸ χωρίον κατοικεῖται ὑπὸ Βλάχων, περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ὅποίων ὁ συγγραφεὺς δέχεται τὰν γνώμην τοῦ ἐκ Πισοδερίου Σωκράτους Λιάκου ἀπορρίπτων τὰς γνώμας τοῦ Κεραμοπούλλου, Δασκαλάκη, Βέη κτλ. Ποία ὅμως ἡ γνώμη αὕτη δὲν λέγεται ὅητῶς. Ἐκ τῶν λεγομένων κατωτέρω (σ. 24) ὑπὸ τοῦ συγγραφέως φαίνεται οὗτος πιστεύων ὅτι οἱ Βλάχοι ἥσαν γνήσιοι Δωριεῖς Μακεδόνες, οἱ δποῖοι κατοικοῦντες εἰς τὰς δρεινὰς διαβάσεις ἥλθον εἰς στενὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν Ρωμαίους φρουρούς, παρὰ τῶν ὅποίων παρέλαβον τὴν γλῶσσαν. Νομίζω ὅτι τὰ πράγματα ἔξειλίχθησαν διαφορετικά. Ὁ γλωσσικὸς ἐκρωματισμὸς τῶν Μακεδόνων δφείλεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν εἰς τὸν ὁμαϊκὸν στρατόν, δπως εἰς τὸ αὐτὸν γεγονός δφείλεται καὶ ὁ γλωσσικὸς ἐκρωματισμὸς τῶν Γαλατῶν, τῶν Ἰσπανῶν κ.τ.λ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπῆρχε Μακεδονικὴ λεγεών, ἐγκατεστημένη παρὰ τὸν Δούναβιν. Αὕτη διὰ νὰ ὀνομάζεται Μακεδονική, ἀπετελεῖτο προφανῶς ἀπὸ Μακεδόνας, καὶ κυρίως δρεινούς, οἱ δποῖοι ἔνεκα τοῦ ἀγόνου τοῦ ἐδάφους αὐτῶν ἐδέχοντο προθύμως νὰ καταταγοῦν εἰς τὰς ὁμαϊκὰς λεγεῶνας, δπου

ΗΜΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας ή ἀρίθμησις τῶν τυπογραφικῶν φύλλων ἀπὸ τοῦ φύλλου 33, ὡς καὶ ἡ ἀρίθμησις τῶν σελίδων ἀπὸ τῆς σελίδος 528, ἐτυπώθη ἡμαρτημένη κατὰ 16 σελίδας χωρίς νὰ ὑπάρχῃ χάσμα ἐν τῷ κειμένῳ.

“Οπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν τίτλον, πρόκειται περὶ ἐπιστολῆς τοῦ ἀειμνήστου Ἰωνος Δραγούμη πρὸς τινα ἐν Παρισίοις διαμένοντα Ἐλληνα φίλον του, τὴν δποίαν μετέφρασε καὶ ἔξεδωκεν δ ἀδελφός του Φίλιππος Δραγούμης εἰς τὰ «Σερραϊκὰ Χρονικά», ἐκ τῶν δποίων ἀνάτυπον εἶναι τὸ φυλλάδιον. Τὴν ἐπιστολὴν κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ μεταφραστοῦ ἔγραψεν δ Ἰ. Δραγούμης ἐν Σέρραις, δπον ἀνεπλήρωντε τὸν ἀπουσιάζοντα Ἐλληνα πρόξενον. Η ἐπιστολὴ εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα, διότι δ γράψας αὐτήν, λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ ἐν ἐπεισόδιον ἐπιδρομῆς κομιτατήδων εἰς τὸ παρὰ τὴν Μονὴν τοῦ Προδρόμου χωρίον Λάκος, ἐκθέτει τὰς ἀντιλήψεις του ἐπὶ τῶν βουλγαρικῶν μεθόδων, διὰ τῶν δποίων οὗτοι προσεπάθουν νὰ ἔξαπατήσουν τὴν δημοσίαν εὑρωπαϊκὴν γνώμην ὡς πρὸς τὸν σκοποὺς τῶν ἐνεργειῶν των, αἱ δποῖαι λόγῳ μὲν παρουσιάζοντο ὡς ἀπελευθερωτικαὶ ἀπὸ τῶν Τούρκων, πράγματι δὲ ἐστρέφοντο κυρίως κατὰ τῶν Ἐλλήνων μὲ ἀπώτερον σκοπὸν τὴν κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης καὶ τὴν κάθοδον εἰς τὸ Αἴγαιον.

Ο πρὸς δὸν ἀπευθύνεται ἡ ἐπιστολὴ φαίνεται ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν βουλγαρικὴν προπαγάνδαν, δτι οἱ Βούλγαροι ἀγωνίζονται κατὰ τῶν Τούρκων ὡς ἀπελευθερωταί. Ο Ἰων ἀπαντᾷ πολὺ σωστὰ καὶ ἐπιγραμματικά (σ. 13) «Γιὰ τὴν ὥρα ἐ π α ν ἀ σ τ α σ η ὑπάρχει μονάχα σὲ μερικὲς ἐφημερίδες ἀγγλικές, γαλλικές, ὁσικές καὶ βουλγάρικες». Οσον ἀφορᾶ εἰς τὸν σλαβοφώνους χωρικοὺς παρατηρεῖ δρθῶς δτι «δὲν σκέπτονται οὔτε τὴν ἐθνικότητά τους οὔτε τὰ δικαιώματα τοῦ ἐ λ ε ὑ θ ε ρ ο ν π ο λ ι τ η, ποὺ ἀγνοοῦν δλότελα... εἶναι μονάχα ἀ ι θ μ ο ι, ποὺ τὰ κομιτάτα τοὺς ἐκμεταλλεύονται καὶ τὸν ἐπιβάλλονται μὲ τὴ βία». Πολὺ δραΐα εἶναι δσα παρατηρεῖ διὰ τὴν οὐδετερότητα τῶν Ἐλλήνων εἰς τὸν ἀγῶνα: «Η αὐστηρὴ οὐδετερότητα, ποὺ προτείνεις, δὲν εἶναι καθόλου δυνατή, ἀφοῦ ζοῦμε στὴ Μακεδονία καὶ ὑποφέρουμε ἀπὸ τὸν εὐγενικοὺς Βουλγάρους ἐλευθερωτές, δσο κι' ἀπὸ τὸν μὴ εὐγενικὸν Ὅθωμανοὺς καταπιεστὲς κ' ἡ ζωὴ μας κάθεται εὐγενικὰ ἀνάμεσα στ' ἀμόρνι καὶ τὸ σφυρί». Εν γένει ἡ ἐπιστολὴ ἀποτελεῖ ἴστορικὸν στοιχεῖον διὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα ἀξιανάγνωστον, διότι μ' ἐπιγραμματικὸν πολλάκις τρόπον θέτει τὰ πράγματα, τὰ δποῖα ἔξακολουθοῦν καὶ σημειούν νὰ εἶναι τὰ ἵδια μὲ τὸν διαδόχον τῶν Βουλγάρων Μακεδόνας, χάριτες δ' ὀφείλονται εἰς τὸν μεταφραστὴν διά τε τὴν μετάφρασιν καὶ τὴν δημοσίευσίν της.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Αρχείον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Π α ν α γι ω τ ο ν Λ α γ κ λ ḥ. I. Σημειώσεις καὶ δδγίαι Λημοσθένους Φλωριᾶ. Ἐκδοσις κειμένου ὑπὸ Β. Λαούρδα. Εἰσαγωγὴ καὶ σημειώσεις ὑπὸ Πέτρου Θ. Πέννα. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Δ' τόμου τῶν «Σερραϊκῶν Χρονικῶν». Ἀθῆναι, 1961. 8ον σ. 52.

Ἐκ τοῦ ἀφείσιν τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αζ-

μιν τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἐδημοσιεύθησαν ἥδη εἰς τὸν Γ' τόμον τῶν Σερραϊκῶν Χρονικῶν ἔγγραφα τοῦ 1906 καὶ 1907 τοῦ ἐν Σέρραις προξένου Σακτούρη, ἀφορῶντα εἰς τὸν Ἀγῶνα ἐν τῇ περιοχῇ Σερρῶν. Παρὸ τῷ προξένῳ τούτῳ ὑπηρέτησεν ὡς γραμματεὺς δὲ ἐξ Ἰθάκης καταγόμενος ἀνθυπολοχαγὸς Δημοσθένης Φλωριᾶς μὲ τὸ ψευδώνυμον Νούτσιος ἀπὸ τοῦ 1906 μέχρι τοῦ 1908 διὰ τὴν ὁργάνωσιν τῆς ἐθνικῆς κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀμύνης. Τούτου χειρόγραφοι σημειώσεις, προωρισμέναι διὰ τὸν διάδοχον αὐτοῦ Βασίλειον Καψαπέλην, τὸν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Καψιμάνην, πρὸς κατατόπισιν αὐτοῦ εἰς τὰ τῆς ὁργανώσεως τοῦ ἄγῶνος ἐν τῇ ἀνωτέρῳ περιοχῇ, εὑρέθησαν εἰς τὸ ἀποκείμενον εἰς τὸ Ἱδρυμα Ἀρχείον Δαγκλῆ, τὰς διοίας καὶ δημοσιεύουν οἵ κ.α. Β. Λαούρδας καὶ Π. Πέννας.

Αἱ σημειώσεις περιέχουν πολλὰς ἐνδιαφερούσας πληροφορίας, αἱ δοποὶ παρέχουν σαφῆ καὶ ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ὅλης καταστάσεως ἐν τῇ περιοχῇ καὶ δὴ τῆς ἐθνολογικῆς. Ὁ Φλωριᾶς δὲν διστάζει νὰ σημειώσῃ ὅτι εἰς τὰς περιοχὰς Ραζλοκίου καὶ Πετριτσίου, πλὴν τῆς ἐλληνικωτάτης πόλεως Μελενίκου, ἡ ὑπαίθρος κατῳκεῖτο ὑπὸ βουλγαροφάνων, οἱ δοποὶ κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχον προσχωρήσει εἰς τὸ σχίσμα, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐλληνικὴ ὁργάνωσις ἦναγκάζετο νὰ συνεργάζεται μετὰ Τούρκων ἔγχωρίων διπλαρχηγῶν, εἰς τοὺς δοποίους ἐπίσης ἀπήρεσκεν ἡ διαγωγὴ καὶ ἡ ἐπικράτησις τῶν κομιτατέζηδων. Ἐπίσης σημειώνει καὶ τὰ εἰς νοτιωτέρας περιοχὰς ἀπαντῶντα βουλγαρόφωνα χωρία καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς πρόσκτορας τῶν κομιτατέζηδων, τῶν δοποίων τὴν ἐξόντωσιν συνιστᾶ. Δίδει πληροφορίας περὶ τῆς διαιρέσεως τῆς περιοχῆς εἰς ἀρχηγεῖα, διμιλεῖ περὶ ἔγχωρίων ἐθελοντῶν καὶ τοπικῶν ἐπιτροπῶν, αἱ δοποὶ εἶχον καὶ τὸ δικαίωμα νὰ λύουν τὰς μεταξὺ τῶν χωρικῶν διαφοράς, περὶ τῶν διδασκάλων καὶ τοῦ ἐθνικοῦ των ἔργου, ἀπαριθμεῖ τὰ διάφορα σώματα καὶ δίδει πληροφορίας περὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν. Ἀπαριθμεῖ ἐπίσης τὰ χωρία κατὰ περιοχὰς σημειώνων ἀν εἴναι ἐλληνόφωνα ἢ βουλγαρόφωνα. Ἡ ἀπαριθμησις αὗτη εἴναι λίαν διδακτικὴ διὰ τὴν ἐθνολογικὴν κατάστασιν τοῦ σιντζακίου. Τὰ ἀναγραφόμενα χωρία ἀνέρχονται ἐν συνόλῳ εἰς 110, ἐκ τῶν δοποίων τὰ 80 εἴναι ἐλληνόφωνα. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναγράφονται καὶ αἱ πόλεις Σέρραι, Μελένικον καὶ Δεμίρ Χισσάρ, δὲν περιλαμβάνονται δῆλα τὰ ἐλληνόφωνα χωρία τοῦ Παγγαίου. Τὰ ὑπόλοιπα 30 σημειοῦνται ὡς βουλγαρόφωνα, ἐκ τῶν δοποίων τὰ 21 ἀνήκουν εἰς τὴν περιοχὴν Σερρῶν καὶ Δεμίρ - Χισάρ, τὰ δὲ 9 εἰς τὴν ὑπὸ βουλγαρικὴν σήμερον κατοχὴν περιοχὴν τοῦ Πετριτσίου.

Οἱ συγγραφεὺς εἰς τὰς σημειώσεις του περιλαμβάνει καὶ κρίσεις περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν Σερραϊκῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων χωρικῶν ἐναντὶ τῆς ὁργάνωσεως, αἱ δοποὶ δὲν εἴναι πάντοτε εὐμενεῖς, ἐνέχουν δὲ ἐνίστε καὶ ὑπερβολήν. Ἡ ὑπερβολὴ διφείλεται πιθανῶς εἰς τὸν ἐνθουσιώδη χαρακτῆρα τοῦ νεαροῦ τότε ἀνθυπολοχαγοῦ, δὲ δοποῖς ἐν τῷ διμολογουμένῳ ἐνθουσιασμῷ

του διὰ τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, δυσκόλως ἥδυνατο νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἐπιφυλακτικότητα ἐνίστε τῶν ἐντοπίων, οἱ δῆμοιοι ὑπέκειντο εἰς τὰς κυρώσεις τῆς τουρκικῆς ἔξουσίας.

'Ο Φλωριᾶς ὄντως ὑπῆρξεν εἰς τῶν δραστηριωτέρων, ἀν μὴ ὁ δραστηριώτατος, τῶν ὀργανωτῶν τοῦ Ἀγῶνος εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Σερρῶν, αἱ δὲ δημοσιεύμεναι σημειώσεις του ἀποτελοῦσι πολύτιμον στοιχεῖον διὰ τὴν ἴστορίαν τοῦ ἀγῶνος τούτου.

'Ο ἔτεος τῶν ἐκδοτῶν, ὁ Π. Πέννας, προέταξε διαφωτιστικὴν εἰσαγωγὴν, ἐπέταξε δὲ καὶ σημειώσεις περὶ τῶν μνημονευομένων προσώπων. Πίνακες προσώπων καὶ τοπωνυμίων κλείσουν τὴν ὁραίαν καὶ χρησιμωτάτην ἔκδοσιν.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Χρυσοστόμος Καλαφάτη, μητροπολίτης Δράσας, 'Εκθέσεις περὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος. 1903 - 1907. Ἐπιμελείᾳ Βασιλείου Λαούρδα. Πρόλογος Στύλπωνος Π. Κυριακίδου. Θεσσαλονίκη 1960. [Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. "Ιδρυμα μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, 38]. 8ον σ. 95, μετ' εἰκόνων.

Μετὰ τὸν μητροπολίτην Καστορίας Γερμανὸν Καραβαγγέλην, ὁ δῆμος ὑπῆρξεν ὁ πρωτεργάτης τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, κυριώτατος ἀγωνιστῆς εἰς τὴν πολυπαθῆ Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν ὑπῆρξεν δυμολογουμένως δημοτοπολίτης Δράμας Χρυσόστομος δημοτοπολίτης Καλαφάτης, τοῦ δῆμού την ἐθνικὴν δρᾶσιν μαρτυρεῖ ἡ ἐπίμονος ἀπαίτησις τῶν Βουλγάρων, ὑποστηριζομένων ὑπὸ τῶν ἐν Δράμᾳ Ἀγγλῶν μεταρρυθμιστῶν καὶ τῶν τοπικῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, περὶ ἀπομακρύνσεως αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐπαρχίας. Καὶ δὲ μὲν Γερμανὸς ηὔτυχησε νὰ ἐπιζήσῃ, διὰ νὰ μᾶς ἀφηγηθῇ δὲ τὸν εὐκαριότατον ταύτην, διὰ τοῦτο τὰ περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ στοιχεῖα πρέπει νὰ ἀναζητηθῶσιν εἰς τὰς πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον κυρίως ἐκθέσεις του, εἰς ἐπιστολὰς πρὸς διαφόρους, εἰς σύγχρονα πρὸς τὰ γεγονότα δημοσιεύματα καὶ εἰς διάφορα ἄλλα σχετικὰ πρὸς τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ἔγγραφα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι περὶ τῆς δράσεως τοῦ Χρυσόστομου ἀρκετὰ ἔγγραφησαν, τὰ δῆμοια καὶ ἀναφέρει δὲ ἐκδότης τοῦ παρόντος βιβλίου, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἔχαντο λοῦσι τὸ θέμα.

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα συνεκέντρωσε μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ὁ ἐκδότης, διὰ νὰ καταστῶσι προσιτὰ εἰς τοὺς ἀσχολούμενους περὶ τὴν ἴστορίαν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος καὶ εἰς τὸ σημερινὸν φιλομαθὲς κοινόν. 'Ως παρατηρεῖ δὲ δὲ τὸν δῆμος, ἡ συγκέντρωσις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ πλήρης, διότι ἀναιριθέτως θὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἀγνωστα, ὑποκείμενα εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ

Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὡς καὶ τὸν Ὅμιλον τῶν Ἑξωτερικῶν. Ἀλλὰ καὶ μόνα τὰ δημοσιευόμενα εἶναι ἀρκετά, διὰ νὰ δώσουν εἰκόνα τῆς ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Μητροπόλεως Δράμας καταστάσεως καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἐθνικῆς δράσεως τοῦ ἐνθουσιώδους μητροπολίτου. Ἰδιαίτερως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ μαρτυρία αὐτοῦ περὶ ἀσυγκρίτου ὑπεροχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ, ὡς καὶ ἡ γνώμη του περὶ τῆς γλώσσης τῶν σλαβοφώνων, τὴν δύοις χαρακτηρίζει, δπως καὶ ὁ Gustav Meyert, ὡς «κράμα ἄμορφον καὶ ἀκατασκεύαστον γλώσσης σλαβικῆς καὶ ἐλληνικῆς».

Τῆς ἐκδόσεως τῶν κειμένων δὲ ἐκδότης προτάσσει ἀξιανάγνωστον εἰσαγωγήν, εἰς τὴν δύοις μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας ἀνιχνεύει καὶ τονίζει τὰ ἐκ τῆς συγκεντρωθείσης ὅλης προκύπτοντα ἴστορικὰ διὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα στοιχεῖα. Τὸ δόλον ἔργον ἀποτελεῖ συμβολὴν ἀξιόλογον εἰς τὴν ἴστορίαν τοῦ Ἀγῶνος, εἰς τὸν δρόποιον δημοφιλεῖται ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Μακεδονίας.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Β α σι λείον Λ α ο ύροδα, Ἡ Μητρόπολις Νευροκοπίου 1900 - 1907. Ἐκθέσεις τῶν μητροπολιτῶν Νικοδήμου καὶ Θεοδωρήτου. Ἐπιμελεία—. Θεσσαλονίκη 1901. [Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἰδρυμα μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἀρ. 46]. 80ν σ. XXII + 294 μετὰ πινάκων καὶ εἰκόνων.

Εἰς τὰ Μακεδονικὰ (τόμ. B' σ. 414 κ.ε.) ἐδημοσιεύθησαν «Ἴστορικὰ πληροφορίαι», σχετικὰ πρὸς τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα εἰς τὴν περιοχὴν Νευροκοπίου, συγγραφεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου μητροπολίτου Θεοδωρήτου. Αἱ πληροφορίαι αὗται προέρχονται ἐκ κώδικος τῆς Μητροπόλεως, διόποιος μετὰ τοῦ ἀλλού ἀρχείου αὐτῆς περιηλθεν εἰς τὴν Ἐταιρείαν Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀρχεῖον περιλαμβάνει καὶ ἄλλην ὅλην, πολύτιμον διὰ τὴν ἴστοριαν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος εἰς τὴν ἀπόκεντρον ταύτην περιοχήν, ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Ἰδρύματος εἰς τὸν γενικὸν γραμματέα αὐτοῦ Βασίλειον Λαούδαν ἡ ἐπιλογὴ καὶ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς. Τὴν ἐπιλογὴν ἔκαμεν οὗτος βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ γραμματέως τοῦ Ἰδρύματος ὑφηγητοῦ Κ. Βαβούσκου.

Τὸ βιβλίον πλὴν τῶν προλόγων καὶ τῆς εἰσαγωγῆς περιλαμβάνει τρία μέρη. Εἰς τὸ A') δημοσιεύονται αἱ ἐκθέσεις τοῦ μητροπολίτου Νικοδήμου, εἰς τὸ B') αἱ ἐκθέσεις τοῦ μητροπολίτου Θεοδωρήτου καὶ εἰς τὸ Γ') πατριαρχικὰ ἔγγραφα πρὸς τὸν Νικόδημον. Πλὴν τούτων δὲ ἐκδότης ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ προσθέσῃ καὶ Παράρτημα, εἰς τὸ δρόποιον περιέλαβε A') σχετικὰ πρὸς τὰ γεγονότα καὶ τὸ Νευροκόπιον ἐν γένει δημοσιεύματα τῶν τότε ἐφημερίδων, B') ἀφηγήσεις ἐπιζώντων αὐτοπτῶν μαρτύρων τῶν βουλγαρικῶν ὥμιτητων εἰς τὸ Ζίρνοβιν, τὰς δύοις περισυνέλεξεν δὲ ἵδιος

μεταβάς ἐπὶ τόπου, Γ') περιγραφὴν λεπτομερῆ τῶν κωδίκων τῆς Μητροπόλεως καὶ Δ') περιγραφὴν τεσσάρων ναῶν τῆς Τουρκοκρατίας εἰς τὴν περιοχὴν Νευφοκοπίου, συνταχθεῖσαν ὑπὸ τῆς κ. Λουΐζας Συνδίκα· Λαούδα, ἥ δποίᾳ ἐπεσκέφθη αὐτοὺς μετὰ τοῦ συζύγου της καὶ τοὺς ἐμελέτησεν ἐπιτοπίως. Τὸ βιβλίον κοσμοῦσιν ἐνδιαφέρουσαι ὁραῖαι εἰκόνες τῶν τε ναῶν καὶ τῆς περιοχῆς.

Διὰ τῆς δημοσιευμένης ταύτης ὅλης, τῆς τε ἀρχειακῆς καὶ τῆς ἄλλης, δὲ ἐκδότης παρέχει πλήρη εἰκόνα τῆς ἀκριτικῆς ταύτης περιοχῆς καὶ τῶν ἔθνικῶν ἀγώνων, οἵ δποῖοι διεξῆχθησαν ἐν αὐτῇ καὶ οἵ δποῖοι ἀπέδειξαν τὴν προσήλωσιν τῶν κατοίκων αὐτῆς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ἴδεωδη παρ' ὅλην τὴν βουλγαρικὴν τρομοκρατίαν.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Π αύλον Γύπαρη, 'Ο καθρέπτης τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος 1903 - 1909. Ἀθῆναι 1962. 80ν σ. 336, μετὰ πολλῶν πινάκων καὶ εἰκόνων ἀγωνιστῶν.

'Ο συγγραφεὺς εἶναι πολὺ γνωστὸς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κοινὸν ὡς φιλόπατρος ἀγωνιστῆς. Τὴν ἀγωνιστικὴν αὐτοῦ σταδιοδομίαν ἡρχισεν ἀπὸ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος, ἔλαβε δὲ μέρος εἰς δὲ λους τοὺς μετέπειτα ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνας καὶ πολέμους, εἰς τὴν Σάμον, τὴν Ἡπειρον, τοὺς πολέμους τοῦ 1912 - 1913, καὶ κατόπιν εἰς τοὺς παγκοσμίους, τὰ Δαρδανέλλια, τὴν Γαλλίαν, τὴν Μακεδονίαν καὶ τελευταῖον τὴν Κρήτην κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Γερμανῶν κατὰ τὸ 1941.

Πλὴν ὅμως τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς δὲ συγγραφεὺς ἔχει ἔμφυτον καὶ τὴν στιχουργικὴν δεξιότητα τῶν Κρητῶν στιχουργῶν, ἥ δποίᾳ καὶ τὸν ὕθησε πολλὰ ἐκ τῶν ἴστορικῶν γεγονότων, εἰς τὰ ὅποια ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος, νὰ ἐκθέσῃ εἰς δόμοιο καταλήκτους στίχους, ἐκ τῶν δποίων ἄλλοι μὲν ἐδημοσιεύθησαν, ἄλλοι δὲ μένουν εἰσέτι ἀδημοσίευτοι. 'Ἐν τῶν γεγονότων τούτων, τὸ δποῖον συνδέεται μὲ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν τοῦ συγγραφέως, ὑπῆρξε καὶ δ Μακεδονικὸς Ἀγών, τὸν δποῖον ἀνέλαβε νὰ περιγράψῃ εἰς τὸ παρόν στιχούργημα.

'Ο συγγραφεὺς εἰς τὸν βραχὺν πρόλογόν του γράφει μετὰ πολλῆς μετριοφροσύνης δτὶ «τὸ βιβλίον του δὲν διαλαμβάνει ὑπὸ τὸν τίτλον του οὔτε ἔξαντλει τὸ θέμα τῆς μεγαλειώδους Μακεδονικῆς ἐποποίεας, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς δσα πρόσωπα, γεγονότα καὶ πράγματα ἐγνώρισε, ἀντελήφθη καὶ ἔζησε ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς του δ ἵδιος, εἴτε ὡς αὐτόπτης μάρτυς εἴτε μετασχὼν αὐτῶν», εύχεται δὲ «δπως ἄλλοι πλατύτερα καὶ γενικώτερα διεξερχόμενοι τὸ νευραλγικὸν αὐτὸν κεφάλαιον τῆς Νεο - Ἐλληνικῆς Ἰστορίας, συμπληρώσουν δεόντως τὴν πενιχράν του προσωπικὴν εἰσφοράν.»

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν μετριόφρονα δήλωσιν τοῦ συγγραφέως τὸ βι-

βλίον ἀποτελεῖ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἴστορίαν τοῦ ἀγῶνος, διότι παρὰ τὴν δήλωσιν αὐτοῦ, ὅτι περιορίζεται εἰς ὅσα δὲ ἔδιος ἔζησε, παρέχει πολυαριθμούς καὶ πολυτίμους, ἀγνώστους δὲ ἀλλαχόθεν, πληροφορίας, τὰς δοπίας δὲ συγγραφεύς, δπως λέγει δὲ ἔδιος, συνέλεξε πανταχόθεν, ὅθεν ἡδύνατο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἔργον ὑπερβαίνει τὰ πλαίσια τῶν προσωπικῶν ἀπομνημονευμάτων καὶ ἀποβαίνει σύντομος ἴστορία τοῦ ὅλου Ἀγῶνος μὲν ἐγκατεσπαρμένας ποικίλας περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων συνοπτικὰς πληροφορίας, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι πολλάκις ὑπερισχύει τὸ ποιητικὸν στοιχεῖον τοῦ καθαρῶς ἴστορικοῦ.

'Ο συγγραφεὺς ἀρχίζει ἀπὸ τὴν βουλγαρικὴν προπαγάνδαν καὶ τὴν ἐμφάνισιν τῶν κομιτατῆδων, μὲ τὴν συνοδεύουσαν αὐτοὺς τρομοκρατίαν. 'Ἐκθέτει τὰ κατὰ τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν καὶ σημειώνει τὸ ἄδοξον τέλος τῆς περιβοήτου βουλγαρικῆς ψευδεπαστάσεως. 'Ἐξιστορεῖ κατόπιν, πάντοτε συνοπτικῶς, τὰ κατὰ τὸν Παῦλον Μελάν καὶ τὸν θάνατόν του, τὸν ὅποιον ἥκολονύμησεν ἐπὶ τέλους ἡ Ἑλληνικὴ ἀφύπνισις καὶ ἡ ἐμφάνισις τῶν διαφόρων ἀγωνιστῶν εἰς τὰ Μακεδονικὰ ὅρη, ἵδια τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Τὸ 1904 λαμβάνει δὲ ἔδιος μέρος ὑπὸ τὸν Κατεχάκην εἰς τὴν μάχην τοῦ Ζέλενιτς, ἐξιστορεῖ τὰ κατὰ τὴν Ζαγορίτσανην καὶ κατόπιν ἀφήνων τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν μεταβαίνει εἰς τὴν Ἀνατολικήν, ἐξιστορεῖ διὰ βραχέων τὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν τοπικῶν ἐπιτροπῶν εἰς τὰ χωρία, ἀναφέρων καὶ τὰ δύναματα τῶν ἀποτελεσάντων αὐτάς. 'Ἐπανέρχεται κατόπιν εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν καὶ ἐξιστορεῖ διαφόρους μάχας, ἵδιως πρὸς τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, εἰς τὰς δοπίας ἔλαβε μέρος καὶ δὲ ἔδιος, τραυματισθεὶς ἐπανειλημμένως. Αἱ μάχαι αὗται δεικνύουν τὸ ψευδές τῆς κατηγορίας, ὅτι τὰ Ἑλληνικὰ σώματα συνειργάσθησαν μὲ τοὺς Τούρκους, ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ Βούλγαροι ὑπῆρχαν πάντοτε οἱ καταδόται πρὸς τοὺς Τούρκους τῶν Ἑλλήνων. Αἱ περισσότεραι ἀπώλειαι τῶν Ἑλληνικῶν σωμάτων ὠφείλοντο εἰς συμπλοκὰς μὲ τουρκικὰ στρατεύματα, διότι οἱ Βούλγαροι ἀπέφευγον νὰ συμπλακοῦν μὲ τοὺς Ἑλληνας.

Διορισθεὶς ἀρχηγός, ἔδρασε κυρίως εἰς τὰ Κορέστια. Κατελθὼν δέ εἰς τὰς Ἀθήνας πρὸς θεραπείαν, ἐπισκέπτεται τὸν Καλαποθάκην καὶ δίδει διαφόρους πληροφορίας, ἀτελεῖς ὅμως, περὶ τῆς διενέξεως τοῦ Κομιτάτου πρὸς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ ἀγωνιστάς, καὶ ἵδια τὸν Βάρδαν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτοῦ. Στρατολογήσας ἐν Κορήτῃ νέους ἀγωνιστάς καὶ ἐφοδιασθείς, ἐπανέρχεται εἰς Μακεδονίαν, ὅπου λαμβάνει μέρος εἰς πολλὰς μάχας. 'Αφηγεῖται παρεμπιπτόντως τὰ τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν Λίμνην τῶν Γιαννιτσῶν, διμιλεῖ διὰ τὸ κίνημα τῶν Νεοτούρκων καὶ τὰς ψευδεῖς τούτων ἐπαγγείλας, ἐν τέλει δὲ παραθέτει στίχους ἐπαινετικοὺς διένα ἔκαστον τῶν σπουδαιοτέρων ἀγωνιστῶν καὶ διαφόρους ὀνομαστικοὺς πίνακας τῶν φονευθέντων, ὃς καὶ τῶν κριθέντων ὃς διαπρεψάντων ἀγωνιστῶν, πολλῶν τῶν δ-

ποίων δημοσιεύονται καὶ αἱ εἰκόνες. Διὰ τῶν πληροφοριῶν τούτων, μολονότι, ὡς εἴπομεν, φέρουν κατὰ κανόνα συνοπτικὸν χαρακτῆρα, τὸ ἔργον τοῦ συγγραφέως ἀποβαίνει πιγή πλουσιωτάτη διὰ τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν προσωπογραφίαν τῶν ἀγωνιστῶν.

‘Ο συγγραφεὺς πλὴν τῶν ἄλλων παραθέτει καὶ ἐπιστολὰς τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ συνδιαλέξεις μετ’ αὐτοῦ, ἐκ τῶν διποίων καταφαίνεται ἡ ἐθνικὴ σημασία, τὴν διποίαν οὗτος ἀπέδιδεν εἰς τὸν Ἀγῶνα. ‘Ο Βενιζέλος, ὅταν εἶδε τὰ συγκεντρωθέντα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως στοιχεῖα, ἐπέμενε νὰ εὑρεθῇ τρόπος νὰ δημοσιευθοῦν, χαρακτηριστικοὶ δὲ εἶναι οἱ λόγοι αὐτοῦ πρὸς τὸν Βουνολούμην παρουσίᾳ τοῦ συγγραφέως κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ πολέμου τοῦ 1912 (σ. 293): «ἐπιβάλλεται τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ διποῖα ἀφοροῦν τὸν κάθε ἀγῶνα, νὰ μὴ χαθοῦν, ἀλλὰ νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ νὰ ἐξιστορηθοῦν, ίδιως δὲ Μακεδονικὸς ἀγών, διὰ τὸν διποῖον λόγοι ἐθνικοὶ ἐπιβάλλουν νὰ γίνῃ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς». Καὶ συνεχίζων προσέθεσε: «Καὶ ἐάν, ὅπως ἐλπίζω, εἰς τὸ μέλλον ἐλευθερωθῆ ἡ Μακεδονία, τὸ ἐπίσημον κράτος ἐπιβάλλεται νὰ ἴδούσῃ Μουσεῖον εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, νὰ στεγάσῃ τὶς προτομὲς ὅλων τῶν πρωτοπόρων δρασάντων ἀρχηγῶν εἰς τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα. Ἀξίζει νὰ στεφανωθοῦν δὲ ἀμυντικὸς ἐθνικὸς ἐκεῖνος Ἀγῶνας, δὲ ὁ διποῖος ἐσβισε τὴν ντροπὴν τοῦ 1897. Διότι μὲ τὸ παραδειγμα τῶν ἥρωϊκῶν ἐθελοντῶν ἐξύπνησε καὶ ἐνεθαρρύνθη δλόκληρον τὸ ἀποθαρρυμένον ἔθνος». Καὶ αἱ μὲν προτομαὶ τῶν πρωταγωνιστῶν ἐστήθησαν καὶ στήνονται καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ καθ’ ἄπασαν τὴν Μακεδονίαν, ὅπου οὗτοι ἔδρασαν, ὑπάρχει δὲ ἡ βάσιμος ἐλπίς, ὅτι χάρις εἰς τὸν Μακεδόνα πρωθυπουργὸν θὰ ἴδρυθῃ καὶ τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἀγῶνος εἰς τὸ ιστορικὸν οίκημα τοῦ Ἐλληνικοῦ ἐπὶ τουρκοχρατίας Προξενείου.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Νίκ. Κ. Μουτσοπούλος, Τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Σιδόρ Μανωλάκη στὴ Βέροια. Ἀθῆναι 1960 (‘Ανάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ζυγὸς τεῦχος 56-57).

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη αἱ λαϊκαὶ κατοικίαι ἔγιναν ὑποκείμενον ἀρκετῶν μελετῶν ἐκ μέρους φίλων τῆς λαϊκῆς τέχνης. Ἐξαιρετικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν κατοικιῶν κατέχουν τὰ καλούμενα ἀρχοντικά, δηλ. αἱ πολυτελέστεραι οἰκίαι τῶν πλουσιωτέρων. Τοιαῦτα ἀρχοντικὰ ὑπῆρχον πολλὰ εἰς τὰς Μακεδανικὰς ἴδιας πόλεις, Καστοριάν, Σιάτισταν, Βέροιαν καὶ εἴ τινα ἄλλην, ἀνήκοντα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς πλουσιήσαντας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, καὶ δὴ τὴν Αύστροουγγαρίαν, ἐμπόρους Μακεδόνας. Ταῦτα εἶναι ἄξια ίδιαιτέρας μελέτης καὶ καθ’ ἔαυτά, ἀλλὰ καὶ διότι συνεχίζουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἥττον τὴν βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Δυστυχῶς δὲν ἐλήφθη ἐγκαίρως πρόνοια, ὅπως προστατευθοῦν τοῦλάχιστον τὰ χαρακτηριστικά τερατα καὶ σπουδαιότερα ἔξι αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο τὰ περισσότερα ἐξέλιπον ἥδη. Ὁλίγα μόνον ὑπο-

λείπονται εἰς Καστοριάν καὶ Σιάτισταν, τὰ δποῖα καὶ ἐκηρύχθησαν ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα. Εἰς τὴν Βέροιαν τὰ περισσότερα ἔξελιπον, ἐν δ' ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξε καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἔξεταζόμενον.

Τὴν ἀποτύπωσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἔκαμον μαθηταὶ τοῦ συγγραφέως, τὰς δὲ φωτογραφίας δὲ τίδιος κατὰ τὰς διαφόρους ἐπισκέψεις τοῦ κτηρίου πρὸς μελέτην αὐτοῦ.

Τὰ δημοσιευόμενα σχέδια καὶ εἰκόνες δίδουν πράγματι σαφῆ ἵδεαν τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῆς παλαιᾶς του πολυτελείας καὶ ὥραιότητος. Συγχρόνως δὲ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰκόνα τῆς ἐν Βέροιᾳ οἰκοδομής τέχνης καὶ τῶν ἀσκούντων αὐτήν. Εἰς τὸ σημεῖον ὅμως αὐτὸν ἡ συνεχὴς χρῆσις τῶν δημωδῶν ὀνομάτων τῶν οἰκοδομικῶν ἐργαλείων καὶ κατασκευῶν, τὰ δποῖα, τουρκικὰ τὰ πλεῖστα, δὲν εἶναι πάντοτε καὶ γλωσσικῶς καὶ σημασιολογικῶς ἀκριβῆ, δημιουργεῖ ἀρκετὴν ἀσάφειαν καὶ μάλιστα εἰς τοὺς μὴ συνειθισμένους εἰς τὰ χρησιμοποιούμενα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας, τουρκικὰ κατὰ τὸ πλεῖστον, δνόματα. Ὡς πρὸς δὲ τὰ λεγόμενα περὶ τῶν τόπων τῆς καταγωγῆς τῶν τεχνητῶν οἰκοδόμων πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι εἰς ὅλοκληρον τὴν δρεινὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας ἔκαλλιεργεῖτο ἡ οἰκοδομικὴ τέχνη, πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῆς καταγόμενοι ἔφθανον καὶ μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν ἀσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματός των, ὅπου καὶ ἐπλούτιζον.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Νικ. Π. Μουτσοπούλος, Σιδερένια μακεδονικά όρη. Θεσσαλονίκη 1961. (Άνατυπον ἀπὸ τὴν «Τέχνη στὴ Θεσσαλονίκη» τ. Β' 1. 1961) σ. 25-34, μετὰ πινάκων καὶ εἰκόνων ἐν τῷ κειμένῳ.

‘Η λέξις δόπον, συγγενῆς ἐπυμολογικῶς πρὸς τὸ δόπον, σημαίνει ἐπικαμπτὲς ἔύλον ἢ μέταλλον, τὸ δποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ χρησιμοποιεῖται ἀκόμη καὶ μέχρι σήμερον, ὅπου δὲν εἰσεχώρησαν ἀκόμη οἱ ἡλεκτρικὸι κώδωνες, δπως κρούεται ἡ θύρα, διὰ νὰ λαμβάνουν γνῶσιν οἱ ἐντὸς τῆς οἰκίας ὅτι κάποιος ἐπισκέπτης ἐπιθυμεῖ νὰ εἰσέλθῃ. Τὰ δόπτρα ταῦτα, τὰ δποῖα πολλάκις ἦσαν καὶ κρίκοι, ἐχρησίμευνον καὶ διὰ νὰ ἔλκωσιν οἱ ἔξερχόμενοι τὸ θυρόφυσλον, διὰ νὰ κλείσουν τὴν θύραν. “Οπως δὲ ἡτο φυσικόν, ἥδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐδόθη εἰς τὰ δόπτρα ταῦτα καλλιτεχνικὴ μορφή, χρησιμοποιηθέντων διὰ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν καὶ πολυτίμων μετάλλων. ”Ηδη δὲ Ομηρος διμιλεῖ περὶ χρονισμού σε η ι ἥ ἀρχη γενεράς κορώνης.

‘Η αὐτὴ καλλιτεχνικὴ τάσις ἔξακολουθεῖ καὶ σήμερον. Διὰ τοῦτο δὲ ἀρχιτέκτων συγγραφεὺς ἐν τῷ ἐνδιαφέροντι αὐτοῦ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην, καὶ δὴ τὴν λαϊκήν, ἐθεώρησεν ἀναγκαίαν τὴν συλλογὴν καὶ μελέτην τῶν διαφόρων μορφῶν, τῶν χρησιμοποιημένων ἀκόμη ἐν Μακεδονίᾳ καὶ δὴ ἐν Θεσσαλονίκῃ, δόπτρων.

Αἱ δημοσιευόμεναι φωτογραφίαι καὶ εἰκόνες εἰναι λίαν ἐνδιαφέρουσαι, ἐνδιαφέροντα δὲ καὶ τὰ πολυάριθμα δημώδη ὄνόματα, τὰ διοῖα δ συγγραφεὺς συνεκέντωσε. Ὁ συγγραφεὺς πολλάκις ἀνατρέχει μέχρι τῆς ἀρχαιότητος, διὰ νὰ ἔρμηνεύῃ ὄνόματα καὶ μορφάς. Τὰ νεώτερα ὁόπτρα χωρίζει εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, τὰ κατὰ παράδοσιν καὶ τὰ ὑποστάντα δυτικὴν ἐπίδρασιν, διακρίνει δὲ ταῦτα καὶ εἰς διάφορα εἴδη ἀναλόγως τῆς μορφῆς αὐτῶν. Ἡ μελέτη, μολονότι δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ πλήρης, είναι λίαν ἐνδιαφέροντα καὶ ὑποδειγματικὴ διὰ τοὺς πραγματευομένους παρόμοια θέματα.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Γεωργ. Ι. Θεοχαρίδος, Τοπογραφία και πολιτική ιστορία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα. Θεσσαλονίκη, 1959 [Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἰδρυμα μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου ἀρ. 31]. 80ν σ. 51, μεθ' ἐνὸς χάρτου.

Τὸ τεῦχος περιλαμβάνει δύο διαλέξεις, δοθείσας εἰς τὴν αἰθουσαν τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν εἰς τὴν σειρὰν τῶν διαλέξεων τοῦ Ἰδρύματος περὶ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα. Ἡ πρώτη (σ. 1 - 25) ἀφορᾷ εἰς τὴν τοπογραφίαν, ἡ δὲ δευτέρᾳ (σ. 27 - 51) εἰς τὴν πολιτικὴν ιστορίαν τῆς πόλεως. Ἐκάστην ἀκολουθεῖ χρήσιμον, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἡττικὸν πλῆρες, βιβλιογραφικὸν σημείωμα.

‘Ως πρὸς τὴν τοπογραφίαν πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔχει πλουτισθῆ σημαντικῶς, διότι καὶ νέα μνημεῖα προσετέθησαν εἰς τὰ γνωστὰ καὶ τὰ γνωστὰ ἐμελετήθησαν λεπτομερέστερον καὶ ἀκριβέστερον. Ὁ διμιλητῆς ἔχων γνῶσιν τῶν γεγονομένων, ἀσχοληθεὶς δὲ καὶ ὁ Ἄδιος περὶ τὴν τοπογραφίαν τῆς πόλεως καὶ τὴν ιστορίαν ὀρισμένων μνημείων, ἐκθέτει κατὰ τρόπον εὐνόητον καὶ ἐπαγωγὸν διὰ τὸ κοινὸν τὰς κτηθείσας γνώσεις, δὲ παρατηρηθείσας χάρτης καθιστᾶ σαφῆ τὰ ἐκτιθέμενα.

‘Ως πρὸς τὴν πολιτικὴν ιστορίαν ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ διμιλητῆς ὅτι ἐφ' ὅσον τὰ συμβάντι κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀποτελοῦν μέρος τῶν γενικωτέρων γεγονότων τῆς ὅλης βυζαντινῆς ιστορίας, ἡ περὶ αὐτῶν βιβλιογραφία εἰναι λίαν ἐκτεταμένη, τὸ δὲ εἰδικὸν περὶ τῆς ιστορίας τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα βιβλίον τοῦ Ο. Tafrali ἔξακολουθεῖ μὲν νὰ εἶναι χρήσιμον, ἀλλὰ δὲν παύει διὰ τοῦτο νὰ εἶναι πεπαλαιωμένον. Ὁ ΙΔ' αἰῶν διὰ τὴν Θεσσαλονίκην εἶναι ὁ πλουσιώτατος εἰς γεγονότα καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ιστορίαν. Ὁ διμιλητῆς κατορθώνει νὰ δώσῃ σύντομον μέν, ἀλλὰ σαφῆ εἰκόνα αὐτῶν.

Αἱ δύο διμιλίαι ἀποτελοῦν διδακτικὸν καὶ ἐπαγωγὸν ἀνάγνωσμα διὰ τοὺς Θεσσαλονικεῖς, ὅσοι θέλουν νὰ γνωρίσουν τὴν ιστορίαν τῆς ὁραίας καὶ ιστορικῆς δι' ὅλοκληρου τὸν Ἑλληνισμὸν πόλεως, τὴν δούλιαν κατοικοῦν.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Φώτη Ι. Παπανικολάος, Ἰστορία τοῦ Κριμινίου. Θεσσαλονίκη, 1959. 8ον σ. 120, μετὰ πολλῶν διοσελίδων εἰκόνων.

Ο συγγραφεὺς, συνταξιοῦχος δημοδιδάσκαλος, γεννηθεὶς εἰς τὸ χωρίον Κριμίνιον καὶ ἐργασθεὶς εἰς αὐτό, βαθεῖαν τρέφων ἀγάπην πρὸς τὴν γενέθλιον γῆν, ἀπεφάσισε νὰ συγγράψῃ τὴν Ἰστορίαν τοῦ χωρίου του, διότι, δύπις γράφει εἰς τὸν πρόλογόν του «Ο τόπος δπου γεννιέται κανεὶς καὶ μεγαλώνει εἶναι μιὰ ζωντανὴ πραγματικότητα, ποὺ ἐνώνεται σφιχτὰ μὲ τὴ ζωὴ του. Τὸ δεσμὸν αὐτὸν μὲ τὴ γενέθλια γῆ τὸν δυναμώνει ἀκόμη περισσότερο ἥ γνώση τῆς τοπικῆς Ἰστορίας... Ἡ ζωὴ φέρνει τὸ παρελθόν μέσα της, ποὺ ἀν διελήσομε νὰ τὸ ἀγνοήσουμε, ἀγνοοῦμε τὸν ἔαυτό μας. Γι' αὐτὸν ἔνα ἀπὸ τὰ πρῶτα μαθήματα τῆς ζωῆς μας πρέπει νὰ εἶναι κ' ἥ τοπικὴ Ἰστορία.»

Διὰ νὰ συγγραφῇ ὅμως ἥ Ἰστορία ἐνὸς μικροῦ τόπου, τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι εὔκολον, διότι συνήθως λείπουν τὰ γραπτὰ στοιχεῖα. Ο συγγραφεὺς μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν συνεκέντρωσεν δσα παλαιὰ ἔγγραφα ποικίλης φύσεως κατώρθωσε νὰ εῦρῃ, ἐνθυμήσεις εἰς ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ἔγγραφα σουλτανικὰ καὶ ἐκκλησιαστικά, ἵδιωτικὰ πωλητήρια, ἐπιστολὰς καὶ τὰ παρόμοια, τὰ δποῖα καὶ συνεπλήρωσε μὲ τὰς σφραγίδες προφορικὰς παραδόσεις, ἔξ διλων δ' αὐτῶν κατώρθωσε νὰ δώσῃ μίαν ἀρκετὰ σαφῆ εἰκόνα τῆς ζωῆς τοῦ χωρίου κατὰ τὸ παρελθόν.

Τὸ χωρίον κατά τινα ἐκκλησιαστικὴν ἐνθύμησιν, γεγραμμένην εἰς τυπικόν, ἐκδοθὲν τὸ 1685, ἰδρύθη τὸ 1722. Κατὰ τὴν παράδοσιν τὸ Παλιοκριμίνι μαζὶ μὲ ἄλλα χωρία τοῦ Βοΐου κατεστράφη ὑπὸ Ἀλβανικῶν συμμοριῶν, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτοῦ διεσκροπίσθησαν. Μία δμὰς τούτων ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη δπου τὸ σημερινὸν Κριμίνι, ἀγοράσασα τὸν τόπον παρά τινος μπέη Ἰμπραήμ Τσάτσου καλουμένου, τοῦ δποίου ἥτο κτῆμα (τσιφλίκι). Τὸ νέον χωρίον ηὐδοκίμησε, μολονότι δὲν ἔπαιπε νὰ ἐνοχλῆται ἀπὸ ἐπιδρομὰς Ἀλβανῶν, ἀλλὰ καὶ Ἐλλήνων ληστῶν, αἱ δποῖαι καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἔξωτερηκήν του, οὕτως εἰπεῖν, Ἰστορίαν.

Ἐπειδὴ ὅμως δ τόπος ἥτο δρεινὸς καὶ ἀνεπαρκῆς διὰ τὴν διατροφὴν τῶν κατοίκων, οἵτοι ἔξεντεύοντο ὡς κτίσται ὅχι μόνον ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὸ Ἀγιον Ὀρος, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ παραμένοντες ἡσχολοῦντο μὲ τὴν γεωργίαν καὶ ἴδιως μὲ τὴν κτηνοτροφίαν, εἶχον δὲ καὶ ἀνεπτυγμένην οἰκοτεχνίαν, κυρίως ὑφαντικὴν μαλλίνων ὑφασμάτων, τὰ δποῖα καὶ ἐμπορεύοντο.

Οἱ ἐν τῇ ξένῃ εὐρισκόμενοι συνεπήγυνον συλλόγους καὶ συνέλεγον χρήματα, διὰ τῶν δποίων ἐβοήθουν τοὺς ἐν τῇ πατρίδι παραμένοντας διὰ τὴν οἰκοδομὴν ἐκκλησιῶν καὶ σχολείων.

Τὸ χωρίον ἔλαβε μέρος εἰς τὸν ἔθνικον κατὰ τῶν Τούρκων καὶ Βουλγάρων ἀγῶνας, ἔξ αὐτοῦ δὲ κατήγετο δ ὄνομαστὸς δπλαρχηγός Ἀθανάσιος

Μπρούφας, δ ὁποῖος ἔδρασε κατὰ τῶν Τούρκων ἀπὸ τοῦ 1876 μέχρι τοῦ 1881, ἀκολούθως δέ, τὸ 1895, ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρείας εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἐπροχώρησε μέχρι τοῦ Περιεπέλε. Ἐκεῖ ἐφονεύθη ἐν συμπλοκῇ πρὸς τὸν τουρκικὸν στρατόν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα ἀρκετοὶ κάτοικοι τοῦ χωρίου ἔλαβον μέρος εἰς αὐτόν.

Περαιτέρω δ συγγραφεὺς παρέχει χρησίμους πληροφορίας περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὡς καὶ περὶ τῶν σχολείων, σημειώνει δὲ καὶ τὸν διακριθέντας εἰς τὰ γράμματα, τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας. Περιγράφει ἀκολούθως τὰς περὶ τὸ χωρίον ἔξοχάς, τὰ τῆς ἴδρευσεως καὶ συγκοινωνίας, προσθέτει δὲ ἐν τέλει καὶ δλίγα περὶ ἐθίμων τοῦ τόπου, πρωτοχρονιᾶς, Πάσχα, Ἀγίου Ιωάννου καὶ τριημέρου νηστείας.

Τὸ βιβλίον εἶναι γεγραμμένον μὲ πολλὴν σαφήνειαν καὶ γλαφυρότητα, ἐνέχει δὲ καὶ γενικωτέραν σημασίαν, διότι ἡ παρεχομένη ἴστορικὴ εἰκὼν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ τυπικὴ εἰκὼν τῆς ἴστορίας καὶ τοῦ βίου τῶν δρεινῶν χωρίων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν χρόνον τῆς Τουρκοκρατίας.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Φώτη Δημ. Παπανικολάου, Λαογραφικά Δυτικῆς Μακεδονίας. Τόμος πρῶτος. Θεσσαλονίκη, 1962. 80ν σ. 271.

Ο συγγραφεὺς πλὴν τῆς συγγραφῆς τῆς ἴστορίας τῆς πατρίδος του ἡσχολήθη ἀπὸ ἐτῶν καὶ μὲ τὴν περισυλλογὴν τοῦ λαογραφικοῦ τῆς ὑλικοῦ, μέρος τοῦ ὁποίου ἔδημοσίευσε κατὰ καιροὺς κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἐφημερίδα «Δυτικὴν Μακεδονίαν» τῆς Κοζάνης, περιέλαβε δὲ καὶ εἰς τὴν «Ιστορίαν τοῦ Κριμινίου» περιγραφὰς ἐθίμων τινῶν. Τώρα χάρις εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑποστήριξιν τῆς «Προοιδευτικῆς Ἐνώσεως Κριμινιωτῶν Θεσσαλονίκης» ἐκδίδεται καὶ διάτοπος τόμος τῆς λαογραφικῆς συλλογῆς, τὸν ὁποῖον θὰ ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλοι.

Η συλλογὴ δὲν εἶναι διατεταγμένη κατὰ τὴν κρατοῦσαν εἰς τὴν λαογραφίαν διάταξιν. Η δημοσιευμένη εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον τόμον ὅλη διαιρεῖται εἰς τρία κεφάλαια, ὥν τὸ Α' (σ. 7 - 168) φέρει τὸν τίτλον «Λαογραφικά σύμμεικτα», τὸ Β' (169 - 189) τὸν τίτλον «Οἱ δώδεκα μῆνες στὴ Λαογραφίᾳ» καὶ τὸ Γ' (σ. 190 - 271) τὸν τίτλον «Δημοτικὰ τραγούδια».

Τὸ Α' περιλαμβάνει ποικίλην ὅλην, ἀφορῶσαν εἰς ζῷα καὶ φυτά, εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας καὶ τὰς κατοικίας, εἰς μέλη τοῦ σώματος, εἰς ἕօρτας καὶ ἀγίους, εἰς γεωργικὰς καὶ ἐπαγγελματικὰς ἔργασίας καὶ ἄλλα διάφορα. Η ἐκθεσις γίνεται εἰς τὴν δημοτικὴν μὲ πολλὴν γλαφυρότητα καὶ ἀγάπην πρὸς τὰ ἐκτιθέμενα, ἀλλὰ καὶ μὲ πολὺν δωμαντισμόν, τὸν ὁποῖον ἐκφράζει συφῶς καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὴν «Ιστορίαν τοῦ Κριμινίου». «Οπου κὶ

ἄν βρίσκεσαι, γράφει, τὰ χόρτα καὶ τὰ λουλούδια, τὰ δένδρα καὶ τὰ πουλιὰ γίνονται σύντροφοί σου καὶ σὲ καλοῦν νὰ χαρεῖς τὴν εὐγενική τους προέκταση. ”Ετσι, μὲ δῆλα ἀποκτᾶς κάποια οἰκειότητα καὶ κάποια σχέση. Κάτι τοὺς δίνεις ἀπ’ τὴν ψυχή σου, κάτι παίρνεις ἀπὸ τὴν ἀγνότητα καὶ τὴν δμορφιά τους.» ‘Ο δωμαντισμὸς αὐτὸς ἐνέχει κάποιαν ὑπερβολήν, δὲν φθάνει ὅμως μέχρι τοῦ σημείου νὰ παραμορφώσῃ τὰ πράγματα. ’Η ἔκθεσις παρ’ ὅλον τὸν λογοτεχνικόν της χαρακτῆρα εἶναι πάντοτε σαφής καὶ ἀκριβής, ἐγκατασπείρονται δ’ εἰς αὐτὴν πολυάριθμοι Ἰδιωματικοὶ φράσεις καὶ παροιμίαι, πολλάκις δὲ καὶ ἄσματα, σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὰ ἔκτιθέμενα.

‘Ως πρὸς τὰς Ἰδιωματικὰς λέξεις καὶ φράσεις παρατηρῶ πρῶτον ὅτι σποραδικῶς ἡ διατύπωσις δὲν εἶναι φθογγικῶς σύμφωνος πρὸς τὴν φθογγολογίαν τῶν βιοείων Ἰδιωμάτων, εἰς τὰ δποῖα ἀνήκει τὸ Ἰδίωμα. Οὕτω π.χ. ἐν σ. 18 γράφεται ὁρθῶς διαλεκτικῶς ἡ φράσις: «Μὴ φτεὺς σκόρδα μὲ τοὺν ἀνώτερον σ’» (γρ. ἀνώτιρον), ὀλίγον ὅμως ἀνωτέρῳ γράφεται «Οὔτε σκόρδο ἔφαγε κὶ οὔτε σκορδὲς μυρίζει» ἀντὶ «οὔτι σκόρδον ἔφαγι κὶ οὔτι σκονορδὲς μυρίζει».»

Δεύτερον παρατηρῶ ὅτι ἀφήνονται ἀνερμήνευτοι πολλὰ Ἰδιωματικὰ λέξεις, αἱ δποῖαι εἶναι βέβαια γνωσταὶ εἰς τοὺς διμιοῦντας τὸ Ἰδίωμα, δχι ὅμως καὶ εἰς τοὺς ἔνοντας πρὸς αὐτό, οἷον τὸ πτηνὸν γκαραβέλι (σ. 68), λοντρὶες (σ. 13.), γκαρκαράτσα (σ. 140), λαβίζοντας καὶ χρεύοντας (σ. 144), γήπουνθον (σ. 152), παγάδωναν (οἱ φλόγες) (σ. 155) κτλ.

‘Ως πρὸς τὰ φυτὰ δ συγγραφεὺς ἀνατρέχει καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα, καὶ δὴ τὸν Διοσκορίδην ἢ Διοσκορίδην, τὸν δποῖον κακῶς δνομάζει Διόσκορον. ‘Ο συγγραφεὺς δὲν φαίνεται νὰ ἀντλῇ ἀπ’ εὐθείας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἀλλ’ ἀπὸ τὸ «Φυτολογικὸν Λεξικὸν» τοῦ Γενναδίου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παραπέμψῃ εἰς αὐτό. Δὲν ἥδυνήθην νὰ ἔξακριβώσω ἀν μερικαὶ παράδοξοι ἔτυμοι γίαν, δπως π.χ. σκόρδον ἐκ τοῦ κόρος - ἔξω (σ. 18), προέρχονται ἐκ τοῦ συγγραφέως ἢ ἄλλου τινός.

Εἰς τὸ Β’ κεφάλαιον (σ. 169 - 189) δ συγγραφεὺς συγκεντρώνει λαογραφικὴν ἔλην, ἀφορῶσαν εἰς ἔνα ἔκαστον τῶν δώδεκα μηνῶν, ἀρχίζων ἀπὸ τὸν Ἰανουάριον. Κάμνει λόγον περὶ τοῦ δημάδους δνόματος αὐτῶν, τοῦ δποίου δίδει καὶ τὴν λαϊκὴν ἔτυμοι γίαν, διμιεῖ περὶ τῶν ἀποδιδομένων εἰς αὐτοὺς Ἰδιοτήτων, ὡς καὶ τῶν τελουμένων κατ’ αὐτούς, ἀγροτικῶν κυρίως, ἔργασιῶν, παραθέτει τὰς σχετικὰς πρὸς τὸν μῆνα παροιμίας καὶ ἄσματα καὶ καθορίζει τὰς κατ’ αὐτὸν ἔορτὰς καὶ πανηγύρεις καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτὰς ἔθιμα καὶ δοξασίας. Τὸ συγκεντρωθὲν ὑλικὸν εἶναι ἀξιόλογον καὶ λίαν ἐνδιαφέρον.

Τὸ Γ’ κεφάλαιον (σ. 190 - 271) περιλαμβάνει 290 ἄσματα. ‘Ως βάσιν τῆς κατατάξεως αὐτῶν δ ἔκδότης ἔλαβε τὰς περιστάσεις, καθ’ ἀς ταῦτα ἔ-

δονται. Οὔτω διαιρεῖ αὐτὰ Α' εἰς) σουμπετιάτικα¹, ποὺ τραγουδιοῦνται κυρίως σὲ συμπόσια καὶ ἀνάγονται σὲ διάφορα γενεσιουργὰ αἴτια, Β') τὰ κλέφτικα, Γ') τῆς ἀγάπης, Δ') τῆς ἔνιτιᾶς, Ε') τὰ μοιρολόγια, Ζ') τὰ περιγελαστικά, Ζ') τ' Ἀγιαννιοῦ, Η') τὰ ἀποκριάτικα, Θ') τοῦ θέρου, τοῦ ἀλωνιοῦ καὶ τοῦ ἀργαλειοῦ, Ι') τὰ πασχαλινά, ΙΑ') τὰ χριστογεννιάτικα, ΙΒ') τὰ πρωτοχρονιάτικα. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κατηγοριῶν αἱ πρῶται ἔξ δημοσιεύονται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ κεφάλαιον Γ', αἱ δὲ ὑπόλοιποι ἔξ εἰς τὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια τῶν Συμμείκτων.

"Οτι εἶναι χρήσιμον νὰ γνωρίζωμεν τὴν περίστασιν, καθ' ἥν ἔκαστον ὅμιλος ἄρδεται, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ἀλλ' ἡ κατάταξις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περιστάσεων καὶ ὅχι κατὰ τὸ διάγραμμα, τὸ δόποιον καθιέρωσεν δ. Ν. Γ. Πολίτης εἰς τὰς Ἐκλογάς του, ἔχει πολλὰ ἔλαττώματα, ἐν τῶν δόποιων εἶναι καὶ ἡ ἐπανάληψις τῶν αὐτῶν ὁμιλάτων εἰς διαφόρους περιστάσεις. Εἰς τὸ ἐλάττωμα τοῦτο ἐπανειλημένως περιπίπτει δ. ἔκδοτης. Οὔτω π.χ. τὸ ἐν σ. 108 δημοσιεύμενον ὡς ἀποκριάτικο «Τσιφτσῆν ἀντρα μὲ προξενᾶς», ἀναδημοσιεύεται καὶ ἐν σ. 270 ἀρ. 286, παραλλαγὴ δὲ τούτου εἶναι τὸ ὑπ' ἀρ. 288. Τὸ ἐν σ. 103 δημοσιεύμενον ὡς πρωτοχρονιάτικο «Νὰ στείλω μῆλο σέπεται» ἐπαναλαμβάνεται καὶ μεταξὺ τῶν ὁμιλάτων τῆς ἔνιτιᾶς ὑπ' ἀρ. 229 καὶ μεταξὺ τῶν μοιρολογίων ὑπ' ἀρ. 283.

Πλὴν τῶν ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ δημοσιευμένων ὁμιλάτων ὑπολείπονται κατὰ τὸν συγγραφέα τὰ νανορούσματα καὶ τὰ τραγούδια τοῦ γάμου, τὰ δοποῖα θὰ δημοσιευθοῦν εἰς τὸν Β' τόμον.

"Η δημοσίευσις ἐν τῷ συνόλῳ εἶναι καλὴ καὶ ἀκριβής, δὲν λείπουν ὅμιλοι καὶ μερικὰ τυπογραφικὰ σφάλματα, ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως διορθουμένων, τὰ δοποῖα ἔπειτε νὰ λείπουν, διότι πρόκειται περὶ διαλεκτικῶν κειμένων, δ. δὲ ἀναγνώστης δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ ἔκάστοτε ἀν πρόκειται περὶ ἴδιωματικῆς ἐκφορᾶς ἢ περὶ τυπογραφικοῦ σφάλματος. Οὔτω π.χ. ἐν σ. 83 γράφεται δπον *Γιάρνης* καὶ χαρά, ἀντὶ τοῦ συνήθους δπον γάμος καὶ χαρά, εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 206 ὁμιλα πυκνολαλοῦν ἀντὶ πυκνολαλοῦν, εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 272 γράφεται μυρωμέρο ἀντὶ μερωμέρο κτλ.

Τὰ δημοσιεύμενα ὁμιλάτα εἶναι παραλλαγαὶ γνωστῶν καὶ ἀλλαχόθεν, αἱ δοποῖαι εἶναι ἐνδιαφέρονται ὅχι τόσον διὰ τὴν καλὴν τοῦ κειμένου διατήρησιν, δσον διὰ τὰς πολλὰς ἀλλοιώσεις, τὰς δοποῖας τοῦτο ὑπέστη καὶ αἱ δοποῖαι εἶναι λίαν διδακτικαὶ διὰ τὴν ἐν γένει ίστορίαν τοῦ κειμένου τῶν δημοτικῶν ὁμιλάτων. Ἀξιοσημείωτος διὰ τὴν προσαρμογὴν τοῦ κειμένου εἰς νεωτέρας καταστάσεις εἶναι ἡ εἰς ὁμιλάτα τῆς ἔνιτιᾶς μνεία τῆς Ἀμερικῆς ἀντὶ τῆς παλαιᾶς Μπογδανιᾶς.

¹ Η λέξις εἶναι τουρκικής προελεύσεως. Solibet σημαίνει συμπόσιον.

Χάριτες ὁφείλονται εἰς τὸν συλλογέα, ὁ ὅποιος διὰ τῆς πιστῆς ἀπόδοσεως τῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ λεγομένων παρέσχεν εἰς τὴν λαογραφικὴν ἐπιστήμην ὕλην γνησίαν καὶ ἀκριβῆ πρὸς παντοειδῆ ἐπιστημονικὴν χρῆσιν. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἵδῃ ταχέως τὸ φῶς καὶ ἡ ὑπόλοιπος συλλογὴ διὰ τῆς ἀριθμῆς τῶν φιλοτίμων Κριμινιστῶν, τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ φιλοπάτριδος συλλογέως νὰ εὔρῃ μιμητὰς καὶ εἰς ἄλλα χωρία καὶ πόλεις τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

M. Ἀνδρονίκος· X. Μακαρόνα· N. Μοντσόπουλος· Γ. Μπακαλάκη, Τὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνας. Ἀθῆναι 1961, 4ον σ. 30. Πίν. XXVI.

Οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἔργου ἔκθέτουν εἰς αὐτὸν τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν, τὰς ὅποιας ἐνήργησαν εἰς τὸ Μακεδονικὸν ἀνάκτορον τῆς Βεργίνας ἀπὸ τοῦ 1959 μέχρι τοῦ 1961, συνεχίζοντες τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ δμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Κωνσταντίνου Ρωμαίου, τὰς ὅποιας οὗτος ἐνήργησε κατὰ διαλείμματα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1936 μέχρι τοῦ 1956 δαπάναις κυρίως τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ὡς γνωστὸν πρῶτος ὁ Heuzey κατέστησε γνωστὴν τὴν ὑπαρξίαν τοῦ ἀνωτέρῳ κατὰ τὸ 1855, τὸ ὅποιον καὶ ἀνέσκαιψε κατόπιν ἐν μέρει μετὰ τοῦ Daumer (1861).

Διὰ τῶν νέων ἀνασκαφῶν ἀπεκαλύφθησαν καὶ αἱ κατακεχωσμέναι τέως πτέρυγες, ἡ νοτία, ἡ δυτικὴ καὶ ἡ βορεία, ἀνεσκάφη δὲ καὶ ὀλόκληρος ἡ αὐλὴ μετὰ τοῦ περιστυλίου, ὥστε δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχομεν σήμερον πλήρη τὴν κάτοψιν τοῦ κτηρίου. Πλὴν τούτων, ἀξιόλογα εἶναι καὶ τὰ ἀποκαλυφθέντα ψηφιδωτά, καθώς καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κίονες, ἐπιστύλια, τρίγλυφοι, κέραμοι κτλ.

Ἡ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων εἶναι σαφής, οἱ δὲ παρατιθέμενοι πίνακες βιοηθοῦν εἰς τὸ νὰ συλλάβωμεν τὴν εἰκόνα τοῦ μοναδικοῦ αὐτοῦ ἀνακτόρου.

Ἐν τούτοις, μολονότι οἱ συγγραφεῖς εἶναι ἔμπειροι ἀρχαιολόγοι, διέφυγον παραδέξως αὐτοὺς μερικαὶ ἀνακρίβειαι. Οὕτω π.χ. ἐν σ. 18 γράφεται ὅτι τὸ ἀνάκτορον δίδει τὴν «τυπικὴ μορφὴ τῆς Ἑλληνικῆς οἰκίας, δπως τὴν ξέρουμε καὶ ἀπὸ τὴν γραπτὴν παράδοση (Βιτρούβιος), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν (Ὀλυνθος, Δῆλος, Πριήνη, Πέλλα κτλ.)». Τὸ ἀνάκτορον δίδει τὴν τυπικὴν μορφὴν τῆς ἐλληνικῆς οἰκίας καὶ ὅχι τῆς ἐλληνικῆς οἰκίας, δηλ. τὴν μορφὴν τοῦ περιστυλίου, δπως παρουσιάζεται κυρίως εἰς τὴν Λῆλον καὶ ὅχι εἰς τὴν Πριήνην, ἐν μέρει δὲ εἰς τὴν Ὀλυνθον. Πρὸς τὴν λεγομένην «Ἐπαυλιν τῆς Ἀγαθῆς Τύχης» τῆς Ὀλυνθου¹ παρουσιάζει καὶ ταύτην τὴν ὁμοιότητα, ὅτι δοκιμάζει

¹ D. M. Robinson - J. Wallergraham, Excavations at Olynthus. Part VIII. The hellenistic house. Baltimore 1938, σ. 55 κ.π. πίνακες 16, 84.

(ό ἀνδρῶν) μετὰ τοῦ προθαλάμου ἔλαβον θέσιν παράληλον πρὸς τὸ περιστύλιον, μὲ τὴν διαφοράν, διὰ εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῆς Βεργίνας διὰ προθάλαμος ἔχει ἐκατέρωθεν δύο οἴκους καὶ ὅχι ἕνα, ὅπως εἰς τὴν Ὁλυνθόν. Ἐν σ. 27, προκειμένου περὶ διακοσμήσεως τῶν τοίχων διὰ τοιχογραφιῶν, προστίθεται «ὅπως καὶ ἡ παράδοσις ἀναφέρει, ἀλλὰ καὶ τὰ εὐθήματα τὸ ἐπιβεβαιώνουν (τάφος Λευκαδιῶν)». Δὲν γνωρίζω νὰ ὑπάρχῃ καμμία παράδοσις περὶ τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῆς διακοσμήσεως του διὰ τοιχογραφιῶν, ἐκτὸς ἐάν οἱ συγγραφεῖς ἐννοοῦν τὰς πληροφορίας περὶ διακοσμήσεως τῶν τοίχων οἰκιῶν ἐν γένει. Ἐν σ. 21 γράφεται εὖ αισθήσια προφανῶς ἀντὶ καλαὶ αἰσθήσια πρόστιμοι φράσις «τὰ μοτίβα συμπειρία φέροντα» δὲν νομίζω διὰ εἶναι ἐπιτυχής. Δὲν ἐννοῶ τί σημαίνει ἡ ἐν σ. 22 ἀναφερομένη βιολογία ὥστε αποτελεῖ πρὸς τὸ ὑπέροχο. Ἀκαλαίσθητον καὶ διὰ τὴν δημοτικὴν ἀκόμη εἶναι τὸ ἐπανειλημμένως γραφόμενον νὰ προστέσομεν εἰς τὸ ὑπέροχον με τὸ ἐν σ. προσεχτικὸν ἀντὶ προσεκτικός, ἡ δὲ γραφὴ ἐπιτόπιον δὲν νομίζω διὰ εἶναι κομψοτέρα τῆς συνήθους γραφῆς ἐπιτόπιον. Ἐν τῷ συνόλῳ ἡ γλῶσσα τῆς πραγματείας, μολονότι δημοτική, δὲν ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑποδειγματική.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Κ. Δ. Μέρτζιον, Συμπλήρωμα εἰς τὰ «Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἰστορίας.» Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸν τόμον «Εἰς μνήμην Κ. I. Ἀμάντου». Ἀθῆναι 1960. 80ν σ. 54 - 70.

Ο συγγραφεὺς, διαμένων ἐν Βενετίᾳ, εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὰς ἐρεύνας του εἰς τὰ Βενετικὰ ἀρχεῖα, ἐκ τῶν διποίων καὶ ἐδημοσίευσε πολύτιμον ὑλικόν, ἀφορῶν εἰς τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα. Η Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἐδημοσίευσε πρότινων ἐτῶν ὁγκῶδες ἔργον τοῦ συγγραφέως ὑπὸ τὸν τίτλον «Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἰστορίας», πολύτιμον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν κυρίως ἴστορίαν τῆς Μακεδονίας καὶ ἰδιαιτέρως τῆς Θεσσαλονίκης, ἡτις ἡτοῦ ἔδρα διαφόρων προξένων, ἐν οἷς καὶ τῆς Βενετίας. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρξε καὶ ὁ Κεφαλλήν ἵατρὸς Δημήτριος Χοϊδᾶς, τοῦ διποίου ἡ προξενικὴ ἀλληλογραφία διὰ τὰ ἔτη 1758 - 1760 ἔμεινεν ἀνεκμετάλλευτος, διότι κατὰ τὴν πρώτην ἐρευναν δὲν εἶχεν εὑρεθῆ. Εὐτυχῶς νέα ἐρευνα τοῦ συγγραφέως ἔφερεν εἰς φῶς καὶ αὐτὴν καὶ ἐκ ταύτης, ἀποτελουμένης ἐξ 142 ἐν ὅλῳ ἐπιστολῶν, προέρχεται ἡ παροῦσα σταχυολογία.

Η ἀλληλογραφία εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα, διότι παρέχει πολυαριθμούς καὶ ποικίλας πληροφορίας περὶ τῆς διοικήσεως ἢ μᾶλλον τῆς κακο-

διοικήσεως τῶν Τούρκων, περὶ τῶν ἐκτεταμένων ἐπιδρομῶν τῶν Ἀλβανῶν, περὶ τῶν ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης ἔξαγωγῶν γεωργικῶν κυρίως προϊόντων, περὶ σεισμῶν, φοβερᾶς πανώλους, ἢ ὅποια ἀπεδεκάτισε τὸν πληθυσμὸν καὶ μᾶλιστα τὸν ἔβραικὸν καὶ ἡ ὅποια ἴναγκασε καὶ τὸν Χοῦδαν νὰ παραιτηθῇ τῆς θέσεώς του καὶ νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς Θεσσαλονίκης. Χάριτες δοφείλονται εἰς τὸν ἀκούραστον ἰστοριοδύφην, ὁ ὅποιος κατέστησε γνωστὰ τὰ τόσον ἐνδιαφέροντα ἰστορικὰ στοιχεῖα.

ΣΥΓΛΩΣΣΑ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Ίωάννης Παμαλάκης, Νέα στοιχεῖα, σχετικὰ μὲ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Χαλκιδικῆς τὸ 1821. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ δεκάτου τετάρτου τόμου (1960) τοῦ Δελτίου τῆς Ἰστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις. Τυπογραφείον Μυρτίδου, 1960. 80ν σ. 406 - 549.

Ο συγγραφεύς, ἀσχολούμενος ἀπὸ ἑτῶν μὲ τὴν νεοελληνικὴν ἰστορίαν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὸ Ἀγιον Ὀρος, παρετήρησεν ὅτι οἱ πραγματευθέντες περὶ αὐτῆς, καὶ κυρίως ὁ Φιλήμων, ὁ Σμυρνάκης καὶ ὁ Βασιλαρβέλλης, περιέπεσαν εἰς πολλὰς ἀντιφάσεις καὶ ἀνακριβείας καὶ ὡς πρὸς τὸν τόπον καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγωνιστῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ γεγονότα. Πολλὰ μάλιστα εἴπον ἀμάρτυρα. Τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν ταῦτα ἐλέγχει λεπτομερῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πραγματείας του, ὁ δὲ ἔλεγχος αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀλήθειαν. "Οθεν δικαίως παρατηρεῖ ὅτι μόνον, ὅταν δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὰς ἐκ τῆς ἀναγγώσεως τῶν ἀνωτέρω ἰστορικῶν γεννωμένας ἀπορίας καὶ ἐρωτήματα, θὰ καταστῇ δυνανὸν νὰ ἀποκτήσωμεν σαφῆ εἰκόνα τῶν συμβάντων τότε ἐν Χαλκιδικῇ καὶ νὰ ἐκφέρωμεν δικαίαν καὶ ἀναμφισβήτητον κρίσιν δι' ἐκείνους, οἱ δοποῖοι ἔλαβον μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα.

Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ὅμως τοῦτο, ζειειάζεται ἡ προσθήκη νέων ἰστορικῶν στοιχείων ἐκ τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰ ἀρχεῖα, καὶ τὰ ἀθηναϊκά, ἀλλ᾽ ἵδια τῶν Μονῶν τοῦ Ἀγίου Ὀρούς. Καὶ τὴν ἔρευναν τῶν ἀρχείων τούτων ἐπεχείρησεν ὁ συγγραφεύς, καθ᾽ ὃν χρόνον ὑπηρέτει εἰς τὴν Ἀθωνιάδα Σχολήν, τὸ δὲ προϊὸν ταύτης, 107 ἐν δλῳ ἔγγραφα, δημοσιεύει εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν.

Ἐκ τῶν ἔγγραφων τούτων τὰ πρῶτα πέντε ἀνήκουν εἰς τὸν πρὸ τοῦ 1821 χρόνον, τὰ δὲ ὑπόλοιπα φιλάνοντα μέχρι τοῦ 1824. Τὰ ἔγγραφα εἰναι πολὺ σπουδαῖα διὰ τὴν ἰστορίαν τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν Χαλκιδικήν, τοῦ δοποίου φέρουν εἰς φῶς διαφόρους λεπτομερείας. Δυστυχῶς ὁ ἔκδοτης, ὁ δοποῖος ἐσημείωσε τὰς ὑπαρχούσιας εἰς τὸν γράψαντας περὶ τοῦ ἀνωτέρω ἀγῶνος ἐλλείψεις, ἐπεχείρησε δὲ καὶ τὴν κοπιώδη τῶν ἀρχείων ἔρευναν, ἀκριβῶς διὰ νὰ συμπληρωθοῦν αἱ ἐλλείψεις, ἐσταμάτησεν εἰς τὴν δημοσίευσιν, μὴ θελήσας νὰ διορθώσῃ τὰ κακῶς ἰστορηθέντα. Ἐλπίζομεν ὅτι ὁ

φιλότιμος συγγραφεὺς δὲν θ' ἀφήσῃ εἰς ἄλλους τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ὑλικοῦ, τὸ δόποιον δὲ ἕδιος ἔφερεν εἰς φῶς καὶ διὰ τὸ δόποιον δὲ ἕδιος εἶναι ἀρμοδιώτερος παντὸς ἄλλου. Τὸ πρᾶγμα ἀξίζει τὸν κόπον.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Δημητρίον Ι. Εὔρυγένη, 'Ο Ιων Δραγούμης καὶ ὁ Μακεδονικὸς Ἀγών. Θεσσαλονίκη 1961. [Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἱδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 41]. 80ν, σ. 23 μετὰ προσωπογραφίας τοῦ Ἰ. Δραγούμη.

Ποδόκεται περὶ δμιλίας, γενομένης εἰς τὴν σειρὰν τῶν δμιλιῶν διὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα κατὰ τὸ 1960. Ὁ δμιλητῆς ἀρχόμενος ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰωνος Δραγούμη καὶ τοῦ φίλου του Σουλιώτη—Νικολαΐδη προσπαθεῖ ὅχι νὰ ἐκθέσῃ ἐν ἴστορικῇ ἀλληλουχίᾳ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα, ἀλλὰ ν' ἀποκαλύψῃ τὸν ψυχικὸν κόσμον καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὰ ψυχικὰ ἐλατήρια, τὰ δποία προσκάλουν καὶ ἐρούμιζον τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ. Ἡ εἰκὼν, τὴν δποίαν δίδει δὲ δμιλητῆς, δικαιολογεῖται ὅχι μόνον ἀπὸ τοὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς πράξεις τοῦ εἰκονιζομένου. Ἐπιτυχὴς εἶναι ἐπίσης καὶ ἴστορικῶς ἀκριβῆς καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῆς θλιβερᾶς καταστάσεως, εἰς τὴν δποίαν εἶχε περιέλθει ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ 1897, περιελθοῦσα εἰς πλήρη ἀδράνειαν καὶ περιμένουσα μοιρολατρικῶς τὰ πάντα ἐκ τῶν διαθέσεων τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, καὶ ἀπὸ τὴν δποίαν ἔξήγαγεν αὐτὴν δὲ Μακεδονικὸς Ἀγών.

'Επίσης ἐπιτυχὴς εἶναι ἡ ἐκλογὴ τῶν χωρίων ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἰ. Δραγούμη, τὰ δποία ἀπεικονίζουν τὰς διαθέσεις καὶ τὰς σκέψεις αὐτοῦ διὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα καὶ τὸ μέλλον ἐν γένει τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐν τῷ συνόλῳ ἡ δμιλία παριστᾶ μὲ πολλὴν ἐνάργειαν τὴν προσωπικότητα ἐνὸς τῶν κορυφαίων ἀγωνιστῶν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος, εἶναι δὲ τὰ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ σταχυολογηθέντα καὶ παρατεθέντα χωρία καὶ θὰ εἶναι λίαν ἀξιανάγνωστα καὶ διδακτικὰ καὶ διὰ τοὺς σημερινοὺς καὶ αὐτοινὸς Ἑλληνας. Εἰς ἐν τῶν παρατιθεμένων χωρίων δὲ Ἰ. Δραγούμης γράφει· «Ἡ Μακεδονία εἶναι σχολεῖο ἐλευθερίας, σχολεῖο ποὺ φτειάζνει ἄνδρες ἐλεύθερους. Ὅλοι οἱ Ἑλληνες θὰ συμπληρώσουν τὰς σπουδάς των εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἡ Μακεδονία θὰ μᾶς σώσῃ. Ἄν τρέξουμε νὰ σώσουμε τὴν Μακεδονία, ἐμεῖς θὰ σωθοῦμε». Καὶ πράγματι ἐσώθημεν.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Δημ. Κανατσούλη, 'Η ἀρχαία Λητή. (Διάλεξι). Ἐκδίδεται ἐπιμελείᾳ τοῦ συλλόγου Ληταίων Θεσσαλονίκης «Ἡ Ζωοδόχος Πηγή». Θεσσαλονίκη 1961. 80ν, σ. 26.

Ἀξιέπαινος εἶναι δὲ Σύλλογος Ληταίων διὰ τὴν πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν

πατρίδα των καὶ τὴν ἴστορίαν της ἀγάπην, ἡ ὅποια πολὺ δλίγον εἶναι γνωστή, μολονότι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα, διατηρηθὲν μέχρι καὶ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, δεικνύει ὅτι ἡ πόλις δὲν ἦτο ἀσήμαντος, ἐπιτυχῆς δὲ ὑπῆρξε καὶ ἡ ἔκλογὴ τοῦ προσώπου, εἰς τὸ δποῖον ἀνέθεσαν νὰ διμιλήσῃ περὶ αὐτῆς. 'Ο διμιλητῆς εἶναι πολὺ γνωστὸς διὰ τὴν ἐνασχόλησίν του μὲ τὴν ἴστορίαν τῆς Μακεδονίας, ἵδιως τὴν ἀρχαίαν, ἔχει δὲ πλήρη γνῶσιν τῶν πηγῶν. Εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰ νομίσματα, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ ἐλαχίστας δυστυχῶς πληροφορίας συγγραφέων, ἐπισκεφθεὶς δὲ καὶ τὸν τόπον, ὃπου σώζονται ὑπολείμματα τῆς ἀρχαίας πόλεως, κατώρθωσε νὰ δώσῃ εἰς τὰς γενικάς της γραμμὰς τὴν ἴστορίαν τῆς πόλεως καὶ τὴν εἰκόνα τῆς δραγανώσεως αὐτῆς κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ τοὺς δωματικοὺς χρόνους.

'Η πόλις κατὰ τὰς πηγὰς ἔκειτο βορειοανατολικῶς καὶ πλησίον τοῦ χωρίου Ἀϊβάτι, τὸ δποῖον σήμερον ἔλαβε τὸ ὄνομά της. 'Εκ τῶν νομισμάτων τῆς πόλεως, τὰ δποῖα ἀνήκουν εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ξέρξου χρόνους (480 π.Χ.), προκύπτει ὅτι αὗτῇ ὑφίστατο ἥδη κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα, ἐκ δὲ τοῦ ὀνόματός της, τὸ δποῖον ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν Λητώ, ὅτι εἶναι κτίσμα Ἑλληνικόν, ὅπως εἶναι αἱ πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῶν ἀλλων παραλίων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. 'Η ἐσωτερικὴ δργάνωσις αὐτῆς, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ἦτο δμοία πρὸς τὴν δργάνωσιν τῶν Ἑλληνιστικῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας, ἐν αἷς καὶ τῆς γειτονικῆς Θεσσαλονίκης, διετηρήθη δὲ καὶ κατὰ τοὺς δωματικοὺς χρόνους, μολονότι ἡ πόλις δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξεν ἐλευθέρα πόλις, ὅλλα' ὑποτελής. 'Η πόλις διετήρησε τὴν ἀκμήν της καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὅπότε εἶχε καὶ ἵδιαν ἐπισκοπήν, μνημονεύεται δὲ καὶ ὁρτῶς ὑπὸ τοῦ ἴστορικοῦ Βρυεννίου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν παρήκμασεν ἐντελῶς, εἰς τὴν θέσιν δ' αὐτῆς περίπου ἐμφανίζεται τὸ χωρίον Ἀϊβάτι.

'Ο συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ τὰς δλίγας ὑπαρχούσας πληροφορίας μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ τὰ πορίσματα αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐπιτυχῆ. 'Αμφιβολίας τινὰς ἔχω ὡς πρὸς τὴν ὀκρίβειαν τοῦ καθορισμοῦ τῆς θέσεως τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐκτάσεως αὐτῆς, διότι εἰς τὸ ἐγγὺς χωρίον Δρυμὸν (Δρυμίγκλαβα), τὸ δποῖον ἐπεσκέφθην ἐπανειλημμένως, εἴδον πολλὰ λείψανα ἀρχαίου συνοικισμοῦ, ἐν οἷς καὶ παλαιῶν ἐπικεχωσμένων κτισμάτων. Τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν δύο ἀρχαίων συνοικισμῶν σχέσιν μόνον συστηματικὰ ἀνασκαφαὶ θὰ ἡδύναντο νὰ καθορίσουν. Πάντως οἱ εὑρεθέντες ἐσχάτως ἐγγὺς τῆς περιοχῆς ἀρχαίοι πολυτελεῖς τάφοι μαρτυροῦν περὶ τῆς ὑπάρχεως ἀκμαζούσης πόλεως.

'Ως πρὸς τὸ σημερινὸν χωρίον Ἀϊβάτι, τὸ ὄνομα δεικνύει ὅτι κατὰ τὴν ἰδρυσιν αὐτοῦ ἦ καὶ μετ' αὐτὴν ὑπῆρξε κτῆμα Τούρκου τινὸς γαιο-

κτήμονος ὄνομαζομένου Αἴνατ¹. Παρὰ ταῦτα οἱ κάτοικοι, ὡς ὁρθότατα παρατηρεῖ ὁ διμιλητής, διετήρησαν ἀκμαῖον τὸ ἔλληνικόν των φρόνημα, κατὰ δὲ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα τὸ χωρίον των ὑπῆρξε κέντρον τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων τῆς περιοχῆς.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Δημ. Κανατσούλη, 'Η Δυτικὴ Μακεδονία κατά τοὺς ἀρχαίους χρόνους. (Διάλεξις). Θεσσαλονίκη 1958 [Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 24]. 8ον, σ. 20 μεθ' ἐνὸς χάρτου.

Ἡ ἀνωτέρῳ διάλεξις ἔγινε πρώτη εἰς τὴν σειράν, τὴν ὁργανωθεῖσαν διὰ τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν ὑπὸ τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου κατὰ τὸ ἔτος 1958. Ὁ διμιλητής ὁρθῶς παρατηρεῖ ἐν ἀρχῇ τῆς διμιλίας ὅτι ἡ ἀρχαία ἴστορία τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας εἶναι ἐλάχιστα γνωστή, διότι αἱ περὶ αὐτῆς πληροφορίαι τῶν ἀρχαίων εἶναι λίαν πενιχραί. Τὰς πληροφορίας ταύτας ὁρθῶς ἐρμηνεύων ὁ συγγραφεὺς καθορίζει τὰ δρια τῶν διαφόρων περιοχῶν τῆς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου καλουμένης Ἀνω Μακεδονίας, ἀποδεικνύει ὅτι τὰ κατοικοῦντα αὐτὴν ἔθνη, οἱ Ὀρέσται, οἱ Λυγκησταὶ κτλ. ἦσαν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως μακεδονικά, ἃρα ἔλληνικά, καὶ ὅχι Ἰλλυρικά, ὅπως ἵσχυρίσθησαν μερικοί.

Ἡ Ἀνω Μακεδονία, κατοικουμένη ὑπὸ πληθυσμοῦ ἀγροτικοῦ καὶ κτηνοτροφικοῦ καὶ μὴ ἔχουσα συχνὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰς ἔλληνικὰς πόλεις, στερουμένη δὲ καὶ ἰδίων πόλεων καὶ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, ἔμεινε καθυστερημένη μέχρι τοῦλάχιστον τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', ὁ ὅποιος κατήργησε τὰς τοπικὰς βασιλείας καὶ μετέψησε τὰς βασιλεύοντα γένη εἰς τὴν Κάτω Μακεδονίαν. Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὴν καθυστέρησιν οἱ κάτοικοι, ἥναγκασμένοι νὰ μάχωνται κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν καὶ τῶν ἀπὸ Βορρᾶ βαρβάρων, εἶχον ἀποβῆ πολεμικῶτατοι, μετὰ δὲ τὴν συνένωσιν τῆς χώρας των πρὸς τὴν Κάτω Μακεδονίαν τρεῖς τάξεις ἐκ τῶν ἓξ τῶν πεζεταίρων ἀπετελέσθησαν ἕξ αὐτῶν, πολυάριθμοι δ' ὑπῆρξαν οἱ ἕξ αὐτῶν στρατηγοὶ καὶ συνεργάται τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρού.

Κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον ἔλληνιστικοὺς χρόνους αἱ πόλεις πληθύνονται, ὁργανοῦνται κατὰ τὸν ἔλληνικὸν τρόπον, ἐκάστη ἔχει τὴν αὐτοτέλειάν της, συνενοῦνται ὅμως κατὰ ἐθνοῖς καὶ οἰνά. Ταῦτα διατηροῦνται μέχρι τοῦ θου μ. Χρ. αἰώνος, μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Καρακάλλα. Καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τούτους καὶ βραδύτερον ἀκόμη ἡ Μακεδονία, καὶ ἰδίως ἡ Ἀνω, ἀπέβη τὸ πρόφραγμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ βαρβάρων, πολὺ

¹ 'Ὑπενθυμίζομεν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἔτερου τῶν κυρίων προσώπων τῶν κωμοδιῶν τοῦ Καραγκιόζη εἶναι Χατζῆ - Αϊβάτης.

δ' ὁρθῶς παρατηρεῖ διμιλητῆς ὅτι οἱ σκληροὶ ἀγῶνες καὶ αἱ λαμπραὶ ὑπηρεσίαι, τὰς ὅποιας προσέφεραν οἱ Δυτικομακεδόνες καὶ εἰς τὸ πρόσφατον παρελθὸν διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Μακεδονίας καὶ δλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, ἀποτελοῦν ἀψευδεῖς μάρτυρας τῆς συνεχίσεως τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ αὐτῶν μέχρι σήμερον.

'Η διάλεξις εἶναι λίαν διδακτική καὶ ἀξιανάγνωστος, ἵδια διὰ τοὺς Δυτικομακεδόνας, οἱ δποῖοι πρέπει νὰ εἶναι ὑπερήφανοι διὰ τὴν ἐλληνικὴν των καταγωγὴν καὶ τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν τῶν παλαιῶν προγόνων καὶ τῶν πατέρων των.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Κωνστ. Λ. Κωνσταντινίδος, "Ἐρευνα ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ περὶ τῆς ἀρχαίας Ἡράκλειας τῶν Λυγκηστῶν. Φλώρινα, 1960. Σον, σ. 26 μεθ' ἐνὸς χάρτου.

Τὸ φυλλάδιον ἀφιεροῦται εἰς τὸν ἀείμνηστον Ἀντώνιον Δ. Κεραμόπουλλον διὰ τὰς ἴστορικὰς καὶ ἀρχαιολογικάς του μελέτας περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας. 'Ως γνωστόν, οὗτος κατόπιν τῆς διαιπιστώσεως, ὅτι ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἅγιου Παντελεήμονος ὑπῆρχεν ἀξιόλογος συνοικισμός, ἐταύτισε τοῦτον πρὸς τὴν Ἡράκλειαν τῶν Λυγκηστῶν, ἐνῷ αὕτη ἐτοποθετεῖτο μέχρι τοῦτο παρὰ τὸ Μοναστήριον. Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Κεραμοπούλλου δέχεται δι συγγραφεὺς καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ διὰ προσθήκης πληροφοριῶν καὶ παρατηρήσεων, τὰς ὅποιας περισυνέλεξε καὶ ἔκαμεν διὰ τοῦτο.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται καὶ πληροφορίαι εἶναι ἄξιαι προσοχῆς, ἀλλὰ δι' αὐτῶν δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ ἡ γνώμη τοῦ Κεραμοπούλλου, ἡ δποία ἐξ ἀρχῆς ἐπαρουσίας πολλὰς ἀδυναμίας. Τὰ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μοναστηρίου εὑρήματα καὶ ἰδίως ἐπιγραφαὶ συνηγοροῦσιν, δπως ἔδειξεν ἡ κ. Παπάζογλου εἰς τὸ ἀνωτέρω (σ. 508) κριθὲν ἐργον τῆς, ὑπὲρ τῆς παλαιᾶς γνώμης, οὐδὲν δ' ἐκ τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν τεκμηρίων δικαιολογεῖ τὴν γνώμην περὶ ὑπάρξεως δύο πόλεων μὲ τὸ ὕδιον ὄνομα, τῆς μὲν παρὰ τὴν Φλώριναν, τῆς δὲ παρὰ τὸ Μοναστήριον.

"Υπὲρ τῆς παλαιᾶς γνώμης συνηγορεῖ καὶ δι παρατηρήμενος ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χάρτης, εἰς τὸν δποῖον ἡ Ἡράκλεια τοποθετεῖται εἰς τὸ ὄψις τοῦ Μοναστηρίου καὶ δχι τῆς Φλώρινης. Εἰς τὸ αὐτὸν ὄψις τοποθετεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ χάρτου τοῦ Peutinger, ὥστε νὰ μὴ χωρῇ ἀμφιβολία περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως.

Πλὴν τούτου δὲν δύναμαι νὰ συμφωνήσω πρὸς τὸν συγγραφέα καὶ εἰς μερικὰς ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις του. Τὸ στρῶμα τῆς στάκτης, τὸ δποῖον καλύπτει τὰ λείφανα τῆς πόλεως, ἀσφαλῶς δεικνύει ἐκτεταμένην πυρκαϊάν, ὑπὼς πιστεύει δι συγγραφεὺς, δύσκολον δμως εἶναι νὰ ὑποτεθῇ δι τοῦ ἔγινε

μεταφορὰ ἐξ αὐτῆς καὶ εἰς τὸ ὑψηλὸν τεῖχος δι' οἰκοδομικοὺς λόγους. Ἡ παρούσια κεράμων εἰς τὸν αὐτὸν τόπον δεικνύει ὅτι καὶ ἔκεī ὑπῆρχον κτίσματα καέντα, ἐκ τῶν ὅποιων προέρχεται ἡ στάκτη.

Ἐπίσης δὲν συμφωνῶ μὲ τὴν γνώμην, ὅτι οἱ μεγάλοι κεχωσμένοι εἰς τὸ ἔδαφος πίνθοι κατεχώσθησαν, διὰ νὰ μὴ εἶναι προσιτοὶ εἰς τοὺς ἔχθρούς. Ἡ συνήθεια αὕτη ἐπικρατεῖ καὶ σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, σκοπὸν δὲ ἔχει τὴν προφύλαξιν τῶν μεγάλων πίθων ἀπὸ τῆς θραύσεως.

Τέλος παρατηρῶ ὅτι τὸν τυπογράφον καὶ τὸν συγγραφέα διέφυγον ἀρκετὰ δρομογραφικὰ καὶ ἄλλα παροράματα, τὰ ὅποια δὲν ἔπειπε νὰ ἀσχημίζουν τὸ βιβλίον.

Ἀνεξαρτήτως τῶν μειονεκτημάτων τούτων τὸ ἔργον τοῦ συγγραφέως εἶναι λίαν εὐπρόσδεκτον, διότι τονίζει τὴν συνέχειαν τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον, δὲν ἀμφιβάλλω δ' ὅτι θὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ φιλομαθοῦς κοινοῦ τῆς Φλωρίνης διὰ τὴν ίστορίαν τῆς πόλεως των.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

¹ Άνθανας ιονίου Ήλ. Πάσχον, ‘Ιστορία τῆς Λιγκοβάνης. Θεσσαλονίκη 1962. [Έταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ίδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 53]. δον, σ. ς' + 29, πίν. VIII.

Ο συγγραφεὺς ἐγεννήθη εἰς τὴν Λιγκοβάνην, τὴν νῦν Ξυλόπολιν, ἀπὸ γονεῖς, δπως λέγει δ ἴδιος, ἐλληνορθοδόξους σλαβοφώνους· δλόκληρον ἄλλως τὸ χωρίον ἥτο κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν σλαβόφωνον. Ἀφ' οὗ ἐτελείωσε τὰς γυμνασιακάς του σπουδὰς ἐν Ἀθήναις, εἰργάσθη ἀπὸ τοῦ 1911 μέχρι τοῦ 1926 ὡς διδάσκαλος εἰς διάφορα χωρία τῆς περιοχῆς τῆς πατρίδος του, ἀπὸ δὲ τοῦ 1926 παρατηθεὶς ἡσχολήθη μὲ τὸ ἐμπόριον.

Ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν ίστορίαν τοῦ χωρίου του, ἐκ νεότητος του ἔκθετοι πληροφορίας παρὰ διαφόρων γερόντων αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν πληροφοριῶν τούτων συνέγραψε τὸ παρὸν σημείωμα, δπως τὸ δνομάζει, ἐκ τοῦ ὅποιον ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ συμπατριῶται του ἀνεδείχθησαν «πραγματικοὶ Ἑλληνες πατριῶται μὲ ἔργα, ὡστε οἱ μεταγενέστεροι μὲ ὑπερηφάνεια νὰ λέγουν ὅτι καταγόμεθα ἀπὸ τοῦτα δὰ τὰ χώματα.» Εἰς τὸ σημείωμα ἐκτίθενται κυρίως οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων σλαβοφώνων πρὸς τοὺς Βουλγαρίζοντας, οἵτινες καὶ ἀποτελοῦν τὴν ίστορίαν τοῦ χωρίου.

Τὰ ἔκτιθέμενα εἶναι λίαν ἔνδιαφέροντα, διότι δεικνύουν τὴν δημιουργηθεῖσαν εἰς τὰ σλαβόφωνα χωρία κατάστασιν μετὰ τὸ σχίσμα καὶ τὴν ἔναρξιν τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας, ἡ δποία, ὑποστηριζομένη καὶ ὑπὸ τῶν τοπικῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, αἱ δποίαι ἥσαν λίαν εὐπαθεῖς πρὸς τὰ χορηγούμενα χρηματικὰ δῶρα καὶ συνεπάθουν τοὺς χορηγητὰς αὐτῶν, προσεπάθει διὰ παντὸς μέσου, οἰκονομικοῦ ἢ τρομοκρατικοῦ, νὰ παρασύρῃ εἰς τὸν Βουλ-

γαρισμὸν τὰ χωρία. Οὗτως ἐδημιουργήθησαν βαθμηδὸν πυρηνες βουλγαριζόντων, μεταξὺ τῶν δποίων καὶ τῶν ἐμμενόντων εἰς τὰ πάτραια ἐδημιουργήθησαν σκληροὶ ἀγῶνες, οἱ δποῖοι πολλάκις, μὲ τὴν ἀνάμειξιν μάλιστα τῶν κομιτατζήδων, ἀπέβαινον καὶ ἀματηροὶ εἰς βάρος κυρίως τῶν Ἑλλήνων, τῶν δποίων εἶναι ἀξιοθαύμαστος δὲνθουσιασμὸς καὶ ἡ ἀρραγὴς ἐμμονὴ εἰς τὰ πάτραια. Τὰ ἔκτιθέμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως διὰ τὴν Λιγκοβάνην ἀποτελοῦσι τὴν τυπικὴν εἰκόνα τῶν ἀγώνων τούτων καὶ τῆς ὅλης καταστάσεως εἰς τὰ σλαβόφωνα χωρία.

Ο συγγραφεὺς προχωρεῖ καὶ εἰς τὰ συμβάντα κατὰ τοὺς πολέμους 1912/3, μέχρις ὅτου ἡ νίκη τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπίλλαξε τὸν τόπον ἀπὸ τῆς παρουσίας τῶν Βουλγάρων. Εἶναι καταπληκτικὰ τὰ δσα ἀφηγεῖται διὰ τὰς κακουργίας τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, οἱ δποῖοι οὔτε τὴν περιουσίαν οὔτε τὴν τιμὴν οὔτε τὴν ζωὴν τῶν κατοίκων ἐσεβάσθησαν, φονείοντες, καὶ δὴ δμαδικῶς, δχι μόνον τοὺς Ἑλληνας, ἐναντίον τῶν δποίων κυριολεκτικῶς ἐλύσσοντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς Τούρκους αἰχμαλώτους.

Νομίζω δτι τὸ φυλλάδιον τοῦ συγγραφέως, μάρτυρος ἀψευδοῦς τῆς διαγωγῆς τῶν Βουλγάρων, θὰ ἔπρεπε νὰ καταστῇ προσιτὸν καὶ εἰς τὸ ξένον κοινόν, καὶ δὴ τὸ ἀμερικανικόν, διὰ νὰ γνωρίσῃ καὶ τοῦτο τὸ ποιὸν τῶν ἀνθρώπων, οἱ δποῖοι παρουσιάζοντας ἑαυτοὺς ὡς ἥδικημένους ἀπογόνους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Πλὴν τούτου τὸ σημείωμα ἀποτελεῖ ἀψευδὲς τεκμήριον τῆς εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν ἀφοσιώσεως σημαντικωτάτου μέρους τῶν Σλαβοφώνων τῆς ὑπαίθρου, τὴν δποίαν καὶ διὰ τοῦ αἰματός των ἀπέδειξαν, πρᾶγμα τὸ δποῖον ἀποδεικνύει δτι δρυπᾶς οἱ Ἑλληνες ἔχαρακτήριζον καὶ χαρακτηρίζοντας αὐτοὺς ὡς πατριώτας Ἑλληνας.

Εἰς τὸ σημείωμα προστίθεται περιγραφὴ τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ εἰκόνων, γενομένη ὑπὸ τῆς κ. Λουΐζας Συνδίκα Λαούρδα, ἔτι δὲ καὶ πίνακες, εἰκονίζοντες διαφόρους παλαιοὺς ἀγωνιστάς, τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰκόνας αὐτῆς, ἔτι δὲ καὶ τὸ παλαιὸν σχολεῖον μετὰ τῶν μαθητῶν του. Παρατηρῶ δτι εἰς τὸν πίνακα V αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν δύο δημοσιευμένων εἰκόνων κακῶς ἐνηλάγησαν.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Ε ὑ μ ε ν ἵ ο υ N. Θ ε ο δ ω ρ ἵ δ ο υ, 'Ο Νομὸς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ ἀπὸ ἴστορικῆς, πολιτικῆς, οἰκονομικῆς, διοικητικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἀπόψεως. Θεσσαλονίκη 1960. 8ον, σ. 46.

Πρόκειται περὶ διμιλίας, γενομένης πρὸς τοὺς στρατιωτικούς, ναυτικοὺς καὶ ἀεροπορικοὺς ἀκολούθους τοῦ NATO καὶ τοὺς μαθητὰς τῆς Σχολῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, γενομένης εἰς τὴν αἰθουσαν τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν τῇ ἰδιότητί του ὡς διευθυντοῦ τῆς Νομαρχίας Θεσσαλονίκης καὶ ἀναπληρωτοῦ τοῦ ἀποσιάζοντος νομάρ-

χου Ἀθ. Μανουσοπούλου. ‘Ο διμιλητής κατώρθωσεν εἰς τὰ στενότατα πλαισία μιᾶς διμιλίας νὰ δώσῃ ἀρχετά σαφῆ εἰκόνα τοῦ νομοῦ ἀπὸ τῶν ἀπόψεων, τὰς ὅποιας ἀπαριθμεῖ εἰς τὸν τίτλον. Εἰς τὸ ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς προτασσόμενον ἵστορικὸν μέρος ἐκτίθεται ἐν μεγάλῃ συντομίᾳ ἡ ἵστοριά τῆς πόλεως ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Εἰς τὴν συντομίαν ἵσως αὐτὴν ὀφείλονται μικραὶ τινες ἀνακριβεῖαι, αἱ δοποῖαι ἄλλως θὰ ἀπεφεύγοντο. Οὕτως δὲ λιμὴν τῆς πόλεως δὲν ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου, ἀλλ’ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, οὐδέποτε δὲ ἡ Θεσσαλονίκη ἀπέβη πρωτεύουσα τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους. ’Επίσης ἀνακριβεῖς εἶναι ὅτι αἱ σλαβικαὶ φυλαὶ συνεμάχησαν μὲ τοὺς πειρατὰς τῆς Μεσογείου καὶ μὲ τοὺς Σαρακηνούς. ’Ακολουθοῦν τὰ κεφάλαια περὶ συγκοινωνιῶν, οἰκονομίας, βιομηχανίας, ἐμπορίου, ἀλιείας, ὁρυκτοῦ καὶ δασικοῦ πλούτου, ὑποαπασχολήσεως, ἀνεργίας, ἀστυφιλίας, κοινωνικῆς προνοίας, βιοτικοῦ ἐπιπέδου, ἐκπαιδεύσεως, τουρισμοῦ, πολιτικῆς καταστάσεως, κλείει δὲ ἡ ὅλη μελέτη μὲ γενικὸν συμπέρασμα, εἰς τὸ δοποῖον δὲ διμιλητής ἐκθέτει ἐν συντομίᾳ τὰς σκέψεις αὐτοῦ περὶ τῆς μελλούσης προόδου τῆς πόλεως καὶ τοῦ νομοῦ.

Τὰ κεφάλαια ταῦτα παρὰ τὴν συντομίαν των παρέχουν εἰς τὸν ἀναγνώστην πλήρη καὶ σαφῆ εἰκόνα τῆς καταστάσεως καὶ κινήσεως τοῦ νομοῦ διὰ τῶν παρατιθεμένων στατιστικῶν πινάκων. Εἰς τοὺς πίνακας τούτους εἰναι ὀφθαλμοφανῆς καὶ ἡ συντελεσθεῖσα πρόοδος ἀπὸ τῶν προπολεμικῶν χρόνων μέχρι σήμερον παρὰ τὸν μεσολαβήσαντα πόλεμον καὶ τὰ δεινὰ τῆς κατοχῆς, πρᾶγμα τὸ δοποῖον δικαιολογεῖ ἀπολύτως τὰς ἀγαθὰς τοῦ διμιλητοῦ διὰ τὸ μέλλον ἐλπίδας. ’Αξιοσημείωτος εἶναι καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ διμιλητοῦ, ὅτι δὲ πληθυσμὸς τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης εἶναι ἀμιγῶς ἔλληνικός.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Γεωργίον Χατζηκυριακού, Σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις ἐκ περιοδείας ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν (1905 - 1906). Δευτέρα ἔκδοσις. Πρόλογος Βασιλείου Γ. Χατζηκυριακού. Εἰσαγωγὴ Βασιλείου Λαούρδα. Θεσσαλονίκη 1962. [Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἱδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 58]. 80ν, σ. τε' + 206 μετ' εἰκόνος τοῦ συγγραφέως.

Τὸ βιβλίον εἶναι δευτέρα ἔκδοσις ἡ μᾶλλον ἀνατύπωσις τοῦ κατὰ τὸ 1906 ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἐπιθεωρητοῦ τότε τῶν ἔλληνικῶν σχολείων Μακεδονίας παρὰ τῷ Γενικῷ Ἑλληνικῷ Προξενείῳ Θεσσαλονίκης, τὸ δοποῖον διηγεῖται ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Λάμπρου Κορομηλᾶ. Προτάσσεται μικρὸς πρόλογος, συγγραφεὶς ὑπὸ τοῦ νίοῦ τοῦ συγγραφέως, διευθυντοῦ τοῦ Ὑποκαταστήματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἐν Θεσσαλονίκῃ, κ. Βασιλείου Χατζηκυριακού, εἰς τὸν δοποῖον δίδονται σύντομοι βιογραφικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ συγγραφέως, εἴτα δὲ καὶ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν, συγγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐπιμεληθέντος αὐτῆς κ. Βασιλείου Λαούρδα,

γενικοῦ γραμματέως τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, εἰς τὴν δόποιαν δικαιολογεῖται ἡ μετὰ πεντήκοντα καὶ ἔξι διλόκληρα ἔτη ἐπανέκδοσις τοῦ βιβλίου καὶ ἔξαιρεται τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ δόποιον παρουσιάζει τοῦτο διὰ τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἴστοριάν του.

Τὸ βιβλίον φέρει εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τὸν τίτλον «Σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις ἐκ περιοδείας ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν (1904 - 1906)», ἐνῷ δὲ ἀρχικός, τοῦ δόποιου καὶ φωτογραφία δημοσιεύεται, ἵτο «Σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις ἐκ περιοδείας μετὰ τοπογραφικῶν, ἴστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν σημειώσεων» ἀνευ τῆς φράσεως «ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν», διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς δόποιας σημειώνει ἰδιοχείρως δι συγγραφεύς: «Ἡ λέξις Μακεδονία παρελείφθη ἐκ τοῦ κειμένου ὡς ἀπηγορευμένη ὑπὸ τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας.» Τὸ βιβλίον κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ κ. Β. Χατζηκυριακοῦ ἐτυπώθη κρυφίως ἐν Θεσσαλονίκῃ εἰς τὸ τυπογραφεῖον Σαλβ. Μουρατόρη, φέρεται δυμως ὡς τυπωθὲν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τῶν τυπογραφικῶν καταστημάτων Ἀνέστη Κωνσταντινίδη πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας. Παρὰ ταῦτα τὸ βιβλίον κατεσχέθη, δὲ συγγραφεὺς βραδύτερον ἀπηλάθη.

‘Ο συγγραφεύς, δομώμενος ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ περιοδεύσας τὴν Μακεδονίαν πρὸς δλας τὰς κατευθύνσεις μέχοι Μοναστηρίου καὶ Στρωμνίτσης, Μελενίκου, “Ανω Τζουμαγιᾶς καὶ Νευροκόπου καὶ γνωρίσας, ὡς δὲ διος λέγει εἰς τὸν βραχὺν πρόλογόν του, «ἔξι αὐτοψίας πολλὰς πόλεις καὶ κώμας αὐτῆς, τὸν κατοίκους καὶ τὰς Ἑλληνικὰς κοινότητας καὶ ἐκτιμήσας τὴν ἐν αὐταῖς Ἑλληνικὴν τῆς Ὁρθοδοξίας ζωήν», συνήγαγε τὴν ἀλήθειαν, «ὅτι ἐπὶ χιλιετρίδας δλας τὰς κατὰ τὸ μέγιστον τοῦτο χρονικὸν διάστημα ἐπιδρομάς, τὰς συγκαταμέξεις καὶ νοθεύσεις, δὲ Ἑλληνικὸς αὐτῶν χαρακτήρος διετηρήθη ἔως σήμερον ἀκραιφνῆς καὶ διαλάμπων. Ἐκ τῆς ἀληθείας δὲ ταύτης προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Γένος κέκτηται ἀξιοθαύμαστον ζωτικότητα, τὴν δόποιαν ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιδείξῃ ἄλλο ἔθνος. Ἀπλῆν καὶ ὠχρὰν τῆς ἀληθείας ταύτης παράστασιν ἐπιδιώκει, ὡς λέγει, τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον, ἀποτελοῦν ἐλαχίστην εἰς αὐτὴν συμβολήν.» ‘Η ἐπιθυμία του, ὡς λέγει, εἶναι νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἀναγνώστας εἰς τὴν μετ’ αὐτοῦ ἐπίσκεψιν τῆς χώρας καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν κοινωνοὺς τῶν σκέψεών του, διὰ νὰ συνομολογήσωσι μετ’ αὐτοῦ τὴν ἀνωτέρω ἀλήθειαν, ἔχει δὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι προσφέρει «χρήσιμον ἀνάγνωσμα εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντας νὰ γνωρίσωσιν ἔστω καὶ ἀτελῶς ἐν περισπούδαστον τμῆμα τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου.» Τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπιτυγχάνει πλήρως δι συγγραφεὺς ὅχι μόνον διὰ τὸν συγχρόνους του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν σημερινοὺς ἀναγνώστας. Διὰ τὸν λόγον δὲ ἀκριβῶς τοῦτον καὶ τὸ “Ιδρυμα ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀνατύπωσιν τοῦ ἔθνικοῦ βιβλίου.

Πράγματι δὲ ἀναγινώσκων τὸ βιβλίον εἰσάγεται βαθμηδὸν καὶ ἀβιάστως εἰς τὴν ζοφερὰν ἀτιμόσφαιραν τῶν χρόνων ἐκείνων, τὴν δόποιαν εἶχον δη-

μιουργήσει τὰ κακουργήματα τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων, ἀγωνιζομένων οὐχὶ κατὰ τῆς τυραννίας τῶν Τούρκων, ὅπως διεκαδάντζον διὰ τοῦ εὑρωπαϊκοῦ τύπου οἱ ἐπίσημοι Βούλγαροι, ἀλλὰ κατὰ τῶν δυστυχῶν Ἐλλήνων, ιδίᾳ τῆς ὑπαίθρου, καὶ μάλιστα τῶν σλαβοφώνων, τῶν ἀποκαλουμένων ὑπ' αὐτῶν Γραικομάνων, ἐναντίον τῶν δοπίων κυριολεκτικῶς ἐλύσσονται, διότι παρέμενον πιστοὶ εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὸν Ἐλληνισμόν. Εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου ἀναφέρονται ὀνομαστὶ πρόκριτοι καὶ ἰερεῖς καὶ διδάσκαλοι, τοὺς δοπίους δίκην προβάτων ἀπέσφαξαν οἱ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνιζόμενοι κομιτατζῆδες, πολλαχοῦ δὲ σημειώνονται οἱ κίνδυνοι, τοὺς δοπίους διέτρεχον οἱ ταξιδεύοντες Ἐλληνες, μηδὲ τῶν μητροπολιτῶν ἔξαιρουμένων, οἱ δοπίοι ήναγκάζοντο νὰ ζητοῦν ὡς συνοδοὺς Τούρκους χωροφύλακας. Ὁ συγγραφεὺς ἐπανειλημμένως ἐκφράζει τὸν θαυμασμόν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν του, διὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν καρτερίαν τοῦ Ἐλληνόφρονος πληθυσμοῦ, ἀνεξαρτήτως γλώσσης, εἰς τὰ πάτρια παρὰ τὸν συνέχοντας ἐπικρεμάμενον κίνδυνον ἔξοντάσεως. Ἰδιαίτερως ἔξαίρει τὴν συντήρησιν ὑπὸ μικρῶν καὶ πτωχοτάτων πολλάκις κοινοτήτων σχολείων διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῶν Ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ τὸν πατριωτισμὸν τῶν διδασκάλων, νέων καὶ γερόντων, ἀρρένων καὶ θηλέων, οἵτινες ὑπὸ δυσμενεστάτους συνήθως οἰκονομικοὺς ὅρους, ἀλλὰ καὶ προφανεῖς κινδύνους ἔξεπλήρωνον εὐσυνειδήτως τὸ πολλαπλοῦν ἐθνικόν των ἔργον. Προκειμένου περὶ πτωχοτάτου χωρίου, τῆς Ἀναστασιᾶς, γράφει (σ. 130) «Καὶ μικροῦ σχολείου δὲν στερεῖται, ἐν φύματι διδάσκαλος νήπια τινὰ διδάσκει, καὶ οὐ ημενεν αὐτὸν εἰς τὴν Ἀναστασιάν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ τὸν πατριωτισμὸν τῶν διδασκάλων, νέων καὶ γερόντων, ἀρρένων καὶ θηλέων, οἵτινες ὑπὸ δυσμενεστάτους συνήθως οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῶν διδασκάλων ἀφορμὴν λαμβάνων ἔξεγείρεται (σ. 131) δικαίως κατὰ τῆς ἀστοργίας καὶ ἀφροντισίας τῶν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων καὶ ἀποφαίνεται εὐστόχως ὅτι εἰναι «αὐτοκατάκριτος καὶ αὐτοκτόνος ἡ κοινωνία ἡ τοῦ διδασκάλου καταφρονοῦσα καὶ πρὸς αὐτὸν διὰ σκληρᾶς ἐγκαταλείψεως ἀσεβίοντα. Ἀραιοῦσα οὕτω τὰς τάξεις τῶν καλῶν διδασκάλων καὶ μαραίνουσα τὸν πρὸς τὸ εὐγενέστερον καὶ ἱερώτερον τῶν ἔργων ζῆλον πυκνοῖ καὶ ἐκτρέφει τὰς ἐν τῷ ἴδιῳ σώματι κακότητας καὶ καταδικάζει ἑαυτὴν εἰς στέρησιν πάσης ὑγιοῦς μορφώσεως καὶ ἀληθοῦς προόδου.»

‘Ως πρὸς τὴν γλώσσαν καὶ τὰς ἐθνικὰς πεποιθήσεις παρατηρεῖ (σ. 175) ὅτι εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰς δευτερευούσας πολίχνας «οὐδεὶς δύναται νὰ παρουσιάσῃ ἡμῖν σλαβογενῆ πληθυσμὸν σημαίνοντα ἐν τῇ κοινωνικῇ καὶ ἐθνολογικῇ τῶν πόλεων τούτων συγκροτήσει, ὅσον καὶ ἀν θελήσῃ νὰ συγκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ μετατρέψῃ τὴν πραγματικότητα. Τὴν δὲ ἀστικὴν τῶν πόλεων τούτων δύναμιν ἀποτελεῖ εἰς ἐπίφθονον ὑπεροχὴν καὶ ἀκαταγώνιστον βαθμὸν πολιτισμοῦ καὶ προοδευτικῆς δράσεως τὸ Ἐλληνικὸν στοι-

χεῖον,» Λαμβάνων δ' ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἐν τῇ περιοχῇ Ζίχνης τουρκοφώνων μέν, ἀλλὸς ἔλληνικωτάτων φρονημάτων κοινοτήτων παρατηρεῖ (σ. 130) ὅρθότατα ὅτι «ἡ γλῶσσα ἥκιστα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς διακριτικὸν τῆς ἐθνικότητος γνώρισμα καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ. Οἱ δὲ τάναντία δογματίζοντες ἔνοι αὐτὸν ἄγνοιαν ὀφλισκάνουσιν ἢ ἐν γνώσει καὶ ἔξι ὑστεροβουλίας τὴν ἀλήθειαν παραμορφοῦσιν». “Οἱ πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν ἐθνοτήτων ἀποτελεῖ κύριον κριτήριον εἶναι τὸ ἐθνικὸν αἰσθημα, ἢ πεπούθησις δηλ. τῶν ἀνθρώπων μιᾶς κοινωνίας ὅτι ἀνήκουν εἰς τοῦτο καὶ ὅχι εἰς ἄλλο ἔθνος, καὶ τὰ αἰσθήματα ταῦτα ὃ συγγραφεὺς παρακολούθει καὶ σημειώνει μετὰ πολλῆς προσοχῆς, παρέχων οὕτω ἀσφαλῆ καὶ ἀκριβῆ τεκμήρια περὶ τῆς ἐθνολογικῆς καταστάσεως τῆς χώρας.

Καὶ αὐτὰ μέν, τὰ σχολεῖα δηλ. καὶ αἱ κοινότητες, τὰ ἐθνικὰ αὐτῶν φρονήματα καὶ αἱ κακοῦργοι προσπάθειαι τῶν κομιτατέρων πρὸς μεταβολὴν αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὸν κύριον πυρῆνα τοῦ ἔργου. Παρ' αὐτὰ ὅμως τὸ βιβλίον εἶναι ἀξιανάγνωστον, διότι παρέχει πλήρη εἰκόνα τῆς χώρας κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' ὃν συνεγράφη. ‘Ρωμαντικός, φαίνεται, ἔξι ἰδιοσυγκρασίας ὃ συγγραφεύς, αἰσθάνεται πραγματικὴν καὶ ζωηρὰν συγκίνησιν, φθάνουσαν πολλάκις μέχρις ἐνθουσιασμοῦ, ενδισκόμενος ἐνώπιον τῶν καλλονῶν τῆς μακεδονικῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαιότητος, τὰ δόποια ἀναπτερώνουν τὴν φαντασίαν του πρὸς τὸ ἔνδοξον ἴστορικὸν παρελθόν τῆς χώρας τοῦ Ἀλεξάνδρου. ‘Ακολουθῶν κυρίως τὸν Δῆμιτσαν παρέχει πάντοτε γεωγραφικὰς καὶ ἴστορικὰς πληροφορίας διὰ τοὺς τόπους, τοὺς δόποιους ἐπισκέπτεται, σημειώνει δὲ ὅσας εὑρίσκει ἐπιγραφάς, ἀρχαίας ἢ καὶ νεωτέρας, ὅσαι δύνανται νὰ ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἢ τὴν προσφατον αὐτῶν ἴστορίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πολλάκις οὕτε αἱ ἐτυμολογίαι, τὰς δόποιας παραθέτει, οὕτε καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα εἶναι ἀσφαλῆ, δεικνύουν ὅμως τὸ πολύπλευρον ἐνδιαφέρον τοῦ συγγραφέως. Τέλος καὶ αἱ περιγραφαὶ τῶν ταξειδίων του, γενομένων κατὰ τὸ πλεῖστον δι' ἵππων ἢ ἀμαξῶν διτρόχων ἢ τετρατρόχων, δι' ὅδῶν ἀστράτων, ενδισκομένων εἰς πρωτόγονον κατάστασιν, συμπληροῦσι τὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν δόποιαν εὑρίσκετο ἡ Μακεδονία κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας.

‘Η γλῶσσα τοῦ συγγραφέως, μολονότι καθαρεύουσα, καὶ δὴ πολλάκις ἀρχαῖζουσα, δὲν στερεῖται χάριτος καὶ εὐτραπελίας, οὐχὶ δὲ σπανίως, ὅσάκις τὰ ἐκτιθέμενα συγκινοῦσιν ἴδιαιτέρως αὐτόν, δὲ λόγος ὑψοῦται εἰς ὁριοτικὸν καὶ ποιητικόν.

Εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἐκτιθεμένων εἰς τὸ ἔργον δὲ ἐπιμεληθεὶς τῆς ἐκδόσεως προσέθεσεν ἐν παρατήματι καὶ ἀξιόλογά τινα ἀρθρα τοῦ συγγραφέως, δημοσιευθέντα εἰς τὸ Μακεδονικὸν ‘Ημερολόγιον, εἰς τὰ δόποια παρέχονται πολύτιμοι πληροφορίαι διὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα, τοὺς Νεοτούρκους,

τὴν ζωτικότητα καὶ ὑπεροχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν Μακεδονίᾳ καὶ τὸ ἄδοξον τέλος τῶν Νεοτούρκων. Ἐπίσης προσετέθησαν καὶ δέκα πέντε ἐνδιαφέρουσαι φωτογραφίαι ἐκ τῶν ἀποκειμένων εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, εἰς τὰς δποίας ἀπεικονίζονται τὰ μεγαλοπρεπῆ σχολεῖα τοῦ Μοναστηρίου, τοῦ Μελενίκου, τῆς Γευγελῆς, τῆς Στρωμνίτησης καὶ τῆς Ἀνω Τζουμαγιᾶς, μαρτυροῦντα τὰ ζωηρὰ ἔλληνικὰ αἰσθήματα τῶν ἀκριτικῶν τούτων πόλεων, αἱ δποῖαι δυστυχῶς δὲν ηὗτοι σαν νὰ περιληφθῶσιν ἐντὸς τῶν δρίων τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Μιλτιάδος Ι. Παπαϊωάννου, 'Ο Θεόδωρος Ζιάκας καὶ ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1854. Θεσσαλονίκη 1961. [Ἀνατύπωση ἀπὸ τὰ «Χρονικὰ» τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τεῦχ. NZ']. 80v, σ. 83.

Ο συγγραφεὺς εἰς τὴν προκειμένην μελέτην συγκεντρώνει μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας δλας τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1854 εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Γρεβενῶν γνωστὰς πληροφορίας, τῆς δποίας ἀρχηγὸς ὑπῆρξεν δὲν ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης καταγόμενος Θεόδωρος Ζιάκας, ἐξ ἀφορμῆς δὲ ταύτης ἔξετάζει καὶ τὰ περὶ τῆς ἀρματολικῆς οἰκογενείας τῶν Ζιακαίων γραφέντα, τὰ δποῖα εἰς πολλὰς λεπτομερείας διορθώνει.

Τὰς γνωστὰς καὶ δημοσιευμένας πληροφορίας συμπληρώνει διὰ νέων, τὰς δποίας ἀντλεῖ ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς, ἐκ τῆς δποίας καταγεται καὶ δ ἔδιος, ἔτι δὲ καὶ ἐξ ἐνθυμήσεων, γεγονομένων εἰς τὰ περιθώρια ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, καὶ ἀναφορῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας πρὸς τὴν «Ἐπὶ τῶν θυσιῶν καὶ ἀγώνων ἐπιτροπῆν», ἀποκειμένων εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Ἐκ τούτων προκύπτει δτι ἡ ἀρματολικὴ οἰκογένεια τῶν Ζιακαίων, ἐμφανιζομένη τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε ἀγωνιζομένη καὶ ἐναντίον τῶν ληστοσυμμοριῶν τῶν Τουρκαλβανῶν καὶ κατὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ εἰς ἄλλας διαφόρους ἔθνικὰς περιστάσεις, τελευταῖον δὲ καὶ εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1854, ἦτις, ὡς γνωστὸν, ἐξερράγη ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, τοῦ δποίου οἱ ὑπόδοουλοι εἰσέτι Ἐλληνες ἥθελησαν νὰ ἐπωφεληθῶσι, διὰ νὰ ἀποτινάξωσι τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων.

Τὰ ἔκτιθέμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως καθιστῶσι σαφῆ πολλὰ σημεῖα τῶν γενομένων κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ταύτην εἰς τὸ δυτικώτερον σημεῖον τῆς Μακεδονίας καθ' ὃν χρόνον εἰς τὸ ἀνατολικώτερον, δηλ. τὴν Χαλκιδικήν, δ Τσάμης Καρατάσος ἥγωνίζετο καὶ αὐτὸς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας. Πλὴν διμος τῶν ιστορικῶν λεπτομερειῶν αἱ ἐπαναστάσεις αἵται ἔχουν καὶ γενικωτέραν σημασίαν, διότι ἀποδεικνύουν περιτράνως τὰ ἔλληνικὰ ἔθνικὰ

αἰσθήματα τῶν Μακεδόνων, οἵτινες ἔλαβον μέρος εἰς ὅλους τοὺς ὑπὲρ τῆς παλιγγενεσίας ἀγῶνας τῶν Πανελλήνων, καθ' ὃν χρόνον οἱ Βούλγαροι, ἔκπτον ἀδιαμαρτυρήτως τὸν αὐχένα εἰς τὴν τυφλανίαν τῶν Τούρκων.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Γ. Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, "Αθως. Ἀγῶνες καὶ θυσίαι. 1850 - 1855. Ἔγγραφα Μακεδονικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀθῆναι 1962. 8ον, σ. 213 μετὰ 13 εἰκόνων.

Είναι πολὺ γνωστὸν ὅτι τὰ ἀρχεῖα τῶν ἰερῶν μονῶν τοῦ Ἀγίου Ὅρους ἀποτελοῦσι θησαυρὸν πληροφοριῶν ὃχι μόνον διὰ τὴν ἴστορίαν τῶν μονῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὅλην Ἑλληνικὴν ἴστορίαν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Βυζαντίου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Ἰδιαιτέρως πλούσια εἰς εἰδήσεις εἶναι διὰ τὰς ἐπαναστάσεις, πρῶτον τοῦ 1821 καὶ κατόπιν τοῦ 1854 εἰς τὴν Χαλκιδικήν, εἰς τὰς διποίας ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος καὶ αἱ Ἱεραὶ μοναὶ, ἀδιάφορον ἀν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς ἦ ἀποκρύφως.

Δυστυχῶς ὁ θησαυρὸς αὐτὸς ἔμεινεν ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον ἀνεκμετάλλευτος ὑπὸ τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὴν νεωτέραν ἴστορίαν, μόλις δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἥρχισεν ἡ ἀναδίφησις αὐτοῦ ὃχι μόνον ὑπὸ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἴστορικῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ λογίων καὶ φιλιστρών μοναχῶν, ἐνδιαφερομένων κυρίως διὰ τὴν ἴστορίαν τῶν ἰδίων μονῶν καὶ τοῦ Ὅρους ἐν γένει. Εἰς τὴν κατηγορίαν τούτων ἀνήκει καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου Γέρων Ἀλέξανδρος, γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων αὐτοῦ δημοσιευμάτων.

Ο συγγραφεὺς ἔχει γνῶσιν τῶν δημοσιευθεισῶν περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854 ἐργασῶν, παρατηρεῖ διμοις ἐν τῷ προλόγῳ του ὅτι τὰ περὶ αὐτῆς γραφέντα «στηρίζονται κυρίως εἰς προφορικάς ἀφηγήσεις καὶ παραδοσεις καὶ εἰς ἐκθέσεις ἔνων κρατῶν», ἀγνοηθέντων τῶν ὑπαρχόντων εἰς τὰ ἀρχεῖα τῶν μονῶν σχετικῶν ἐγγράφων. Τὸ κενὸν τοῦτο ἀνέλαβε νὰ συμπληρώσῃ ὁ Ἰδιος διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἐγγράφων, ἀνερχομένων εἰς 105.

Τῶν ἐγγράφων προτάσσεται μακρὰ καὶ ἐνδιαφέρουσα εἰσαγωγή, διηγημένη εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον, τιτλοφορούμενον «Φύλακες γρηγορεῖτε», περιλαμβάνει ἀρκετὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια, διδακτικάτα διὰ τὴν ἐσωτερικὴν κυρίως ἴστορίαν τοῦ Ὅρους, οἶον αὐτοδιοίκησις τοῦ Ἀθω, Τουρκοκρατία, διοικητὴς Ἀγίου Ὅρους, ἐφορεπίτροποι, πληθυσμὸς Ἀγίου Ὅρους, ἀλλογενεῖς, οἰκονομικὴ κατάστασις, αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις τοῦ τόπου, Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, πνευματικὴ τοῦ τόπου ἀνάπτυξις. Τὸ δεύτερον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων» ἀποτελεῖ ἐκθεσιν τῶν γεγονότων τῆς Ἐπαναστάσεως, ὡς ἔξαγεται ἐκ τῶν ἐγγράφων. Ἡ ἐκθεσις συμπληρώνει εἰς πολλὰς λεπτομερείας, ἰδίως ἀπὸ ἀγιορειτικῆς ἀπόψιεως, τὰ ἥδη γνωστά. Οὕτω δίδει σαφῆ εἰκόνα τῆς στάσεως τῶν Ἀγιορειτῶν ἀπέναντι τοῦ Καρατάσου, οἱ διποίοι ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς μὲν ἡροήθησαν νὰ συνταχθῶσι

πρὸς αὐτόν, κρυψίως ὅμως πολλαχῶς τὸν ἐβοήθησαν οὐ μόνον διὰ ποικίλων ἔφοδίων, ἀλλὰ καὶ δι' ἄνδρῶν, ὡς καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Τούρκων. Ἐπειτα καθορίζει ἀκριβῶς τὸ σημεῖον τῆς ἀποβάσεως τοῦ Καρατάσου εἰς τὴν Σιθωνίαν, τὸ ὅποιον ἦτο ὁ ὅρμος Καλαμίται καὶ ὅχι ὁ λιμὴν τοῦ Κωφοῦ, ὡς καὶ τὴν χρονολογίαν τῆς ἀποβάσεως. Ἐξηγεῖ ἐπίσης ἐπαρκῶς τὴν βραδύτητα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Καρατάσου, ἡ ὅποια καὶ προυκάλεσε τὴν ἀποτυχίαν τῶν σχεδίων του, ἔξιστορεῖται δὲ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ καὶ ἡ περὶ τὴν Κομίτσαν τελευταία μάχη, μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τῆς ὅποιας ὁ Καρατάσος κατέφυγεν εἰς τὸ Ἀγιον Ὅρος καὶ ἐκεῖθεν κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ εἰς τὴν ἑλευθέραν Ἑλλάδα. Πλὴν τῶν γενικωτέρων τούτων πρέπει νὰ σημειωθῇ καὶ τὸ πολυάριθμον τῶν λεπτομερειακῶν εἰδήσεων, αἱ ὅποιαι συμπληρώνουν καὶ ζωντανεύουν τὴν ὅλην εἰκόνα τοῦ ἀγῶνος.

Τὸ ἔργον συμπληροῦσι δύο χρήσιμοι προσωπογραφικοὶ πίνακες, ὁ πρῶτος τῶν κυβερνητῶν τοῦ Ἀγίου Ὅρους ἀπὸ τοῦ 1686 μέχρι τοῦ 1783, ὁ δεύτερος τῶν πρωτοεπιστατῶν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 1788 μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν.

Τὸ ἔργον τοῦ λογίου Γέροντος ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν ὅχι μόνον εἰς τὴν ἴστορίαν τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1854, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην ἴστορίαν τοῦ Ἀγιωνύμου Ὅρους, ἀποδεικνύει δὲ πόση καὶ πόσον πολύτιμος ἴστορικὴ ὥλη εὑρίσκεται ἀποτελθαυτισμένη εἰς τὰ ἀγιορειτικὰ ἀρχεῖα, ἡ ὅποια περιμένει τοὺς ἔρευνητάς της.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Π α ν . Δ. Μ η λ i ω τ η , 'Η ἐν Νεῦγῳ σύμβασις τῆς Ἑλληνοβουλγαρικῆς μεταναστεύσεως τῆς 1]27 Νοεμβρίου 1919 καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς. Θεσσαλονίκη 1962. [Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου 51]. 8ον, σ. 38.

'Ο συγγραφεύς, γνωστὸς δικηγόρος ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὑπηρέτησεν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1925 μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου τοῦ 1929 ὡς Ἐλλην ἀντιπρόσωπος εἰς τὴν Βηνησέλου καὶ δην Ὅποιας Υποεπιτροπὴν Ἑλληνοβουλγαρικῆς Μεταναστεύσεως ἐν Μακεδονίᾳ πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς ἐν Νεῦγῳ συνομολογηθεῖσης συμβάσεως μεταξὺ τοῦ Βενιζέλου καὶ τοῦ Σταμπουλίνσκη, ἥτις καὶ συνυπεγράφη μετὰ τῆς Συνθήκης εἰρήνης τοῦ Νεῦγος καὶ προσηρτήθη εἰς αὐτὴν αὐθημερόν.

'Ο συγγραφεὺς μετὰ βραχεῖαν ἴστορικὴν εἰσαγωγὴν, εἰς τὴν ὅποιαν ἔχεταιζει τὰ ἀπώτερα αἴτια, τὰ προκαλέσαντα τὴν σύμβασιν ταύτην, τὰ ὅποια εἶναι οἱ φυλετικοὶ ἐπὶ Τουρκοχρατίας ἀγῶνες μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων, ἔχειτει τὰ τῆς διαδικασίας, τὴν ὅποιαν ἡκολούθησαν αἱ ὑποεπιτροπαὶ ἐφαρμογῆς καὶ ἐκτελέσεως τῆς συμβάσεως, δηλ. τὰ τῆς ὑποβολῆς αἰτήσεων μεταναστεύσεως καὶ ἐκκαθαρισμού περιουσίας, τὰ τοῦ τρόπου ἐκτιμήσεως τῶν

νποεπιτροπῶν, τὰς ἀποδεῖξεις κυριότητος κτλ. Ὁταν ἐκτιθεμένων γίνεται καταφανῆς ἡ καταβληθεῖσα προσπάθεια, προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ δυσκόλου ἔργου τῶν ὑποεπιτροπῶν. Ὅθεν δικαίως δι συγγραφεὺς τονίζει ἐν τῷ προλόγῳ του τὰς συνεπείας τῆς ἐφαρμογῆς τῆς Συμβάσεως ταύτης ἐπὶ τῶν ἐθνολογικῶν διαμορφώσεων ἐν τῇ Βορείῳ Ελλάδι, καθ' ὃτι διὰ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς ἔχορηγήθη εἰς τὸν κατοίκους πλήρως τὸ δικαίωμα, δπως οὗτοι ἐλευθέρως καὶ ἔκουσίως ἐκδηλώσουν τὸν φυλετικὸν αὐτῶν δεσμούς. Οὗτως οἱ μετὰ τῆς Βουλγαρίας φυλετικῶς συνδεόμενοι κάτοικοι μετὰ τὴν ὑποβολὴν αἰτήσεων μεταναστεύσεως καὶ ἐκκαθαρίσεως τῶν περιουσιῶν των μετηνάστευσαν ἐλευθέρως εἰς Βουλγαρίαν, ἀποζημιωθέντες πλήρως διὰ τὴν Ἀλλάδι καταλειφθεῖσαν περιουσίαν, ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ ἄλλοι κάτοικοι, ἀπαντες Ἐλληνες ὅντες, εἰς οὐδεμίαν δῆλωσιν οἵασδήποτε φύσεως προέβησαν. Οἱ μεταναστεύοντες μετὰ τῶν αἰτήσεων μεταναστεύσεως καὶ ἐκκαθαρίσεως περιουσιῶν συνυπέβαλλον ὑποχρεωτικῶς καὶ βεβαίωσιν φυλετικῆς μειονότητος. Ὅθεν δρυθῶς συμπεριάνει δι συγγραφεὺς ὃτι ὅσοι ἐκ τῶν βουλγαροφώνων δὲν ὑπέβαλον αἰτήσεις ἐθεώρουν ἕαυτοὺς ὡς μὴ ἀνήκοντας εἰς τὴν βουλγαρικὴν μειονότητα, ὥστε λογικῶς καὶ ἐξ ἀντιδιαστολῆς προκύπτει ὃτι οὗτοι ἀνεξαρτήτως τῆς γλώσσης ἐθεώρουν ἕαυτοὺς ὡς γνησίους Ἐλληνας, δπως τόσοι ἄλλοι ξενόφωνοι Ἐλληνες, τουρκόφωνοι, βλαχόφωνοι, ἀλβανόφωνοι, ἀραβόφωνοι κτλ. Τονίζει δὲ ἴδιαιτέρως δι συγγραφεὺς (σ. 30) ὃτι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔργου τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς, τὸ δροπίον παρετάθη ἐπὶ μίαν δεκαετίαν, οὐδεὶς παρουσιάσθη οὔτε εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν οὔτε εἰς ἄλλην τινὰ ἀρχὴν ἐν Ἀλλάδι ἰσχυριζόμενος ὃτι ἀνήκει εἰς σλαβικὴν μειονότητα, φέρ' εἰπεῖν Μακεδονικήν, τὴν δόπιαν ἐπλασαν ἐσχάτως οἱ ἐν Σκοπίοις πάλαι μέν ποτε Βούλγαροι, νῦν δὲ δῆθεν Μακεδόνες.

Ο συγγραφεὺς, δροπίος ὡς ἐκ τοῦ ἔργου του εἶχεν ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν μεταναστεύοντων, ἀναφένει ὃτι ἡ Μικτὴ Ἐπιτροπὴ ἀνεβίβασε τὸν δροπίον τοῦ Μακεδονίας μεταναστεύσαντας εἰς 16.262, τὸν δὲ ἐκ Δυτικῆς Θράκης εἰς 35,804, ἦτοι ἐν συνόλῳ εἰς 99.066. Εἰς τούτους δέον νὰ προστεθῶσι καὶ 20.000 - 25.000 ἀκτήμονες ἢ τρομοκρατηθέντες ὑπὸ τῶν κομιτατζήδων, οἱ δροπίοι ἀντέδρων εἰς τὴν μετανάστευσιν, ἐγκατασταθέντες ἐν Βουλγαρίᾳ χωρὶς νὰ ἐκκαθαρίσωσι τὰς περιουσίας αὐτῶν. Οὗτως οἱ ἐκ Μακεδονίας μεταναστεύσαντες ἀνέρχονται τὸ πολὺ εἰς 91.262. Ἐὰν δὲ ληφθῇ ἐπ' ὅψιν ὃτι ἡ γνωστὴ στατιστικὴ τοῦ Χιλιμῆ Πασᾶ τοῦ 1901 ἀναβιβάζει τὸν δροπίον τῆς Ελληνικῆς Μακεδονίας βουλγαροφώνους εἰς 119.000, ἐπεται δροπίον τοῦ παραμείναντες ἐν Ἀλλάδι Ἐλληνες τὴν συνείδησιν Βουλγαρόφωνοι, ἢ κατὰ τὸν δροπίον τοῦ Βουλγάρους Γραικομάνοι, ἀνέρχονται εἰς 23.000 τὸ πολὺ. Οὐδαμοῦ εἰς τὰς στατιστικὰς γίνεται λόγος περὶ Μακεδόνων καὶ Μακεδονικῆς ἐθνότητος, δροπίον τοῦ δὲ λέγει δι συγγραφεὺς (σ. 3) ὃτι τὰ ἐσχάτως ἐκ Σκοπίων ἐκτοξευόμενα πυροτεχνήματα περὶ Σλαβικῆς ἐν Ἀλλάδι μειονότητος εἰναι κατασκευ-

άσματα του ἔργαστηρίου παντὸς ψεύδους καὶ ἀπάτης τῶν ὑπὸ τὸν Βλάχωφ κρυπτοβιούλγάρων τῶν Σκοπίων, ad hoc συναρμολογούμενα πρὸς συγκάλυψιν τῶν ἔδαφικῶν των διεκδικήσεων ἐπὶ ἔδαφῶν ἀπὸ χιλιετηρίδων ἐλληνικῶν.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Νικόλαος Π. Δελιαλή, 'Η ἴδιόγραφος διαθήκη του Νικολάου Κ. Κασομούλη (1795 - 1871). 'Αθῆναι, Τυπογραφεῖον Μυρτίδη, 1961. 8ον, σ. 31 μετὰ φωτοτυπικῶν πινάκων.

'Ο Νικόλαος Κασομούλης ἔγινε πολὺ γνωστὸς εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν Ἰστορίαν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀφ' ὅτου διὰ χορηγίας τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς ἐδημοσιεύθησαν (1940) ὑπὸ του Γιάννη Βλαχογιάννη τὰ «Ἐνθυμήματα» αὐτοῦ. 'Ο Βλαχογιάννης εἶς τὴν εἰσαγωγὴν του ἔξιστορησε καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον του συγγραφέως, ὡς προκύπτουν ἐκ τῶν «Ἐνθυμημάτων» καὶ ἄλλων δευτερευουσῶν πηγῶν. 'Η διαθήκη αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀκόμη γνωστή. Ταύτην ἀνεκάλυψεν ἐν Κοζάνῃ ὁ ἔφορος τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Ν. Δελιαλῆς, ὁ δόποιος καὶ ἐκδίδει αὐτὴν μὲ τὴν χορηγίαν τῆς αὐτῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς καὶ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Φιλίππου Στεφ. Δραγούμη, ἰσοβίου μέλους αὐτῆς. 'Η διαθήκη ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ «Δελτίον τῆς Ἰστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας», τόμ. ΙΔ' (1960). 'Η ἔκδοσις ἔγινε μετὰ μεγάλης προσοχῆς, σημειουμένων τῶν κενῶν, τὰ δόποια ἐδημιούργησεν ὁ χρόνος, καὶ τῶν σφαλμάτων τοῦ γράψαντος αὐτήν, ὅστις εἶναι ὁ ἕδιος ὁ Κασομούλης. 'Ο ἐκδότης παρατηρεῖ ὅτι ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γραφέντων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαπιστωθῇ σαφῶς οὔτε δ τόπος οὔτε καὶ ὁ χρόνος τῆς γεννήσεώς του. Ταῦτα σήμερον κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐκδότου σαφηνίζονται. 'Εκ τοῦ κώδικος βαπτίσεων τῆς Μητροπόλεως Κοζάνης προκύπτει ὅτι δ Νικόλαος Κασούμης (Κασομούλης) ἐβαπτίσθη τὸν Αὔγουστον τοῦ 1795, ἀπέθανε δέ, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐπιτυμβίου πλακὸς ἐν Στυλίδι, τὴν 10ην Ιανουαρίου 1871.

'Η διαθήκη εἶναι ὡς Ἰστορικὴ πηγὴ ἀξιολογωτάτη, ὅχι μόνον διότι περιλαμβάνει ἀρκετὰ ἀγνωστα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα διὰ τὸν βίον τοῦ ἀγωνιστοῦ, καὶ δὴ καὶ τὸν οἰκογενειακόν, ἀλλὰ καὶ διότι παρέχει εἰκόνα τῶν μετεπαναστοικῶν χρόνων, κατὰ τὸν δόποιον κατεβάλλετο συνεχῆς προσπάθεια πρὸς στρατιωτικὴν καὶ οἰκονομικὴν τακτοποίησιν τῶν ἀγωνιστῶν.

'Ο διαθέτης, δόποιος ἐκφράζει ἐπανειλημμένως τὸν βαθύτατον πόνον του διὰ τὸν ἀωρον θάνατον τοῦ υἱοῦ του Κωνσταντίνου, ἀφήνει ὡς κληρονόμον τὴν σύζυγόν του Μαριγών, ἀπαριθμεῖ δὲ τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα, τὰ δόποια ἀφήνει. 'Αξιοσημείωτα εἶναι ὅσα λέγει περὶ τῶν ἀπαιτήσεων αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ δημοσίου, ὅχι μόνον ἐκ μισθῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δαπάνας, εἰς τὰς δόποιας δ ἕδιος ὑπεβλήθη χάριν τοῦ ἀγῶνος. Εἶναι ἀξιοσημείωτος καὶ ἡ φροντὶς διὰ τὴν φύλαξιν τῶν χειρογράφων του ἐντὸς σιδηροῦ κιβωτίου

καὶ τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν, τὴν δποίαν ἐμπιστεύεται εἰς τὸν φίλον του «διδάκτορα τῆς Ιατρικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ» Ἀναστάσιον Γούδαν. Συγκρίνων τὸ ἔδγον του μὲ τὰ ἔκδοσέντα ἔως τότε περὶ τοῦ ἀγῶνος λέγει «θὰ εἶναι τὸ θετικότερον περὶ ὅσων διαπραγματεύομαι ἀντικειμένων καὶ τὸ πολυτιμότερον τῆς περιουσίας καὶ πρὸς ὅφελος τῆς ἴστορίας.»

Ἄξιοσημείωτος εἶναι ἡ μέριμνα αὐτοῦ ὅπως δοθῇ ἀνὰ ἐν ἀντίτυπον τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ καὶ εἰς σχολεῖα ἐκτὸς τῶν δρίων τῆς Ἑλλάδος, πρᾶγμα τὸ δποίον δεικνύει τὴν ὑπαρξίαν καὶ τὴν ἀκμὴν αὐτῶν κατὰ τὸ 1871, δπότε ἔγραφη ἡ διαθήκη. Τὰ σχολεῖα ταῦτα κατὰ τὴν σειρὰν τῆς διαθήκης εἶναι: τὸ τοῦ Καΐρου, τῆς Σμύρνης, τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν Σερρῶν, τοῦ Πισοδερίου, τοῦ Μπλάτζη, τῆς Σιατίστης, τῆς Κοζάνης, τῆς Ζερίτσανης (Τσαρίτσανης), τῶν Κοντζιανῶν τοῦ Ἀσπροποτάμου, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Πέλλης τῶν Μακεδόνων. Ἐκ τῶν συνοδευόντων τὰ δνόματα σποραδικῶν χαρακτηρισμῶν προκύπτουσι καὶ ἀναμφισβήτητα βιογραφικὰ διὰ τὸν συγγραφέα στοιχεῖα. Οὕτω τὸ Πισοδέρι χαρακτηρίζεται ὡς προπατορικὴ αὐτοῦ πατρίς, τὸ Μπλάτζη ὡς πατρὸς τῆς μητρός του, ἡ Κοζάνη ὡς πατρὸς τῆς γεννήσεώς του, ἡ Τσαρίτσανη ὡς τόπος τῶν σπουδῶν του, τὰ Κούτσιανα ὡς πατρὸς τοῦ Ν. Στουρνάρα, τὸ Μεσολόγγι ὡς τόπος τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἔξόδου του.

Εἰς τὸν ἔκδότην καὶ τὴν Πάγκειον Ἐπιτροπὴν ὁφείλονται χάριτες, διότι παρέδωσαν εἰς τὴν δημοσιότητα τὴν ἀξιόλογον καὶ πολλαχῶς χρήσιμον ταύτην διαθήκην τοῦ διαπρεποῦς Μακεδόνος ἀγωνιστοῦ.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Πολυχρόνη Κ. Ἐνεπεκίδη, Συμβολαὶ εἰς τὴν μυστικὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν κίνησιν τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως. Akademie - Verlag. Berlin 1960. 8ον, σ. 166 μετὰ 9 φωτογραφιῶν ἐντύπων καὶ ἔγγραφων.

Ο συγγραφεὺς εἶναι γνωστὸς ἐκ τῶν πολυετῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν εἰς τὰ κρατικὰ ἀρχεῖα τῆς Βιέννης, ἐκ τῶν δποίων πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα μέχρι τοῦδε ἐδημοσίευσε, ἀφορῶντα εἰς τοὺς περὶ τὴν Ἐπανάστασιν χρόνους. Εἰς τὸ παρὸν βιβλίον δημοσιεύει τὸ προϊὸν τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς ἀστυνομίας, εἰς τὸ δποίον εὑρίσκονται ἀποτεμειμένα καὶ δσα ἐσώθησαν ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς λογοκρισίας κατὰ τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης (1927) καὶ ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς πόλεως Graz. Ἐπίσης δημοσιεύει καὶ δλίγα τινὰ ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Γαλλίας (Bibliothèque de l' Institut de France).

Τὰ ἔγγραφα κυρίως εἶναι ἀστυνομικαὶ ἀναφοραὶ τῶν ἐντεταλμένων πρὸς ἐπιτήρησιν τῶν κινήσεων τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης ἀστυνομικῶν καὶ λογοκριτῶν τῶν ἐλληνικῶν βιβλίων καὶ ἐφημερίδων. Ο ἔκδότης παρα-

τηρεῖ ὅτι αἱ πληροφορίαι τῶν ἀστυνομικῶν συνεκεντρώνοντο ἐσπευσμένως καὶ προχείρως, «διὰ νὰ ἴκανοποιήσουν μίαν καχυποψίαν ἄπληστον καὶ συγχρόνως πρόθυμον νὰ ἴκανοποιηθῇ μὲ τὰς εἰδήσεις τῆς πρώτης ἐκθέσεως. Πλούσιαι εἰς τὰς θετικάς εἰδήσεις εἶναι αἱ ἐκθέσεις περὶ τετελεσμένων γεγονότων, αἱ κατασχεθεῖσαι ἡ ἀντιγραφεῖσαι ὑπὸ τῆς εἰδικῆς ὑπηρεσίας τῆς λογοκρισίας ἐπιστολαί, τὰ πρακτικὰ τῶν ἀνακρίσεων, αἱ ἀναφοραὶ περὶ διενεργηθεισῶν ἐρευνῶν, τὰ πολιτικὰ προγράμματα, τέλος αἱ χαρακτηριστικαὶ ἐκθέσεις τῶν λογοκριτῶν περὶ ἔλληνικῶν ἔργων καὶ ἐφημερίδων».

Τὰ δημοσιευόμενα ἔγγραφα ἀφορῶσιν εἰς ὁρισμένας διακεκριμένας προσωπικότητας τῶν προεπαναστατικῶν χρόνων, διαμενούσας ἐν Βιέννῃ, τὸν γνωστὸν λόγιον ἀρχιμανδρίτην καὶ ἐκδότην «Ἐρμοῦ τοῦ λογίου», “Ἀνθιμὸν Γαζῆν, τὸν λόγιον Ἰατρόν, ἐκδότην τῆς ἐφημερίδος «Ἐλληνικοῦ τηλεγράφου», Δημήτριον Ἀλεξανδρίδην, τὸν ἐκ Κοζάνης Ἰατρὸν καὶ ποιητὴν Μιχαήλ Περδικάρην, γνωστὸν διὰ τὴν δυσμενῆ κατὰ τοῦ Ῥήγα διάθεσιν, καὶ τέλος εἰς τὴν «Ἐν Ἀθήναις Φιλόμουσον Ἐταιρείαν».

Τὰ ἔγγραφα, δπως παρατηρεῖ καὶ ὁ ἐκδότης, εἶναι προϊὸν τῆς καχυποψίας καὶ πολυπραγμοσύνης τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας, ἡ ὅποια παρακολουθεῖ ἀγρύπνως τὰς κινήσεις τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης, προσπαθοῦσα νὰ ἔξιχνιασῃ τὰ φρονήματα αὐτῶν καὶ τὰς συμπαθείας των πρὸς τὴν Ῥώσίαν ἡ τὴν Γαλλίαν, δὲν προσθέτουν δὲ τίποτε τὸ οὐσιώδες εἰς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν ἀνδρῶν, εἰς τοὺς ὅποιους ἀναφέρονται. Ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν Γαζῆν ἀξιον προσοχῆς εἶναι τὸ ὑπ’ ἀρ. 17, εἰς τὸ ὅποιον καταλέγονται οἱ Ἐλληνες διμοιδεῖται καὶ συνεργάται αὐτοῦ ὅχι μόνον οἱ ἐν Βιέννῃ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Παρισίοις, Βουκουρεστίῳ, Ἰασίῳ καὶ Κωνσταντινουπόλει.

Τὰ εἰς τὸν Ἰατρὸν Δ. Ἀλεξανδρίδην ἀναφερόμενα ἔγγραφα ἀφοροῦν κυρίως εἰς τὴν ἐκδοσιν τῆς ἐφημερίδος «Ἐλληνικοῦ τηλεγράφου», εἶναι δὲ ἀξιόλογα, διότι δεικνύουν τὰ πολλαπλᾶ μέτρα, τὰ ὅποια ἐλάμβανεν ἡ ἀστυνομία εἰς τοιαύτας περιστάσεις, φθάνουσα καὶ μέχρι κατ’ οίκον ἐρεύνης διὰ τὴν ἀνακάλυψιν ἔγγράφων καὶ τυπογραφικῶν μηχανημάτων.

Τὰ περὶ τοῦ Κοζανίτου Ἰατροῦ καὶ ποιητοῦ Μιχ. Περδικάρη ἔγγραφα παρέχουν ἀρκετάς πληροφορίας περὶ τοῦ ἥθους τοῦ ἀνδρός, τῆς ἔργασίας αὐτοῦ ὡς Ἰατροῦ εἰς τὴν Ἀχρίδα, ὡς καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ, «Ἐρμήλου» καὶ λοιπῶν. Αἱ πληροφορίαι αὗται εἶναι πολὺ χοήσιμοι καὶ συμπληρώνουν τὰ ἐν τῷ παρόντι τόμῳ (σ. 413 - 437) περὶ τοῦ Κοζανίτου Ἰατροῦ ἐξ ἀλλων πηγῶν, ἀγνώστων εἰς τὸν συγγραφέα, δημοσιευόμενα.

Τὰ περὶ τῆς Φιλομούσου Ἐταιρείας ἔγγραφα δεικνύουν μὲν τὸ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας διὰ τὴν κίνησιν ταύτης καὶ τὰ ἀποτελούντα αὐτὴν πρόσωπα, δὲν προσθέτουν ὅμως τίποτε τὸ οὐσιώδες εἰς τὰ γνωστά. Εἰς τὴν περὶ αὐτῆς βιβλιογραφίαν πρέπει νὰ προστεθῶσι δύο

άκομη ἐργασίαι, ἡ τοῦ Ἑμμ. Γ. Πρωτοψάλτη «Νέα Στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐταιρείας τῶν Φιλομούσων» ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. ΞΑ' (1957) σ. 253 - 280 καὶ ἡ τοῦ Ἀπ. Βακαλοπούλου «Die Tätigkeit der Vereine «Philomousos Hetaireia» und «Hetaireia ton Philikon» ἐν Südost-Forschungen, τ. XVI (1957), σ. 53 - 69.

Πάνοπλα μάταια, 'Ο διπλαρχηγός καπετάν Λάκης Πύρζας. Φλώρινα, 1960. [Ἄριστοτέλης, ἔτ. Δ', τεῦχ. 20ον]. 8ον, σ. 80.

'Ο διπλαρχηγός Λάκης Πύρζας, γέννημα καὶ θρέμμα τῆς Φλωρίνης, ἐξ εὐπόρου οἰκογενείας καταγόμενος, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρωτοπόρων Μακεδονιάχων, συναγωνιστής καὶ φίλος τοῦ Παύλου Μελᾶ, τὸν δποῖον καὶ διεδέχθη εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ σώματος.

"Ηδη ἔφηβος, ἥρχισε νὰ αἰσθάνεται ζωηρὸν καὶ ἐνεργὸν πατριωτικὸν ἐνδιαφέρον καὶ νὰ παρακολουθῇ τὰς κακούργους κινήσεις τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν Φλώριναν καὶ τὴν περιοχήν της καὶ νὰ ἐπικοινωνῇ πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον τοῦ Μοναστηρίου, τὸ δποῖον διημυθύνετο τότε δυστυχῶς ὑπὸ προξένων ἀνικάνων καὶ ἀδιαφόρων πρὸς τὰ περὶ αὐτοὺς συμβαίνοντα, δπως ὁ Μπέτζος, ὁ Πεζᾶς καὶ ὁ Κυρδαῖος. Βραδύτερον μετέβη καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ νὰ ἐνεργήσῃ κατὰ δύναμιν διὰ τὴν κίνησιν ἐνόπλου κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀγώνος. Ἐκεῖ ἐγνωρίσθη μὲ τὸν Παύλον Μελᾶν, τὸν δποῖον καὶ ἥκολούθησε κατόπιν εἰς ὅλα τὰ ταξείδια καὶ τὰς πολεμικάς του ἐπιχειρήσεις.

'Ο Πύρζας εἶχε τὴν ἔμπνευσιν νὰ κρατήσῃ ἡμερολόγιον δι' ὅλα τὰ συμβάντα, εἰς ὅσα ἔλαβε μέρος, τὸ δποῖον ἀποτελεῖ πηγὴν ἀφθονον εἰς λεπτομερείας διὰ τὸν Μακεδονικὸν ἐν γένει Ἀγῶνα. Ἐπὶ τῷ βάσει κυρίως τοῦ ἡμερολογίου τούτου ἀνέλαβεν ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος φυλλαδίου νὰ ἔξιστορήσῃ τὴν ἔθνικὴν δρᾶσιν τοῦ ἐπιφανοῦς τούτου Μακεδονομάχου, συμπληρώνων τὰς πληροφορίας του καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν.

Τὸ φυλλάδιον εἶναι ἀξιανάγνωστον, διότι παρέχει πλῆθος λεπτομερειῶν πληροφοριῶν διὰ τὰς ἐνεργείας τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας εἰς τὴν περιφέρειαν Φλωρίνης, τοὺς Ἑλληνας Μακεδόνας ἀγωνιστὰς εἰς αὐτὴν καὶ τοὺς ἀγῶνας των, τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενεῖου Μοναστηρίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν Ἑλλήνων πατριωτῶν κτλ. Δυστυχῶς ἡ ἐκτύπωσις τοῦ φυλλαδίου δὲν ἔγινε μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς ἐκ μέρους τοῦ τυπογραφείου. Πλὴν τῶν παροραμάτων, τὰ δποῖα εἶναι πολὺ περισσότερα τῶν σημειουμένων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, πολλάκις ἔνεκα τῆς παραλείψεως τῶν εἰσαγωγικῶν ἀποβαίνει δύσκολον νὰ διακριθῇ ποῖα ἀνήκουν εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ ἔργου καὶ ποῖα εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Πύρζα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον νομίζω ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ γίνῃ καὶ μία χωριστὴ προσεκτικὴ ἐκδοσίς τοῦ ἡμερο-

λογίου τοῦ ἀγωνιστοῦ. ‘Ο συγγραφεὺς ἐν τῷ ἐπιλόγῳ του λέγει πολὺ δρθῶς· «Μὰ σὰν ἔχουμε γραπτὰ τὰ κατορθώματα ἐνὸς ἥρωα μένει δὲ ἥρωας δὲ Ἰδιος, κι’ ὑστεραὶ ἀπὸ χρόνια δὲ ἰστορία του εἶναι ἡ Ἄδια ἀπαράλλαχτη, δπως αὐτὸς τὴν ἔφκιαξε».

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

‘Ι φιγενείας Διδασκάλου, Καστοριανά. Θεσσαλονίκη 1959.
8ον, σ. 120.

‘Η συγγραφεὺς εἶναι πολὺ γνωστὴ εἰς τὸ κοινὸν τῆς Θεσσαλονίκης ὁμοσικὸς καὶ ποιήτρια. Τὸ παρὸν βιβλίον ἀποτελεῖ συναγωγὴν συντόμων ἡθογραφημάτων, ἀναφερομένων εἰς τὴν Καστοριάν, τὰ δποῖα εἶναι προϊὸν θεομῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ζωηρῶν ἀναμνήσεων ἐκ τῶν παιδικῶν χρόνων τῆς συγγραφέως.

Τὰ ἡθογραφήματα ταῦτα ἀσφαλῶς ἔχουν τὴν λογοτεχνικήν των ἀξίαν, νομίζω δμως δτι πολὺ περισσοτέρα εἶναι ἡ γλωσσικὴ καὶ λαογραφικὴ σημασία των καὶ δι’ αὐτὴν ἀκριβῶς γίνεται σύντομος λόγος περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα.

‘Ως πρὸς τὴν γλώσσαν ἡ συγγραφεύς, ἵδιως εἰς τοὺς διαλόγους, καμνεὶ κατὰ τὸ πλεῖστον χρῆσιν τοῦ ἐγχωρίου ἵδιωματος, τὸ δποῖον προφανῶς ἀνήκει εἰς τὰ βόρεια ἵδιωματα, παρουσιάζει δμως καὶ ἀρκετὰς ἀξίας προσοχῆς ἵδιορροθμίας. Δυστυχῶς οὔτε οἱ φθόγγοι τοῦ βορείου ἵδιωματος οὔτε αἱ ἐπὶ μέρους ἵδιορροθμίαι δηλοῦνται πάντοτε ἀκριβῶς, πρᾶγμα τὸ δποῖον δημιουργεῖ σύγχυσιν διὰ τὸν γλωσσολογοῦντα ἀναγνώστην. Πάντως δύναται οὕτος νὰ σχηματίσῃ συνολικὴν εἰκόνα τοῦ ἵδιωματος. ‘Η συγγραφεύς, διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν κατανόησιν αὐτοῦ, προσέθεσεν ἐν τέλει πίνακα ἵδιωματικῶν λέξεων μεθ’ ἔρμηνείας αὐτῶν, δὲ ποῖος δμως δὲν εἶναι ἀπολύτως ἐπαρκῆς.

Τὰ λαογραφικὰ εὑρίσκονται διάχυτα εἰς δλα σχεδὸν τὰ ἡθογραφήματα. Συστηματικὰ βεβαίως περιγραφαὶ δὲν γίνονται, ἀλλ’ ἐν τῇ διοῃ τῆς διηγήσεως ἐκτίθενται πολυάριθμα λαογραφικὰ στοιχεῖα. Οὕτως ἀπεικονίζεται τὸ ἥθος τῶν γυναικῶν, ἡ θέσις αὐτῶν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τὰ κατ’ οίκον ἔργα των.

‘Ἐν συνεχείᾳ παρέχονται πληροφορίαι περὶ τῶν τελουμένων κατὰ διαφόρους περιστάσεις ἐθίμων, οἵον τοὺς ἀρραβώνας, τοὺς γάμους, τὸν θάνατον καὶ τὰς ἀποδημίας, τὰ Χριστούγεννα, τὸ Νέον ἔτος, τὰς Ἀπόκρεω καὶ τὸ Πάσχα. Παρέχονται ἐπίσης πληροφορίαι περὶ τῶν ἔργων τῶν ἀνδρῶν, καὶ ἵδια τῶν γονοποιῶν, οἵ δποῖοι ἀποτελοῦν καὶ τοὺς περισσοτέρους καὶ εἰδικωτέρους ἐπαγγελματίας τῆς Καστορίας. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ βιβλίον ἀποβαίνει ἀβίαστος καὶ εὐανάγνωστος ἀναπαράστασις ὅχι μόνον τοῦ ὅλου βίου τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχολογίας τῶν φορέων αὐτοῦ.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

* Ι φιγενείας Γρ. Διδασκάλου, Τὸ δημοτικὸ τραγούδι τῆς Καστοριᾶς. Διάλεξις ὀργανωθεῖσα ὑπὸ τῆς «Μακεδονικῆς 'Εστίας». Ἀθῆναι 1963. [Μακεδονικὴ 'Εστία 2]. 8ον, σ. 27.

* Ή συγγραφεὺς τῶν ἀνωτέρω κριθέντων «Καστοριανῶν», κληθεῖσα εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τῆς «Μακεδονικῆς 'Εστίας», διμίλησεν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Παρνασσοῦ περὶ τοῦ δημοτικοῦ τραγούδιοῦ τῆς Καστοριᾶς μὲ τὴν συμμετοχὴν τῆς χορωφάσιας τοῦ Μουσικοφιλογικοῦ Συλλόγου Καστοριᾶς. Καὶ εἰς τὴν διμιλίαν ταύτην εἶναι καταφανῆς ἡ ἐκχειλίζουσα ἀγάπη τῆς συγγραφέως πρὸς τὴν γενέτειραν καὶ πᾶν δι, τι σχέσιν ἔχει πρὸς αὐτήν, καθὼς καὶ ἡ ὁμιλιατικὴ ἐν γένει διάθεσις.

* Ασφαλῶς τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι τῆς Καστοριᾶς δὲν εἶναι μόνον τῆς Καστοριᾶς, ἀλλὰ καὶ ἄλλων τόπων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, πολλάκις ἀπὸ τῆς Κύπρου καὶ τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Κερκύρας. Ἐκ τῶν παρατιθεμένων κειμένων τοία μόνον εὑρίσκω ὡς ἐπιχώρια, τῆς Ρούσούλας (σ. 22), τῆς Ἄνθηνᾶς (σ. 22) καὶ τῆς Ρίνηος (σ. 26 γράφει Ρήνηω). Τὰ ὑπόλοιπα εἶναι σχεδὸν πανελλήνια, προσηρμοσμένα ἐδῶ κ' ἐκεῖ πρὸς τὸ περιβάλλον τῆς Καστοριᾶς. Οὕτω π.χ. τὸ φαινόμενον ὡς ἐπιχώριον τῆς Νέτας τοῦ Φασούλα (σ. 20) ἐπιχωριάζει ἀπροσώπως καὶ ἀλλοχοῦ, ὡς ἔξης:

“Οἱ λιος βασιλεύει στὰ παραθύρια σου
καὶ σύ, διαβόλου κόρη, βάφεις τὰ φρύδια σου.

Τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἄλωσιν τοῦ Κάστρου τῆς Καστοριᾶς (σ. 23) εἶναι τὸ πανελληνίως γνωστὸν «Τοῦ Κάστρου τῆς Ωριάς», τὸ δποῖον οἵ Καστοριανοὶ ἐνετόπισαν εἰς τὴν πόλιν των.

Δὲν γνωρίζω ἂν τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὰς μελωδίας. Ἡ συγγραφεὺς πολὺ ὁρθῶς τονίζει τὴν σημασίαν τούτων. «Δίχως μουσικὴ (λέγει)... δὲν μποροῦμε νὰ ὑποψιαστοῦμε τὸ βάθος τοῦ πόνου ἢ τὸ μέγεθος τῆς ἀγάπης, ποὺ κρύβεται μέσα στὰ λόγια τοῦ τραγουδιοῦ. Τίποτα τὸ ἴδιαίτερο, τὸ πρωτότυπο ἢ τὸ δυνατὸ στὸ τραγούδι, ὅταν τὸ ἀντικρύσσουμε γυμνὸ ἀπὸ τὸν ἥχο του». Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι ἀτελεῖς ὅλαι αἱ συλλογαὶ δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὅσαι ἐδημοσιεύθησαν καὶ δημοσιεύονται ἀκόμη ἀνευ τῆς μουσικῆς των. Λυστυχῶς καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν παρὰ τὴν ὁρθὴν πεποίθησιν τῆς διμιλητρίας τὰ ἄσματα ἐδημοσιεύθησαν χωρὶς τὴν μουσικήν των, ὥστε ἡ περὶ αὐτῶν κρίσις νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι πλήρης. Ισως εἰς τοῦτο νὰ συνετέλεσε καὶ ἡ πρόσθετος διαπάνη, ἡ δποία ὅμως ποτὲ δὲν εἶναι ἀχρηστος οὔτε ἀποτελεῖ πολυτέλειαν.

Νάση Ἀλευρᾶ, Ὁ Φανὸς στὴν Κοζάνη (Λαογραφικὴ μελέτη μὲ δλα τὰ τραγούδια ἀπ' τὸ Φανό). Τύποις II. Τζώνου. Κοζάνη 1962. 16ον, σ. 38.

‘Ο συγγραφεὺς, φίλος τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας, μᾶς δίδει εἰς τὴν μικρὰν αὐτὴν μελέτην περιγραφὴν τοῦ ἔθμιου τοῦ Φανοῦ ἐν Κοζάνῃ μετὰ συλλογῆς τῶν κατὰ τοὺς χοροὺς αὐτοῦ ἀδομένων ἀσμάτων. Τῆς περιγραφῆς προτάσσεται βραχεῖα εἰσαγωγὴ περὶ τῶν λέξεων ἀπόκρια καὶ καρκίνα βάλτι, ὡς καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔθμιου. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸῦ συγγραφεὺς δὲν φαίνεται πολὺ ἔμπειρος εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν λαογραφίαν. ‘Η λέξις καρκίνα βάλτι εἶναι βεβαίως Ἰταλικῆς προελεύσεως, ἀλλὰ δὲν ἔτυμολογεῖται ἐκ τοῦ καρκίνου καὶ βάλτι, ὅπερι καὶ ὁρέας καρκίνος, ἀλλά ἐκ τοῦ carnem levare, τὸ διοποῖον σημαίνει αἴρειν τὸ καρκίνον. ’Αντίστοιχος πρὸς τοῦτο εἰς τὴν ἑλληνικὴν εἶναι ἡ λέξις Σήκωσι, διὰ τῆς διοποίας ὀνομάζονται αἱ Ἀπόκρεω ἐν Κύπρῳ.¹

‘Οτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔθμιου εὑρίσκεται εἰς ἀρχαῖα εἰδωλολατρικὰ ἔθιμα δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ἀλλά ἡ παράθεσις τῶν Κρονίων, Διονυσίων καὶ Λουπερκαλίων εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε δὲν εἶναι ὀρθή, πολὺ δὲ δλιγώτερον εἶναι ὀρθὸν ὅτι τὸ ἔθιμον ἔχει σχέσιν πρὸς πολεμικὰς ἱροτάς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, δὲ καρευόμενος χορὸς εἶναι αὐτούσιος διπυρρίχιος τῶν ἀρχαίων.

‘Ανακριβές νομίζω ὅτι εἶναι καὶ τὸ λεγόμενον, ὅτι δικοί μας καὶ ἔτενοι μελετηταὶ τῶν ἑλληνικῶν ἔθμιων ἐπραγματεύθησαν ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ Φανοῦ τῆς Κοζάνης καὶ ὅτι κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οὗτος εἶναι λείφανον τοῦ ἀρχαίου πυρριχίου. Τοιούτους ἐπιστήμονας μελετητάς, ἐγὼ τούλαχιστον, δὲν γνωρίζω.

Δὲν γνωρίζω πόθεν ἡρύσμη δισυγγραφεὺς τὴν πληροφορίαν, ὅτι οἱ Φανοὶ ἀπετέλουν τόπον συγκεντρώσεων τῶν ὑποδούλων, κατὰ τὰς διοποίας καὶ κατὰ τὸ 1821 καὶ κατὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα ἐμοίραζαν ὅπλα καὶ πολεμοφόδια καὶ ἐλάμβανον ἀποφάσεις. ‘Η πληροφορία δὲν φαίνεται πολὺ ἀκριβής. Οἱ Φανοί, αἱ πυρραὶ δηλ. κατὰ τὰς Ἀπόκρεως, δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς τὴν Κοζάνην, ἀλλά ἔξετείνοντο ὑπὸ διάφορα ὄντα καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει. ‘Οθεν ἀμφίβολα εἶναι καὶ τὰ περὶ εἰδικοῦ προνομίου τῶν Κοζανιτῶν λεγόμενα. ’Αντὶ πάντων τῶν ἀμφιβόλων τούτων χρησιμώτερον θὰ ἥτο τὸ ἔργον τοῦ συγγραφέως, ἀλλά περιωρίζετο εἰς σαφεστέραν καὶ λεπτομερεστέραν περιγραφὴν τοῦ ἔθμιου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἄλλα ἔθιμα τῆς Τυροφάγου.

Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ἔθμιου ἐπιτάσσεται συλλογὴ ἀσμάτων τῆς ἀγάπης, κλέφτικων καὶ σατυρικῶν, τὰ διοποία ἀδονται κατὰ τοὺς χοροὺς τοῦ

¹ Βλ. Ἀθ. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Β' σ. 780. «ἡ ἀπόκρεω, καθ' ἥν σηκώνονται ἀπαντα τὰ ἐκ κρέατος φαγητά».

Φανοῦ. ‘Η καταγραφή φαίνεται ἀκριβής, ἐνδιαφέροντα δὲ εἶναι τὰ παρεμβλήματα, τὰ δποῖα παρεμβάλλονται διὰ τὴν ἴσομέτρησιν τοῦ ποιητικοῦ κειμένου πρὸς τὸν ὁνθμὸν τοῦ ἄσματος καὶ τοῦ χοροῦ. Τὰ κείμενα εἶναι παραλλαγαὶ γνωστῶν καὶ ἀλλαχόθεν ἄσμάτων.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Γ. Ι. Θεοχαρίδον, Μιχαὴλ Δούκας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης. (Προσωπογραφικά). Θεσσαλονίκη, 1956. (‘Ανάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημ. Ἐπετ. Φιλοσ. Σχολῆς. Τομ. Ζ'. Μνημόσυνον Χ. Χαριτωνίδου). 8ον, σ. 26 (183-206).

‘Υποκείμενον τῆς πραγματείας εἶναι κυρίως ὁ καθορισμὸς τοῦ ἐπιγραφῆ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἅγίου Εὐθυμίου εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον ἀναφερομένου ὡς ἀναστήσαντος τὸ ναῦδριον πρωτοστράτωρος Μιχαὴλ μετὰ τῆς συζύγου του Μαρίας Κομνηνοφυοῦς πρὸς γένους. Παλαιότερον ἐπιστεύθη ὅτι ὁ πρωτοστράτωρ οὗτος εἶναι ὁ Μανασσῆς Ταρχανειώτης, πρᾶγμα τὸ δποῖον ἔχει ἡδη παλαιότερον ἀποκρουσθῆ ὡς ἀπίθανον. Ο συγγραφεὺς ἀντὶ τούτου ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Μιχαὴλ τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ὁ Μιχαὴλ Γλαβᾶς Ταρχανειώτης, ὁ δποῖος παρέμεινεν ἀρχετὰ ἐτη ἐν Θεσσαλονίκη, τὴν δὲ ἐπιγραφὴν θεωρεῖ ποίημα τοῦ γνωστοῦ ποιητοῦ Μανουὴλ Φιλῆ.

Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει ὁ συγγραφεὺς κατόπιν ἐνδελεχοῦς προσωπογραφικῆς ἐρεύνης διὰ τὰ πρόσωπα, τὰ δποῖα θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ ταυτισθοῦν πρὸς τὸν πρωτοστράτωρα τῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐρευνα αὕτη προσλαμβάνει γενικωτέραν σημασίαν διὰ τὰ πρόσωπα, τὰ δράσαντα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, τὸ δὲ συμπέρασμα περὶ τοῦ κτίστου ἡ μᾶλλον ἀνανεωτοῦ τοῦ παρεκκλησίου δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Γ. Ι. Θεοχαρίδον, Οἱ ἰδούται τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Μονῆς τῶν Βλαττάδων. (‘Ανάτυπον ἐκ τοῦ τιμητικοῦ τόμου εἰς τὸν Ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν 1359 - 1959). Θεσσαλονίκη, 1959. 8ον, σ. 49 - 70.

‘Οπως πολὺ ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς, πολυάριθμοι ἥσαν ἐν Θεσσαλονίκῃ αἱ μοναί, ἀφοῦ καὶ κατὰ τὸ 1576, δηλ. 146 ἐτη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησιν, ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ 20 ναοὶ ἐνοριακοὶ καὶ μοναστηριακοί, λειτουργούμενοι κανονικῶς, καὶ ἀλλοι 10 ἀτάκτως καὶ ὁρισμένας ἔορτάς. Οὗτως ἡ πόλις παρουσίαζεν δψιν ἀληθινῆς παπαδουπόλεως ἡ καλογερουπόλεως, πρᾶγμα τὸ δποῖον προκύπτει καὶ ἐξ ὅσων λέγει κατὰ τῶν μοναχῶν περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ὁ πολὺς μητροπολίτης Εὐστάθιος. ‘Ἐκ τῶν πολλῶν τούτων μονῶν μία μόνον διεσώθη, ἡ περίβλεπτος καὶ πασίγνωστος Μονὴ τῶν Βλαττάδων, τῆς δποίας ἡ κτίσις κατά τινα ἐπιγρα-

φήν τοῦ 1801, εὐρισκομένην ὑπεράνω τῆς δυτικῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ, ἀποδίδεται εἰς Κοῆτας Βλατεῖς, ἐξ ὧν ἔχει καὶ τὴν ἐπωνυμίαν. Ἡ ἐπιγραφὴ ὅμως αὗτη οὐδεμίαν ἔχει ἀποδεικτικὴν δύναμιν, διότι εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα τοῦ κτηρίου, τὸ δποῖον ἀναμφισβήτητος εἶναι βυζαντινὸν καὶ διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεὺς δρῶς ποιῶν ἀνεξήτησεν εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς τοὺς κτίσαντας τὴν Μονήν.

Ἐκ τῆς ἀναζητήσεως ταύτης καὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν ἐνδείξεων, αἱ διποῖαι ὑπολανθάνουν εἰς τὰς πηγάς, συγγραφεῖς καὶ ἔγγραφα, ὁ συγγραφεὺς συνήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὃτι ὑπὸ μὲν τὸ ὄνομα Βλαττᾶς ὑποκρύπτονται οἱ δύο ἵερομόναχοι Ἱερεῖς, ὅπαδοι καὶ φίλοι τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Δωρόθεος Βλατής, ὁ κατόπιν γενόμενος μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Μᾶρκος Βλατής, ἡ δὲ μονὴ ἔφερε τὸ ὄνομα τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος καὶ Παντοκράτορος Χριστοῦ. Τὸ ὄνομα κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ συγγραφέως ἐδόθη εἰς τὴν Μονήν, διότι μεταξὺ ἄλλων ἐπιμάχων ζητημάτων κατὰ τὴν Ἡσυχαστικὴν ἔριδα ἦτο καὶ τὸ κτιστὸν ἡ ἀκτιστὸν τοῦ ἐν Θαβώρ φωτός. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ίδρυσεως τῆς μονῆς ὁ συγγραφεὺς τοποθετεῖ τοῦτον μεταξὺ τῶν ἑτῶν 1351 καὶ 1371.

Ἡ ἔρευνα τοῦ συγγραφέως γίνεται μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ πλήρους γνώσεως τῶν πηγῶν καὶ τῶν πραγμάτων, τὰ δὲ συμπεράσματα αὐτοῦ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀσφαλῆ.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Γ. Ι. Θεοχαρίδης, 'Ο δόλος της Μακεδονίας εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ίστορίαν τῆς Ελλάδος. Δύο διαλέξεις πρὸς τελειοφοίτους στρατιωτικῶν σχολῶν. Θεσσαλονίκη, 1962. [Έταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 24]. 80v, σ. 30.

Πρόκειται περὶ δύο διαλέξεων, γενομένων πρὸς τοὺς ἀποφοίτους στρατιωτικῶν σχολῶν κατὰ τὴν ἑτησίαν ἐκδομήν των πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς Μακεδονίας.

Εἰς τὴν πρώτην διμιλητῆς προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰς γενικωτάτας γραμμὰς τὴν ίστορίαν τῆς Μακεδονίας κατὰ τὰς τρεῖς μεγάλας αὐτῆς περιόδους, τὴν ἀρχαίαν μέχρι τῆς καταπήσεως ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν νεωτέραν, τὴν τῶν Μακεδονικῶν ἀγώνων κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Βουλγάρων. Κύριος σκοπὸς τῆς ὁμιλίας εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῆς σημασίας τῆς Μακεδονίας διὰ τὴν ὑπόστασιν τοῦ 'Ελληνισμοῦ καθ' ὅλον τὸν μαραίωνα αὐτοῦ βίον καὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου ίστορικοῦ Πολυβίου λεχθέντος, ὅτι οἱ Μακεδόνες ἀπετέλουν καὶ ἔξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν τὸ πρόφραγμα τοῦ 'Ελληνισμοῦ κατὰ τῶν ἀπὸ Βορρᾶ βαρβάρων. Τὸν σκοπὸν τοῦτον κατορθώνει διὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ ἔξαρσεως τῶν καταλλήλων ίστορικῶν γεγονότων.

³Ορθῶς ποιῶν καθορίζει τὰ πραγματικά ὅρια τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας ἐλέγχων ὡς πολιτικὸν κατασκεύασμα τῶν Σκοπίων τὴν ἐπέκτασιν αὐτῶν πρὸς βορρᾶν. ⁴Ορθῶς ἐπίσης τονίζει τὴν σημασίαν τῆς Θεσσαλονίκης διὰ τὸν Ἐλληνισμὸν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς κτίσεώς της ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου μέχρι τῆς σήμερον.

Εἰς τὴν δευτέραν ἔξετάζει τὰ τῆς δργανώσεως τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ καὶ τῆς τακτικῆς αὐτοῦ. Παρὰ τὴν σπάνιν τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν δ διμιλητῆς κατορθώνει ὅχι μόνον νὰ καθορίσῃ συντόμως τὸν τρόπον τῆς δργανώσεως τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔξηγήσῃ αὐτὸν ἰστορικῶς ἐξ αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς συγκροτήσεως τοῦ Μακεδονικοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὥποιαν ἥσκησεν ἐπ’ αὐτοῦ ἡ πολεμικὴ τέχνη τῶν νοτιωτέρων Ἐλλήνων. Ως πρὸς τὴν τακτικήν, διὰ νὰ δώσῃ τὴν εἰκόνα της, ἀναλύει μὲ τρόπον σαφῆ καὶ παραστατικὸν τὴν μάχην κυρίως τοῦ Γρανικοῦ, εἰς τὴν ὥποιαν ἀπεικονίζεται ἀκριβῶς ἡ χρησιμοποιηθεῖσα τακτική, ἡ ὥποια δρμάται μὲν ἀπὸ τῆς λοξῆς φάλαγγος τοῦ Ἐπαμεινώνδου, διεπλάσθη ὅμως περαιτέρω ὑπὸ τοῦ Φιλίππου τοῦ Β’. Η διμιλία εἶναι ἀξιανάγνωστος, διότι πολὺς μὲν γίνεται συνήθως λόγος περὶ τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων τῶν Μακεδόνων, ἐλάχιστος δὲ περὶ τοῦ τρόπου, διὰ τοῦ ὥποιου κατωρθώθησαν ταῦτα.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Γεωργίον Μόδη, 'Η Μακεδονία μας και ή Μακεδονική Μειονότης. Διάλεξις. Αθῆναι, 1962. [Μακεδονική Έστία 1]. 80ν, σ. 20.

'Ο συγγραφεὺς εἶναι πολὺ γνωστὸς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κοινὸν καὶ ὡς συγγραφεὺς καὶ ὡς πολιτευόμενος, ἀλλὰ καὶ ὡς Μακεδονομάχος. Καταγόμενος ἐκ Μοναστηρίου ἔλαβε μόλις ἐφῆβος ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸν ἔνοπλον Μακεδονικὸν Ἀγῶνα. Οὗτος ἐξ ἴδιας ἀντιλήψεως ἔλαβε γνῶσιν τῶν κατ' αὐτὸν προσώπων καὶ πραγμάτων. Τὸ πρᾶγμα γίνεται καταφανὲς καὶ ἐκ τῆς ἐνώπιον τοῦ ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ γενομένης ταύτης διμιλίας.

'Ο διμιλητῆς ἀποδεικνύει δι’ αὐτῶν τούτων τῶν πραγμάτων ὅτι οὔτε παλαιότερον οὔτε κατὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα ἐγένετο ποτὲ λόγος περὶ ἀδιαιτέρας Μακεδονικῆς ἐθνότητος καὶ Μακεδόνων, αὐτοὶ δέ, οἱ ὥποιοι σήμερον παρουσιάζονται ὡς τοιοῦτοι, ἥσαν καὶ ὀνομάζοντο Βούλγαροι, ὡς Βούλγαρος δ’ ἔξελέγη καὶ παρεκάθισεν εἰς τὴν τουρκικὴν βουλὴν καὶ δ γνωστὸς σήμερον ὡς ἀρχηγὸς τῶν Μακεδόνων Βλάχωφ. Κατὰ τὸν συγγραφέα, δ ὥποιος ἐχοημάτισε καὶ γενικὸς διοικητὴς Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Γερμανῶν, οἱ Βούλγαροι ἔξαιρονται μετεμορφώθησαν εἰς Μακεδόνας τὸ φθινόπωρον τοῦ 1944 ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν κομμουνιστῶν. ⁵Ανακριβὲς μόνον εἶναι τὸ λεγόμενον (σ. 14) ὅτι οἱ Μακεδόνες τῶν Σκοπίων ἀπαρνοῦνται οἶανδήποτε σχέσιν μὲ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς Μακεδ-

νας του. Πᾶν τούναντίον. Ἐσχάτως μάλιστα καθηγητής τις τῆς ἴστορίας τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Σκοπίων ἐν δημοσίᾳ διμιλίᾳ ἔβεβαίωσε τὸ ἐκ Ψευδομακεδόνων ἀκροατήριόν του διτὶ πρόγονοι αὐτοῦ ὑπῆρξαν οἱ ἔνδοξοι Μακεδόνες βασιλεῖς. Ὡστε καὶ εἰς τοῦτο οἱ νέοι Μακεδόνες ἀκολουθοῦν τὴν γραμμὴν τῶν παλαιοτέρων Βουλγάρων κομιτατῆδων. «Ἄλλαξε τὸ δργανον, λέγει ὁ συγγραφεὺς (σ. 14), ἀλλ᾽ ὁ σκοπὸς παρέμεινεν ὁ ἵδιος».

Ἄξιόλογα εἶναι καὶ ὅσα οὗτος παραθέτει ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου Ντουσιάν Πόποβιτς, κατὰ τὸν διπολὸν «ὅλη ἡ ἀστικὴ καὶ ἡ ιθύνουσα τάξις τῆς Γιουγκοσλαβίας, δῆλα τὰ ἰδρύματα καὶ κληροδοτήματά της, καθὼς καὶ τὰ προτερήματα καὶ ἐλαττώματά της, προέρχονται ἀπὸ Ἑλληνικῆς καὶ Μακεδονικῆς».

Ἐν τῷ συνόλῳ τὸ ἔργον τοῦ παλαιμάχου ἀγωνιστοῦ εἶναι ἀξιανάγνωστον καὶ διδακτικώτατον, ἵδια διὰ τὸ σύγχρονον κοινόν, Ἑλληνικὸν καὶ ἔξινον, τὰ δὲ τεκμήρια αὐτοῦ κατὰ τῶν δῆθεν Μακεδόνων καὶ τῆς ἐθνότητος των ἀδιάσειστα. Δυστυχῶς τὴν ἐμφάνισιν τῆς ὡραίας διμιλίας ἀσχημίζουν ἀρκετὰ τυπογραφικὰ παροράματα.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

G. Millet, *La peinture du moyen âge en Yougoslavie* (Serbie, Macédoine, Monténégro). Fascicule III. Album présenté par A. Frow, Paris 1962. XXIII σελίδες καὶ 127 πίνακες.

Τὸ τρίτον τοῦτο λεύκωμα τῆς πολυτίμου δημοσιεύσεως, τῆς ὁποίας τὰ δύο προηγούμενα ἔξεδόθησαν τὸ 1954 καὶ τὸ 1957 (βλ. Μακεδονικὰ 3, 1953-55, 425 κ. ἔξ. καὶ 4, 1955-60, 550 κ. ἔξ.), περιέχει ἀπεικονίσεις τῶν τοιχογραφιῶν πέντε ἐκκλησιῶν, δηλαδὴ τοῦ Ἀγίου Κλήμεντος τῆς Ἀχρίδος, τοῦ Ἀγίου Νικολάου εἰς τὸ Μάρκοβα Βαρός παρὰ τὸν Περιλεπέν, τοῦ Ἀγίου Νικήτα παρὰ τὸ Σουσέρ, τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Ιωακείμ καὶ Ἀννης (Ἐκκλησία τοῦ Κράλη) εἰς τὴν Μονὴν Στουντένιτσας καὶ τέλος τοῦ Ἀγίου Γεωργίου εἰς Παλαιὸν Ναγκορίτσινο. Πρόκειται περὶ τοιχογραφιῶν ποὺ ἔγιναν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ κράλη Στεφάνου Μιλούτιν (1282-1321) καὶ ποὺ ἀνήκουν εἰς τὴν λαμπροτέραν ἐποχὴν τῆς ζωγραφικῆς τῶν Παλαιολόγων. Ὁλως Ἰδιαίτερον εἶναι συνεπῶς τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν. Τοία ἀπὸ τὰ μνημεῖα αιντὰ ἔχουν καὶ τὴν πρόσθετον σημασίαν, ὅτι σώζουν τὰς Ἑλληνικὰς ὑπογραφὰς τῶν δύο ζωγράφων, τοῦ Εὐτυχίου δηλαδὴ καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀστραπᾶ, περὶ τῆς ἐθνικότητος καὶ τῆς πατρίδος τῶν ὅποιων πολλὰ ἔχοντας γραφῆς. Τὰ μνημεῖα ταῦτα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν εἶναι ὁ Ἀγιος Κλήμης τῆς Ἀχρίδος (1295), ὁ Ἀγιος Νικήτας (περὶ τὸ 1307) καὶ τὸ παλαιὸν Ναγκορίτσινο (1318). Μὲ τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τῶν ζωγράφων τούτων ἐκ Θεσσαλονίκης δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀσχοληθῶμεν ἐδῶ, διότι τοῦτο ἔξητάσαμεν διὰ μακρῶν εἰς ἵδιαν ἐργασίαν (A. Xyngopoulos).

10 s, Thessalonique et la peinture macédonienne. Athènes 1955). Τὴν γνώμην δὲ ποὺ ἔκει ὑπεστηρίξαμεν, ὅτι τὸ κέντρον διαμορφώσεως τῆς τέχνης τῆς Μακεδονίας ὑπῆρξεν ἡ Θεσσαλονίκη, ὅχι μόνον παραδέχεται δὲ κ. Frolow ἀνεπιφυλάκτως εἰς τὸ κείμενον τὸ συνοδεῦν τὸ λεύκωμα (σ. XII καὶ σημ. 3), ἀλλὰ προσάγει εἰς ἐνίσχυσίν της καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πλὴν τῆς Γρατσάνιτσας (βλ. X γραφούσιον, ἔνθ' ἀν. 56 κ. ἔξ.) εὑρίσκομεν τὴν εἰκόνα τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κράλη τῆς Μονῆς Στουντένιτσας, εἰς δὲ τὸ Ναγκορίτσινο βλέπομεν εἰκονιζόμενον τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ, ἀδελφὸν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, τὰς εἰκόνας δηλαδὴ δύο στενώτατα τοπικῶν ἀγίων τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν ὅποιων αἱ μορφαὶ ἐλάχιστα συναντῶνται εἰς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν.

Ἐν ἄλλῳ ὅχι διλιγωτέρᾳ σημασίᾳ γεγονὸς εἶναι ὅτι δύο ἀπὸ τὰ μνημεῖα, τῶν ὅποιων αἱ τοιχογραφίαι εἰκονίζονται εἰς τὸ τρίτον τοῦτο λεύκωμα, δὲ Ἀγιος Κλήμης δηλαδὴ τῆς Ἀχρίδος (1295) καὶ ὁ Ἀγιος Νικόλαος παρὰ τὸν Περιλεπέν (1298/9), διεκοσμήθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας τῶν δύο αὐτῶν πόλεων, ποὺ περιῆλθον εἰς τὸν Κράλην Δουσάν μόλις τὸ 1334. Είναι λοιπόν, νομίζω, πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ δὲ Ἀγιος Κλήμης τῆς Ἀχρίδος, δὲ διακοσμηθεὶς ἀπὸ τὸν Εὐτύχιον καὶ τὸν Μιχαὴλ Ἀστραπᾶν τὸ 1295 καὶ δὲ Ἀγιος Νικόλαος παρὰ τὸν Περιλεπέν, στολισθεὶς μὲ τοιχογραφίας περὶ τὸ 1299, εἴναι ἔργα Ἐλλήνων ἀγιογράφων.

Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀγίου Κλήμεντος (ἀρχικῶς τῆς Παναγίας Περιβλέπτου) εἰς τὴν Ἀχρίδα, τὴν ὅποιαν γνωρίζω ἀπὸ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Π. Μιλιούκωφ εἰς τὸ Δελτ. τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογ. Ἰνστιτούτου τῆς Κ)ως (6, 1899, 90, σημ. 2), ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἰδρυθη «διὰ συνδομῆς καὶ ἐξόδου κῦρο Προγόρου τοῦ Σγουροῦ μεγάλου ἐταιρειάρχου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ κυρδᾶς Εὐδοκίας καὶ γαμβροῦ τοῦ κρατίστου καὶ ἀγίου ἡμῶν ἀντοκράτορος.... Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου πλπ.». Ὁ κτήτωρ συνεπῶς ἦτο Βυζαντινός, ἔχων τὸ ἀνώτερον ἀξίωμα τοῦ μεγάλου ἐταιρειάρχου καὶ ἐπιπροσθέτως συγγενῆς ἐξ ἀγχιστείας τοῦ αὐτοκράτορος. Ὡς πρὸς τὸ πρώτην φοράν συναντώμενον, ἀν δὲν ἀπατῶμαι, βαπτιστικὸν ὅνομα Πρόγων, φαίνεται πολὺ πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως. Ὁ κ. Frolow (σ. XV) θὰ ἐπρότεινε, μὲ πολλὴν βεβαίως ἐπιφύλαξιν, τὴν ἀνάγνωσιν Π[έτ]ρο[ς] ἐκ γόνου Σγουροῦ, «ἄν ἡ μορφὴ δὲν ἦτο πολὺ ἐξεζητημένη δι' ἐπιγραφὴν τοῦ εἴδους αὐτοῦ». Μὲ τὴν σειράν μου θὰ ἐπρότεινα, μὲ ὅχι διλιγωτέραν βεβαίως ἐπιφύλαξιν, τὴν ἀνάγνωσιν: Π[έτ]ρον γόνον τοῦ Σγουροῦ.

Εἰς ἀρχοντα ἐπίσης, τὸν Βέκκον καὶ τὴν σύζυγόν του Μαρίαν, διφείλεται ἡ ἴδρυσις, πιθανώτατα δὲ καὶ ἡ διακόσμησις, τοῦ Ἀγίου Νικολάου παρὰ

τὸν Περολεπέν. Ἐκ τῶν τριῶν ἄλλων τέλος ἐκκλησιῶν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Κράλη εἰς τὴν Μονὴν Στουντένιτσας καὶ δ Ἀγιος Νικήτας ἀνηγέρθησαν ἐκ βάθων καὶ διεκοσμήθησαν ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Μιλούτιν, τὸ δὲ Παλαιὸν Ναγκούτσινο, ἰδρυθὲν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Δ' Διογένους (1067-1071), ἀνεκτίσθη καὶ διεκοσμήθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου κράλη Μιλούτιν.

Είναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι, πλὴν ἵσως τοῦ Ἀγίου Νικολάου παρὰ τὸν Περολεπέν, ἐκ τῆς διακοσμήσεως τοῦ ὅποιον ἔλαχιστα μόνον δείγματα ἥσαν μέχρι τοῦδε δημοσιευμένα, αἱ τοιχογραφίαι τῶν τεσσάρων ἄλλων μνημείων ποὺ περιέχει τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν λεύκωμα ἥσαν εἰς μεγαλυτέραν ἢ μικροτέραν ἔκτασιν ἀπεικονισμέναι. Εἰς τὸ λεύκωμα ὅμως τοῦτο πρόκειται περὶ τῆς πλήρους σχεδὸν ἀπεικονίσεως τῶν τοιχογραφιῶν ποὺ καλύπτουν τοὺς τοίχους τῶν μνημείων αὐτῶν. Εὑνόητος λοιπὸν εἶναι ἡ σημασία τῆς ἐκδόσεως διὰ τὴν μελέτην τῆς τεχνοτροπίας καὶ τῆς εἰκονογραφίας τῶν πολυτίμων τούτων ἔργων.

‘Ως πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν, αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἀγίου Νικολάου παρὰ τὸν Περολεπέν παρουσιάζουν καταφανῆ στοιχεῖα ἀρχαϊκότητος. Εἰς τὰς τοιχογραφίας αὐτάς, ὅπως παρατηρεῖ δ κ. Frolow (σ. VIII), δὲν δύναται τις νὰ διακρίνῃ οὐδὲν ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τῆς νέας τέχνης. Κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ σχεδὸν γραμμικὴ ἔκτέλεσις τῶν μορφῶν ποὺ δμοιάζει, ὅπως σημειώνει δ κ. Frolow, μὲ τὴν παρατηρουμένην εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ 1191 τοιχογραφίας τοῦ Κουρούπινοβο. Θὰ εἴχον νὰ προσθέσω ὅτι ἡ γραμμικὴ καὶ διακοσμητικὴ σχεδίασις τῶν προσώπων ἐνθυμίζει ἐπίσης τὰς τοιχογραφίας τοῦ Νέρεζι (1164) καὶ τὴν διμάδα τῶν μνημείων τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰώνος (‘Ἀγιος Γεώργιος τοῦ Ράς, 1180, τμῆμα τοιχογραφίας εἰς τὴν Μονὴν Βατοπεδίου, 1197/8 κ. ἄ.). Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι εἰς τὸν Ἀγιον Νικόλαιον ἡ μετωπικότης καὶ ἡ ἀκαμψία τῶν μορφῶν εἰς τὰς συνθέσεις, ὅπως εἰς τὴν Προδοσίαν, εἰς τὸν Ἐμπαιγμὸν τοῦ Ἰησοῦ καὶ εἰς ἄλλας ἀκόμη. Τὴν μετωπικότητα διμως αὐτὴν καὶ τὴν ἀδεξιότητα εἰς τὰς κινήσεις εὐδίσκομεν ἀκόμη τὸ 1259 εἰς μερικὰς ἀπὸ τὰς τοιχογραφίας τῆς Μπογιάνας παρὰ τὴν Σόφιαν. ‘Ο κ. Frolow (σ. XV) διερωτᾶται μήπως δικτήτωρ τοῦ Ἀγίου Νικολάου συνεπλήρωσεν ἀπλῶς παλαιοτέραν διακόσμησιν. Τοῦτο θὰ ἡδύνατο ἵσως νὰ θεωρηθῇ πιθανόν, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν διαφορὰν ἐκτελέσεως τῶν προσώπων μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἱεροῦ (‘Ἄγγελοι σεβίζοντες ἔκατέρωθεν τῆς Πλατυτέρας, Ἱεράρχαι συλλειτουργοῦντες) καὶ τῶν συνθέσεων τοῦ Δωδεκαήρτου, τῶν Παθῶν κ. ἄ. ‘Η μετωπικότης διμως καὶ ἡ ἀδεξιότης, αἱ παρατηρούμεναι εἰς τὰς συνθέσεις, διφείλονται εἰς τὸν ζωγράφον, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι συνεπλήρωσε τὴν διακόσμησιν κατὰ τὸ 1298/9. ‘Οτι δὲ αἱ τελευταῖαι αὐταὶ τοιχογραφίαι δὲν δύνανται νὰ εἰναι παλαιότεραι δεικνύουσαν ὁρισμέναι συνθέσεις, ὅπως ἡ Ἀνοδος τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν σταυρόν, ποὺ δὲν ἔμφανται, καθ’ ὃσον τούλαχιστον γνωρίζω, πρὸ τοῦ

τέλους τοῦ 13ου αἰῶνος. Ἡ στενὴ δμως σχέσις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἱεροῦ πρὸς τὰς ἀπὸ τοῦ 1271 εἰς τὸ Μαναστὶρ παρὰ τὸ Μορίοβο ΝΑ τῆς Πελαγονίας, σχέσις, τὴν δποίαν σημειώνει καὶ ὁ κ. Frolow, δεικνύει ὅτι ὀλόκληρος ἡ διακόσμησις τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ποὺ ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἔξετελέσθη, συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ κ. Frolow, τὴν ἰδίαν ἐποχήν, δηλαδὴ τὸ 1298/9, ἀπὸ δύο σύγχρονα ἐργαστήρια. Αἱ τοιχογραφίαι λοιπὸν αὐταὶ ἔγενοντο ἀπὸ ζωγράφους προσκολλημένους εἰς τὴν παλαιὰν τεχνοτροπικὴν παράδοσιν, εἰς τὴν δποίαν μετέφεραν καὶ τὰ νέα τότε δημιουργηθέντα εἰκονογραφικὰ θέματα, ὅπως ἡ "Ανοδος τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν σταυρὸν κ. ἄ. Ἡ τόσον καταφανὴς ἀρχαικότης τεχνοτροπίας λήγοντος τοῦ 13ου αἰῶνος δὲν πρέπει, νομίζω, νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ, ἀφοῦ καθ' ὅλον τὸν αἰῶνα αὐτὸν ὑπάρχουν μνημεῖα συνεχίζοντα μίαν ἀπὸ τὰς μορφὰς τῆς τέχνης τοῦ 12ου, ὅπως ἡ Μπογιάνα καὶ τὸ Μαναστίρ. Καὶ μία τελευταία παρατήρησις σχετικῶς μὲ τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Ὁ κ. Frolow (σ. IX) διαβλέπει δυτικὴν ἐπίδρασιν, ἰδίως εἰς τὰς πανοπλίας τῶν στρατιωτῶν. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι δπίθανον, δεδομένου ὅτι αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ ἔγιναν εἰς ἐποχήν, κατὰ τὴν δποίαν οἱ Φράγκοι ἐκυκλοφόρουν ἀκόμη εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Ἀναλόγους ἀλλωστε ἐπιδράσεις ἐσημείωσε καὶ ὁ κ. Grabar εἰς τὴν Μπογιάναν (A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, σ. 168 κ.ε.). Θὰ ἥτο δμως δύσκολον κάπως νὰ παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ κ. Frolow ὅτι αἱ ἐπιδράσεις αὐταὶ ἔφθασαν εἰς τὸν Ἀγίου Νικόλαον ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀδριατικῆς καὶ ἀπὸ τὴν Βενετίαν.

Τὰς τοιχογραφίας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Κράλη ('Αγίων Ἰωακεὶμ καὶ Ἀννης) εἰς τὴν Μονὴν Στουντένισας, ποὺ ἰδρύθη καὶ διεκοσμήθη τὸ 1313/4 ὑπὸ τοῦ Μιλούτιν, ὁ κ. Frolow (σ. X), παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι περιέχουν ὅλους τοὺς νεωτερισμοὺς τῆς τέχνης τῶν Παλαιολόγων, θεωρεῖ λίαν συντηρητικάς. Διακρίνει «ἀκαμψίαν καὶ εἰς τὰς κομψοτέρας στάσεις, καὶ τὰ δρατότερα πρόσωπα φαίνονται στερούμενα ἐκφράσεως, τὸ πλάσιμον, παρὰ τὴν λεπτότητά του, φαίνεται συμβατικόν». Διακρίνει τέλος τὴν κυριαρχίαν «τοῦ κατὰ παράδοσιν βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, ὅπως μᾶς τὸν γνωρίζουν τὰ καλλίτερα ἔργα τοῦ 10ου μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος». Αἱ παλαιὰ δμως ἀναμνήσεις, ἰδίως τῆς τέχνης τοῦ 12ου αἰῶνος, δὲν λείπουν οὔτε καὶ ἀπὸ τὰ πλέον ἐπαναστατικὰ ἔργα τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων. Τὰς ἀναμνήσεις αὐτὰς τὰς ενδίσκομεν καὶ εἰς τὴν Σοπότσανην, καθὼς καὶ εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Μανουὴλ Πανσελήνου εἰς τὸ Πρωτάπον τοῦ Ἀγίου Ορούς (βλ. X уп-г о р о 1 о s, Thessalonique, 22 κ.ε.). Τὰς ενδίσκομεν ἐπίσης εἰς τὰ ἔργα τῶν δύο συγχρόνων πρὸς τὸν Πανσέληνον ἀγιογράφων, δηλαδὴ τοῦ Εὐτυχίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀστραπᾶ, ἡ τέχνη τῶν δποίων καιρὸς εἶναι νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ.

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἀγίου Κλήμεντος τῆς Ἀχρίδος (1295), τὸ πρῶ-

τον γνωστὸν ἔργον τῶν δύο τούτων ζωγράφων, προκαλοῦν πραγματικῶς κατάπληξιν μὲ τὸ πλῆθος καὶ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν συνθέσεων, μὲ τὴν σφοδρὰν κίνησιν, μὲ τὴν βιαιότητα καὶ τὸν δραματικὸν τῶν χαρακτῆρα. Ὁ θεατὴς αἰσθάνεται τὴν δρμὴν καὶ τὸ πάθος τῶν νέων καλλιτεχνῶν, ποὺ ἔζητησαν νὰ μεταφέρουν εἰς τὸ ἔργον τῶν ὅλας τὰς εἰκονογραφικὰς δημιουργίας τῆς ἐποχῆς των, συγχρόνως δὲ νὰ διαμορφώσουν μὲ βάσιν τὴν ἐπιχρατοῦσαν τεχνοτροπίαν πρότυπα πολὺ παλαιότερα. Ἐν τούτοις, παρ’ ὅλα αὐτὰ τὰ προτερήματα, δὲν δύναται τις νὰ μὴ διαπιστώσῃ καὶ κάποιαν ἀνωριμότητα. Ιδίαταξις τῶν μορφῶν καὶ τῶν σκηνῶν εἰς τὸν τοίχους παρουσιάζει ἀνησυχίαν καὶ ἀπειρίαν. Τὸ ἵδιον θὰ εἴχε νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς προκειμένου καὶ περὶ τῆς τεχνικῆς ἐκτελέσεως. Εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν προσώπων ὀρισμένων ἀπὸ τὰς ἀπεικονίσεις τῶν μεμονωμένων ἄγιων λείπει ἡ ἐσωτερικὴ δομή, οὕτω δὲ αἱ μορφαὶ παρουσιάζουν καταφανῆ πλαδαρότητα. Τοῦτο ἴδιατέρως παρατηρεῖται εἰς τὰς εἰκόνας τῶν στρατιωτικῶν ἀγίων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἔργα τοῦ Μιχαὴλ Ἀστραπᾶ, δπως δεικνύει ἡ ὑπογραφή του ἐπὶ τῆς γυμνῆς σπάθης τοῦ Ἅγιου Μερκουρίου. Ὕπαρχον δικαὶοι εἰς τὸν Ἅγιον Κλήμεντα καὶ μορφαὶ μὲ τὴν γραμμικὴν καὶ διακοσμητικὴν σχηματοποίησιν ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὴν τέχνην τοῦ 12ου αἰῶνος. Ἄναλογος διαφορὰ τεχνικῆς διακρίνεται καὶ εἰς τὰς συνθέσεις. Μὲ βάσιν τὸν διάφορον αὐτὸν τρόπον ἀποδόσεως τῶν μορφῶν καὶ μὲ ἄλλα ἀκόμη τεχνοτροπικὰ στοιχεῖα θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ διαχωρισθῇ τὸ ἔργον τῶν δύο ἀγιογράφων εἰς τὸν Ἅγιον Κλήμεντα. Τὸν διαχωρισμὸν ἄλλωστε αὐτὸν ἐπεχείρησεν ἡδη δ. κ. S. Radojcic' [Les maîtres de l'ancienne peinture serbe [σερβ. μετὰ γαλλικῆς περιλήψεως], Beograd 1955, 19 κ.ἔξ. καὶ 114. Πρβ. τὸν ἵδιον καὶ εἰς τὰ Περογάμένα τοῦ Θ'. Διεθν. Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, Α', Ἀθῆναι 1955, 435 κ.ἔξ.].

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἅγιου Νικήτα παρὰ τὸ Σουσέρ, γενόμεναι περὶ τὸ 1307, δεικνύουν οὐσιαστικὴν ἔξελιξιν τῆς τέχνης τοῦ Εὐτυχίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀστραπᾶ. Ἀπὸ ἀπόψεως εἰκονογραφικοῦ προγράμματος αἱ διαφοραὶ μὲ τὸν Ἅγιον Κλήμεντα εἶναι σημαντικαί. Η μακρὰ σειρὰ τῶν σκηνῶν ἀπὸ τὸν βίον τῆς Θεοτόκου, ποὺ καταλαμβάνει τὸν κυρίως ναὸν εἰς τὸν Ἅγιον Κλήμεντα, ἵσως διότι ἀρχικῶς ἐτιμᾶτο οὗτος εἰς ὄνομα τῆς Παναγίας Περιβλέπτου, δὲν ὑπάρχει πλέον εἰς τὸν Ἅγιον Νικήταν, δπως δὲν ὑπάρχουν καὶ αἱ σκηναὶ τῆς ΠΛ, αἱ θεωρούμεναι ὡς προεικονίσεις τῆς Θεοτόκου, ποὺ καταλαμβάνουν εἰς τὸν Ἅγιον Κλήμεντα τὸν τοίχους τοῦ νάρθηκος. Ἀπεναντίας εἰς τὸν Ἅγιον Νικήταν πολλαπλασιάζονται αἱ σκηναὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν Παθῶν. Ἀπὸ ἀπόψεως τεχνοτροπίας ἡ νεανικὴ δομὴ καὶ τὸ πάθος, ποὺ εἴδομεν εἰς τὸν Ἅγιον Κλήμεντα, δὲν ὑπάρχουν πλέον ἔδω. Οἱ δύο ζωγράφοι, ὄριμοι πλέον καλλιτέχναι, ἐπέτυχον τὴν ἴσορροπίαν τῶν ἐκφραστικῶν των μέσων. Η γραμμικὴ καὶ διακοσμητικὴ

σχεδίασις τῶν μορφῶν, ποὺ εἴδομεν εἰς τὸν Ἀγιον Κλήμεντα καὶ ποὺ χαρακτηρίζει ὡσας τὴν τέχνην τοῦ Εὐτυχίου, ἔχει γίνει εἰς τὸν Ἀγιον Νικήταν ἀπαλωτέρα, ἐνῷ ἡ πλαδαρότης εἰς τὰς μεμονωμένας μορφάς τοῦ Ἀγίου Κλήμεντος, ποὺ φαίνεται διτεῖς ἔξωγράφησεν δι Μιχαήλ, εἶναι ἐδῶ ὅλιγώτερον αἰσθητή. Εἰς τὴν ἑκτέλεσιν τῶν μορφῶν παρατηρεῖται μεγάλη ἀπλοποίησις καὶ ἔξαιρετική ἐπιδεξιότης, ποὺ κάμνουν, κατὰ τὴν παρατήρηση τοῦ κ. Frolow (σ. XI), ὥστε αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἀγίου Νικήτα νὰ δεικνύουν «τὴν στιγμήν, διτεῖς οἵ νεωτερισμοὶ μιᾶς τέχνης γίνονται κτηθεῖσα πεῖρα, εἰς τὴν πραγματικότητα φυτίνα».

Εἰς τὸ Παλαιὸν Ναγκορίτσινο (1315) τὸ σύστημα τῆς εἰκονογραφήσεως εἶναι ἐντελῶς διαφορετικόν. Οἱ κύκλοις τῶν σκηνῶν ἀπὸ τὸν βίον τῆς Θεοτόκου ἐπανέρχεται, ἀλλ᾽ ὅχι μὲ τὴν ἑκτασιν ποὺ εἴδομεν εἰς τὸν Ἀγιον Κλήμεντα. Ἐκτεταμένος ἔξι ἄλλου εἶναι δι κύκλος τῶν σκηνῶν τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν Παθῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀνάστασιν. Προστίθενται ὅμως ἐδῶ δύο νέοι μεγάλοι κύκλοι, ἀφ' ἐνὸς τοῦ βίου καὶ τῶν μαρτυρίων τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, τοῦ πάτρωνος δηλαδὴ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀφ' ἐτέρου δι κύκλος τοῦ Μηνολογίου, ἡ ἀπεικόνισις δηλαδὴ τῶν ἀγίων καὶ τῶν ἑορτῶν ὃλου τοῦ ἔτους μὲ τὴν σειρὰν ποὺ ἀναγράφονται εἰς τὰ Μηναῖα. Ἡ ἀπεικόνισις τοῦ βίου τοῦ ἀγίου, εἰς τὸν διποῖον εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία, εἶναι συνήθης κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων. Ἀναφέρω προχείρως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὰς ἀπὸ τοῦ 1313 τοιχογραφίας εἰς τὸν ναΐσκον τοῦ Ἀγίου Εὐθυμίου ἐντὸς τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου καὶ τὰς τελευταίως καθαρισθείσας εἰς τὸν Ἀγιον Νικόλαον Ὁρφανόν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Μηνολόγιον, αἱ εἰκόνες τοῦ Ναγκορίτσινο θὰ ηδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς αἱ παλαιότεραι γνωσταὶ ἐπὶ τοίχου, ἀν δὲν ἐσφύζοντο αἱ ἀπὸ τοῦ 1230 εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα τοῦ Τιρνόβου τῆς Βουλγαρίας. Εἰς τὸ Ναγκορίτσινο καὶ ἡ διάταξις τῶν σκηνῶν ἐπὶ τῶν τοίχων διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸν Ἀγιον Κλήμεντα καὶ ἀπὸ τὸν Ἀγιον Νικήταν. Δὲν ἔχομεν δηλαδὴ ἐδῶ πλέον συνεχεῖς ζώνας, εἰς τὰς διποίας ἡ μία σκηνὴ ἀκολουθεῖ τὴν ἄλλην ἀνευ διαχωρισμοῦ, κατὰ τὸ σύστημα τῶν μακεδονικῶν ἐκκλησιῶν. Εἰς τὸ Ναγκορίτσινο ἐκάστη σκηνὴ χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἄλλην μὲ πλαίσιον, ἀποτελεῖ δηλαδὴ ἴδιον πίνακα. Ως πρὸς τὸν τρόπον δὲ αὐτὸν τῆς διατάξεως τῶν σκηνῶν τὸ Ναγκορίτσινο προαναγγέλλει, κατά τινα τρόπον, τὰς κρητικὰς διακοσμήσεις τοῦ 16ου αἰώνος.

Λίαν ἐπιτυχῆς εἶναι εἰς τὸ Ιερὸν δι τρόπος τῆς διατάξεως τῶν σκηνῶν καὶ τῶν μορφῶν τῶν ἀγίων. Οἱ ζωγράφοι μὲ μεγιλῆν ἀνεστιν ἥπλωσαν εἰς τὴν κόγχην, κάτω τῆς Πλατυτέρας, τὰς μεγαλοπρεπεῖς σκηνάς τῆς Μεταλήψεως τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν συλλειτουργούντων ιεραρχῶν, τὰς διποίας διαχωρίζουν αἱ δύο στεναὶ ζῶναι μὲ τὰς προτομίας ιεραρχῶν κατενώπιον, ἐνδεδυμένων λευκὰ πολυσταύρια φελώνια. Αἱ ζῶναι αὗται, ποὺ ἀποτελοῦν ἔξαιρετον

διακοσμητικὸν στοιχεῖον, δὲν ἀπαντοῦν ὅμοιαι, καθ' ὃσον τοὺλάχιστον γνωρίζω, εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν τῆς Σερβίας προγενεστέραν τοῦ Ναγκορίτσινο, πλὴν ἵσως τῆς Ζίτσας, τῆς δποίας ὅμως ἡ διακόσμησις ἔχει ἀνανεωθῆ κατὰ τὸ μέγιστον αὐτῆς μέρος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σάββα Γ' (1307 - 15). Ἐκεῖ ἄλλωστε αἱ προτομαὶ τῶν ἱεραρχῶν εὑρίσκονται εἰς ἀπόστασιν ἡ μίᾳ τῆς ἄλλης καὶ ἀποτελοῦν χωριστοὺς πίνακας, εἴδος φροντῶν εἰκόνων μὲν ἕδιον πλαίσιον, ὅπως κατὰ τὸν ἀντούς περίπου χρόνους καὶ εἰς τὴν Μητρόπολιν τοῦ Μυστρᾶ. Τὰς ζώνας ὅμως αὐτὰς τῶν ἱεραρχῶν εὑρίσκομεν πανομοιοτύπους εἰς τὸν "Αγιον Νικόλαον" Ορφανὸν τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ διακόσμησις τοῦ δποίου παρουσιάζει πολλὰ τὰ κοινὰ μὲ τὸ Ναγκορίτσινο (Πρβ. X y n g o p o u l o s, Thessalonique, 42 κ.ξ. καὶ πίν. 13 - 15). Ἡ ἀνεσις καὶ ἡ ἡρεμία τῆς ἀψίδος τοῦ Ναγκορίτσινο εὑρίσκονται εἰς πλήρη ὀντίθεσιν μὲ τὴν ἀνησυχίαν καὶ τὴν ἀβεβαιότητα ποὺ βλέπει κανεὶς εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ 'Αγίου Κλήμεντος τῆς Ἀχρίδος, τοῦ πρώτου δηλαδὴ ἔργου τῶν δύο ζωγράφων. Τὰ εἰκοσιτρία ἔτη ποὺ ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν πρώτην ἐκείνην διακόσμησιν μέχοι τῆς τελευταίας εἰς τὸ Ναγκορίτσινο ἐπέφερον τὴν ὁρίμανσιν καὶ τὴν ἡρεμίαν εἰς τὴν τέχνην των. Εἰς τὰ ἕδια συμπεράσματα θὰ ἡδύνατο νὰ καταλήξῃ ἡ ἔξέτασις τῆς τεχνοτροπίας καὶ τῆς τεχνικῆς ἐκτελέσεως. Ἡ γραμμικὴ σχηματοποίησις τῶν μορφῶν ἔχει αἰσθητῶς ὑποχωρήσει, χωρὶς βεβαίως νὰ ἐκλείψῃ ἐντελῶς. Ἡ ἐλευθερία ὅμως καὶ ἡ ἀπλοποίησις τῆς ἐκτελέσεως ἔχουν γίνει μεγαλύτεραι, δεικνύουσαι τὴν χεῖρα ἐμπείρων πλέον ζωγράφων.

Αὗταὶ εἰναι μερικαὶ ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις, ποὺ θὰ ἡδύνατο τις νὰ κάμη μελετῶν τοὺς πίνακας, τοὺς περιεχομένους εἰς τὸ τρίτον τοῦτο λεύκωμα τοῦ ἔργου, τοῦ δποίου ἡ ἐπιστημονικὴ διάταξις καὶ ἡ λαμπρὰ ἐμφάνισις ὀφείλονται εἰς τὰς φροντίδας τοῦ κ. Frolow. "Ἐν ἀπὸ τὰ ἔξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα πορίσματα τῆς μελέτης τῶν ἔργων τούτων εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων ἡ τεχνοτροπία τῶν μακεδονικῶν τοιχογραφιῶν παρουσιάζει αἰσθητὴν καὶ οὐσιώδη διαφορὰν ἀπὸ τὰ σύγχρονα ἔργα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τούλάχιστον ἐκεῖνα ποὺ ἥλθον μέχρι τοῦδε εἰς φῶς. "Οσον καὶ ἀν ἡμεροβιητήθη τὸν τελευταῖον καιρὸν καὶ ἡ μερικὴ ἔστω αὐτοτέλεια τῆς τέχνης τῆς Μακεδονίας, αὕτη ἐν τούτοις παραμένει γεγονὸς πραγματικόν, τὸ δποίον παραδέχεται καὶ δ κ. Frolow εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ λευκώματος (σ. XII). Τοῦ ἕδιαιτέρου δὲ αὐτοῦ χαρακτῆρος τῆς τέχνης εἰς τὴν Μακεδονίαν αἱ ὅιζαι εἰναι βαθύταται, φθάνουσαι μέχρι τοῦ 12ου ἀκόμη αἰῶνος. Δύναται συνεπῶς νὰ θεωρηθῇ ὀπολύτως ὀρθὸν τὸ συμπέρασμα τοῦ κ. Frolow (σ. VIII), ὅτι «ἡ τέχνη τῶν τοιχογραφιῶν τῶν χρονολογουμένων περὶ τὸ 1300, ποὺ περιέχει τὸ λεύκωμα, παρουσιάζεται ὡς τὸ τέλος μᾶλλον ἡ ὥστις ἡ ἀρχή».